

Henrik Kindt Stenerud

Fløting i krisetider

1920-tallets økonomiske krisers påvirkning på fløtingen ovenfor Øyeren

Universitetet i Sørøst-Norge
Fakultet for USN Handelshøyskolen
Institutt for Økonomi, historie og samfunnsvitenskap
Postboks 235
3603 Kongsberg

<http://www.usn.no>

© 2023 Henrik Kindt Stenerud

Denne avhandlingen representerer 60 studiepoeng

Forord

Før vi går inn på selve oppgaven vil jeg benytte anledningen til å takke de som takkes skal, for deres hjelp og bidrag til dette prosjektet.

Først vil jeg takke min hovedveileder Dag Ove Skjold. Jeg setter stor pris på veiledningen, tilbakemeldingene og den generelt positive holdningen jeg har opplevd at du har hatt til prosjektet mitt gjennom dette året, som hjulpet meg med å holde motet oppe når det har gått litt trått. Og takk til min eksterne veileder Bjørn Bækkelund, for at du kunne finne tid i hverdagen din til å hjelpe meg med å gjennomføre masteroppgaven. Jeg setter veldig pris på tilbakemeldingene, litteraturtipsene og rådene du har kommet underveis, og spesielt at du hadde muligheten til å bli med meg til arkivet de første gangene, og hjelpe meg med å finne frem i verden som var helt ny for meg. Med det må jeg også takke Thomas Støvind Berg og Morten Risvik ved Fetsund lenser. Takk for hjelpen med å navigere arkivet og for hjelpen med å finne arkivmateriale som jeg ikke klarte å finne selv. Og jeg har satt utrolig stor pris på at jeg kunne komme når jeg ville, og at jeg fikk friheten til å lete fritt i arkivet på jakt etter det jeg trengte til oppgaven min.

Tusen takk til dere alle.

Sammendrag

Denne oppgaven har som hensikt å utforske 1920-tallets økonomiske krisers påvirkning på fløtingen utført av Christiania tømmerdireksjon i Glomma ovenfor Øyeren. Disse krisene hadde voldsom påvirkning på store deler av norsk næringsliv, deriblant tømmerneringen med skogdrift og treforedling, som fløtingen var en del av. Oppgaven baserer seg på arkivmateriale til Christiania tømmerdireksjon og Glomma Fellesfløtingsforening, med regnskaper, generalrapporter, møtereferater, og diverse andre dokumenter fra perioden, som kan belyse problemstillingen.

Gjennom undersøkelsen av krisenes påvirkning på fløtingen, kommer oppgaven frem til at fløtingen i særdeles liten grad ble påvirket av krisene på 1920-tallet. Etter å ha gjennomgått regnskaper, generalrapporter og direksjonsprotokoller fra fløtingen og tømmerdireksjonen, kommer denne oppgaven frem til at det er veldig på tegn på at krisene hadde noen betydelig påvirkning på fløtingen. Hverken ved å se fløtingen i forhold til seg selv, før og etter krisene, eller ved å sammenligne fløtingen med andre ledd i tømmerneringen, som fløtingen var en del av, fremkommer det noen tydelige tegn på at krisen hadde noen betydelig påvirkning på fløtingens drift eller økonomi.

Årsaken til at fløtingen ble så upåvirket av krisene på 1920-tallet, mener denne oppgaven at ligger i fløtingens struktur og organisering. Fløtingen hadde en del indre mekanismer som gjorde virksomheten uavhengig av markedet og den generelle økonomien, og dermed uavhengig av markedets og økonomiens problemer i kriseårene. Samtidig var fløtingens motivasjoner annerledes fra typiske bedrifter, som gjorde markedssvingninger og økonomiske kriser, mindre relevante for fløtingens motiver.

Denne oppgaven ser påvirkningen av 1920-tallets økonomiske kriser på fløtingen som relativt ubetydelige og i stor grad fraværende. Og dette forklares med at fløtingen var konstruert på en måte som gjorde fløtingen nærmest immun mot samtidens økonomiske problemer. Samtidig som at fløtingen i seg selv var livsviktig for andre næringer og industrier.

Forkortelser

CTD: Christiania tømmerdireksjon

GFFF: Glomma Fellesfløttingsforening

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Sammendrag	3
Forkortelser	4
1 Innledning	7
1.1 Problemstilling	7
1.2 Bakgrunn og motivasjon for oppgaven	8
1.3 Avgrensning.....	9
1.4 Innledende antakelser	10
1.5 Litteratur og forskning	10
1.6 Primærkilder	12
2 Tømmerfløting	13
2.1 Fløtingen	13
2.2 Fløtingskostnader.....	16
2.3 Utbedringer.....	18
2.4 Glommavassdraget	20
3 Organisasjon og struktur i fløtingen	23
3.1 Fellesfløtingen	23
3.2 Organisasjonen	26
4 Krigskonjunktoren	29
5 Kriser etter krigen	34
5.1 Etterkrigsdepresjonen	34
5.2 Parikrisen.....	37
6 Skognæringens skjebne	44
6.1 Krigskonjunktoren for skogeierne	44
6.2 Skogeiernes fall	48
6.3 Fabrikkene i krigskonjunktoren	52
6.4 Krisetiden for fabrikkene	55
7 Fløtingen i perioden	60
7.1 Høykonjunktoren	60
7.2 Krisetiden for fløtingen	66
7.2.1 Tømmermengdene	66

7.2.2	Kostnadskutt	69
8	Fløtingens uavhengighet.....	76
8.1	Ikke for profitt.....	76
8.2	Det stigende fond.....	78
8.2.1	Fri fra markedet	79
8.2.2	Selvbevarende	80
9	Konklusjon	83
	Bibliografi.....	88

1 Innledning

1.1 Problemstilling

Problemstillingen som denne oppgaven har som hensikt å svare på er følgende spørsmål: Hvordan påvirket de økonomiske krisene på 1920-tallet fløtingen til Christiania tømmerdireksjon i Glommavassdraget? Hensikten med å utforske denne problemstillingen er å undersøke de økonomiske aspektene ved tømmerfløtingen i Glommavassdraget ovenfor Øyeren, og samtidig belyse 1920-tallets økonomiske kriser sin påvirkning på denne virksomheten.

For å kunne besvare denne problemstillingen på en god måte, velges det to perspektiver, som sammen kan gi et mer helhetlig svar til slutt. Det første av disse underliggende spørsmålene er: Hvordan ble fløtingen påvirket i seg selv? Med dette spørsmålet forsøker vi å avdekke i hvilken grad fløtingen ble påvirket av krisene, sett i forhold til seg selv, sammenlignet med forholdene før krisene inntraff. Ved å se fløtingen for seg selv, og vurdere påvirkningen ut ifra hvordan fløtingen var før og under krisene, kan man se i hvilken grad krisene rammet fløtingen direkte.

Det andre perspektivet kan også sammenfattes i et spørsmål: Hvordan fløtingen ble påvirket av krisene, i forhold til skogeierne og treforedlingsfabrikkene? Ved å sammenligne fløtingen, som var et mellomledd i tømmernæringen, med skogeierne som solgte tømmeret, og treforedlingsfabrikkene som kjøpte tømmeret, kan det være mulig å trekke noen konklusjoner om påvirkningen krisene hadde på fløtingen, når man kan se dem i forhold til de andre leddene i den samme næringskjeden. Å se påvirkningen krisene hadde på skogeierne og tømmerkjøperne, og så sammenligne de påvirkningen på fløtingen, kan man vurdere alvorligheten ut ifra en sammenligning med de andre partene. For eksempel kan fløtingen ha blitt påvirket på en måte som fremstår dramatisk isolert sett, men når man ser den i sammenheng med hvordan de andre leddene i tømmernæringen ble påvirket, så fremstår den kanskje ikke så dramatisk allikevel, fordi krisen rammet dem mye hardere enn fløtingen. På samme måte kan en påvirkning som ikke nødvendigvis var særlig betydningsverdig for fløtingen isolert sett, allikevel bli betydelig sett i sammenheng med skogeierne og fabrikkene, hvis de ikke ble påvirket i det hele tatt, mens fløtingen ble det. Med dette vil det kunne være lettere

å vurdere påvirkningen krisene hadde på fløtingen, når man ser påvirkningene krisene hadde på andre ledd i næringskjeden.

Etter å ha sett påvirkningen 1920-tallets økonomiske kriser hadde på fløtingen, både på fløtingen isolert sett, og i forhold til skogeierne og fabrikkene, kan vi sette disse observasjonene sammen, og komme til en konklusjon om hvordan krisene påvirket fløtingen på et generelt nivå. Og dermed svare på den overliggende problemstillingen til oppgaven.

I tillegg til å besvare oppgavens problemstilling, som naturligvis er den primære hensikten i oppgaven, er det også ønskelig at dette prosjektet kan fungere som et kikkhull inn i hele tømmerneringen i denne perioden. Ved å undersøke historien til fløtingen igjennom disse krisene, kan kanskje fløtingens historie også bli en pekepinn på historien til kjøperne og selgerne av tømmeret i den samme kriseperioden. Ved å for eksempel se på fløtingstallene og mengden tømmer som ble fløtet, kan vi forhåpentligvis også kunne trekke ut informasjon som ikke bare belyser fløtingen og oppgavens problemstilling, men at denne informasjonen også kan fungere som en lupe over den generelle tilstanden i hele næringen gjennom krisene.

1.2 Bakgrunn og motivasjon for oppgaven

Bakgrunnen og motivasjonen for denne oppgaven, er todelt. For det første har fløtingen i Glommavassdraget vært et interessefelt for meg gjennom hele oppveksten. Ved å vokse opp i Fetsund har jeg blitt eksponert for historien rundt lensene og fløtingen, gjennom utflukter med skolen, julemarked, kulturelle arrangementer og lignende, som har blitt stelt i stand ved Fetsund lense gjennom hele livet mitt. Denne konstante eksponeringen for fløtingens historie har med årene skapt en fascinasjon for temaet som gjorde det til et naturlig valg da tema for masteroppgaven skulle velges.

Den andre delen grunner i en fascinasjon for økonomisk historie. Å kunne se hvordan kroner og øre kan ha like mye å si i en krigs historie som kuler og krutt, eller hvordan en økonomisk krise kan snu hele nasjoner på hodet, synes jeg at er en utrolig spennende del av historien. Måten økonomien kan skape og løse problemer i samfunnet, og hvordan forskjellige land kan ha ulike løsninger på de samme økonomiske utfordringene, og hvor disse løsningene igjen kan bli til sentrale særtrekk i de

samfunnene. Økonomiens relevans i mesteparten av historiske hendelser, er det som fascinerer meg så med økonomihistorie.

Så det å kunne skrive en oppgave som kan bidra til både fløtingshistorien jeg har vokst opp med, og økonomihistorien som jeg finner så fascinerende, er motivasjonen for denne oppgaven. Å få mulighetene til å fordype meg i to aspekter av historien som jeg finner veldig interessant, og å kunne bidra til fortellingen av disse historiene har vært en sterk motivasjon for gjennomføringen av denne oppgaven.

1.3 Avgrensning

Perioden denne oppgaven tar for seg er årene fra utbruddet av første verdenskrig og frem til 1930. Hensikten med denne avgrensningen er at 1920-årene var en periode fylt med økonomiske kriser og vanskeligheter for den norske økonomien, og en særlig tøff periode for tømmerindustrien. De økonomiske krisene skapte virkelig trøbbel for de aller fleste som var involvert i tømmer og treforedlingsbransjen. Så ved å fokusere på denne krisefylte perioden kan vi se hvordan krisene påvirket fløtingen, både for seg selv, men også i forhold til de andre leddene i næringskjeden til fløtingen.

Høykonjunkturen under og umiddelbart etter første verdenskrig tas også med i betraktningen, fordi denne perioden var sentral i å legge grunnlaget for krisene på 1920-tallet. Så ved å få med denne høykonjunkturen, kan man forklare hvorfor det gikk så galt som det gjorde. Samtidig kan man se at eventuelle forskjeller under høykonjunkturen, kunne føre til ulike konsekvenser av krisene som fulgte.

Valget om å avgrense oppgaven slik at den stopper ved 1930 er i stor grad gjort på grunn av mengden kildemateriale som var tilgjengelig. Kildematerialet for perioden mellom 1914 og 1929 var såpass stort, at å inkludere depresjonen på 1930-tallet ville gjøre oppgavens omfang for stor. Og ved å ikke gå videre inn i 1930-tallet, er det mulig å runde av et sett med epoker innen økonomisk historie, uten å gå inn i en ny. Med krigsårene og høykonjunkturen som en epoke, etterkrigsperioden som en annen, og paripolitikken og parikrisen som en tredje, er det mulig å skape en sammenheng med en naturlig start og slutt, uten at oppgavens omfang blir for stort.

Ved å avgrense oppgaven til denne perioden er det mulig å se fløtingen for seg selv, og i forhold til andre, igjennom både økonomiske oppturer og nedturer, for dermed å kunne svare på problemstillingen.

1.4 Innledende antakelser

Da jeg begynte på denne oppgaven, hadde jeg noen antakelser om hvordan denne oppgaven kom til å bli. Etter å ha lest om de katastrofale konsekvensene 1920-tallets økonomiske kriser hadde på skogeierne og treforedlingsfabrikkene, og den norske økonomien generelt, antok jeg at det samme kom til å gjelde for Christiania tømmerdireksjon og fløtingen også. Denne antakelsen baserte seg på en forestilling om at fløtingen var en bransje på lik linje med de andre i tømmer næringsen. En bedrift som søkte inntekter og overskudd, som hadde aksjonærer og som var opptatt å kunne betale utbytte. En bedrift som var drevet av å gjøre gode investeringer, og maksimere profitt. Men etter hvert som jeg fordypet meg i materialet og så hvordan organisasjonen var bygd opp, og leste i vedtektene hvilke motivasjoner de hadde, ble det tydelige at dette ikke var en slik bedrift som jeg hadde sett for meg.

Det viste seg heller at fløtingen ikke var ute etter profitter. Dette var en organisasjon som eksisterte for å fløte tømmer. Ikke for å tjene penger, selge og øke aksjeverdier, eller dele ut utbytte til eierne. Det hele viser seg å heller være en slags interesseorganisasjon for alle som fløtet tømmer i Glommavassdraget og de tilknyttede tverrelvene og sidevassdragene. En organisasjon som kun var interessert i å sørge for at fløtingen ble gjennomført så godt som mulig. Denne åpenbaringen har endret hele min forståelse av fløtingen, og hvordan fløtingen fungerte. Fra en antakelse om en vanlig kapitalistisk motivert bedrift, til en forståelse av en mer kooperativ forening for bedrifter og individer med økonomisk interesse i fløtingen.

1.5 Litteratur og forskning

Denne oppgaven baserer seg ikke på noen tidligere forskning eller litteratur, ettersom 1920-tallets økonomiske kriser sin påvirkning på fløtingen i Glommavassdraget har fått lite oppmerksomhet. Derfor baserer denne oppgaven seg i hovedsak på informasjon fra primærkilder, hentet fra arkivene til Christiania tømmerdireksjon og Glomma fellesfløtingsforening. Det finnes noe litteratur som er skrevet om fløtingen i diverse vassdrag, men denne litteraturen har i stor grad vært gammel og/eller omhandler ikke det samme temaet som denne oppgaven ønsker å utforske. Mangelen på tidligere forskning og litteratur å lene seg på angående fløtingens økonomiske historie, har naturligvis ført til at denne oppgaven har måttet starte fra bunnen av, uten å kunne ha et grunnlag av tidligere forskning å bygge videre fra. Men på den andre siden har det også gitt et fritt spillerom for oppgaven. Uten noe tidligere forskning til å vise veien innen dette temaet, har det gitt en unik mulighet til å utforske fritt. Med mangelen på tidligere tolkninger og antakelser, har jeg selv fått stå fritt til å gjøre mine egne oppdagelser, og tolke dem slik jeg har sett dem.

Men mangelen på forskning og litteratur som går inn på det samme temaet som oppgaven, betyr ikke at oppgaven kun er basert på primærkilder fra arkivene. Naturligvis har sekundærkilder blitt brukt, særlig til de delene av oppgaven som ikke dekkes av arkivets innhold, som for eksempel den generelle økonomiske historien for perioden og historien til skogeierne og fabrikkene. Spesielt med tanke på skogeiernes historie i perioden, har særlig en sekundærkilde kommet godt til nytte. Paul Tage Halbergs *Bjelker i Bygde-Norge* har vært sentral for denne delen av oppgaven. Med en enestående skildring av historien til skogeierne i Glommen skogeierforening langs Glommavassdraget gjennom 1900-tallet, har denne boken vært sentral for å belyse hvordan 1920-tallets økonomiske kriser rammet skogeierne. Boken representerer enkelte skogeiere og deres skjebner, men det viktigste med denne boken for oppgavens del, er at den skildrer skogeiernes kollektive tanker og oppfatninger via Glommen skogeierforening. Skogeierforeningen kan ses som en representasjon av skogeiernes samlede meninger og opplevelser igjennom periodene som boken dekker. Med et omfattende blick på skogeiernes historie, både økonomisk og for øvrig, har denne boken vært viktig for oppgavens fremstilling av skogeierne og deres skjebne i perioden.

For fabrikkenes historie, og særlig Borregaards historie, har Trond Berg og Even Langes *Foredlet virke, historien om Borregaard 1889-1989* vært sentral. Denne boken har vært viktig for å kunne se treforedlingsfabrikkenes side gjennom perioden denne oppgaven tar for seg. Boken har naturligvis vært sentrert rundt Borregaards historie, og som en av de mest sentrale tømmerkjøperne i Glommavassdraget, har Borregaard også fått mest oppmerksomhet i denne oppgaven. Men boken

har også belyst situasjonene til både Greker og Union, og kastet et lys på hvordan krisetidene rammet treforedlingsindustrien i Norge generelt.

For den generelle fløtingshistorien i oppgaven har Øivind Vestheims *Fløting gjennom århundrer* vært vesentlig. Boken tar for seg mye av det praktiske ved fløtingen gjennom historien. Med blant annet fløtingens historie og utvikling, hvordan fløtingen ble praktisert og organisert, og redskaper og maskineri som ble brukt, har dette verket vært sentralt i å representere fløtingens historie i denne oppgaven.

Og for å presentere den generelle økonomiske historien i perioden som oppgaven ta for seg, har Ola Honningdal Grytten og Arngrim Hunnes sin bok *Krakk og kriser* hatt en betydelig rolle. Med et fokus på økonomiske kriser i denne boken, har den vært sentral for å skape den økonomihistoriske rammen for denne oppgaven. De økonomiske krisene på 1920-tallet er konteksten for hele denne oppgaven, og denne boken har vært sentral for å skape et fundament for disse krisenes påvirkning på fløtingen.

1.6 Primærkilder

Som allerede nevnt baserer denne oppgaven seg på primærkilder fra arkivene til Christiania tømmerdireksjon og Glomma fellesfløtingsforening, forkortet til CTD og GFFF. Dette arkivet befinner seg på lensemuseet ved Fetsund lenser i Lillestrøm kommune. Arkivet ivaretas av lensemuseet, som er en del av organisasjonen Museene i Akershus. Jeg var også så heldig at jeg fikk fri tilgang til arkivmaterialet, og kunne undersøke alt de hadde av arkivmateriale. Denne friheten gjorde det mulig å lete etter, og finne ting som jeg ikke hadde noen anelse om at fantes, og som kunne være til nytte for oppgaven.

Arkivmaterialet ved Fetsund lenser er en omfattende samling av dokumenter fra særlig CTD og GFFF, både innenfor organisasjonenes aktiviteter og interesser, og tidsrommet arkivet dekker. Disse to utgjør hovedarkivet, men det finnes også arkivene til Fredrikstad tømmerdireksjon, og arkivet for Fetsund lenser etter at fløtingen ble avsluttet. Arkivet til CTD og GFFF som har blitt brukt i denne oppgaven, går helt tilbake til midten av 1500-tallet og frem til 1990-tallet. Materialet er organisert tematisk og kronologisk, så elementer som hører sammen, for eksempel regnskap og generalrapporter, er plassert i nærheten av hverandre og i kronologisk rekkefølge.

2 Tømmerfløting

Ettersom denne oppgaven har til hensikt å gå inn på Christiania tømmerdireksjon og fløtingen de bedrev i Glommavassdraget i mellomkrigstiden, vil vi i dette kapittelet gå gjennom hva tømmerfløting er, en grunnleggende historie og vassdragets utstrekning. Ved å se hvordan tømmerfløtingen startet og utviklet seg kan vi lettere plassere mellomkrigstidens begivenheter inn i en større helhet av tømmerfløtingshistorien.

2.1 Fløtingen

Tømmerfløtingen har en lang tradisjon i norsk historie, med tidlige eksempler på tømmerfløting så langt tilbake som 1200-tallet.¹ Med en historie som strekker seg over 700 år, har tømmerfløtingen naturligvis endret karakter opp igjennom årene. Med et samfunn i stadig utvikling, ny teknologi og endrende behov, må tømmerfløtingen også ha endret og tilpasset seg gjennom tidene. Men grunnpremisset for fløtingen har på sett og vis alltid vært det samme. Å frakte treverk på vannet, hvor det flyter. Som de aller fleste vet flyter treverk på vannet. Det har å gjøre med luftlommer inne i treet som holder tettheten til treverket lavere enn vannet. Dette relativt enkle prinsippet er fundamentet for hele tømmerfløtingen. Å flytte en for eksempel seks meter lang tømmerstokk over en betydelig distanse på land, kan være problematisk. Stokken vil være både tung og uhåndterlig. Å flytte en slik stokk mer enn et par meter vil være nesten umulig for en enkeltperson, og ikke nødvendigvis enkelt for to eller tre heller. Men hvis man får stokken ut på vannet, blir saken en helt annen. Når tømmerstokken er i vannet vil vannet bære den, og det vil kreves betraktelig mye mindre muskelkraft å flytte på den. Ved å legge ut stokken i en elv eller et vassdrag vil, strømmen flytte stokken uten behov for muskelkraft i det hele tatt. Og dette er premissene bak tømmerfløtingen.

Tømmerfløting er i sin enkelhet en utnyttelse av naturressurser. Ved å la kreftene i elver og vassdrag bære tømmeret, kunne man frakte store stokker, og mengder av dem, over strekninger som ville vært svært upraktiske om ikke umulige på land. Og det er nettopp disse naturkreftene som

¹ (Vestheim, 1998): 17-18

førte til at det meste av tømmerfløting skjedde i elver og vassdrag, hvor strømmen i vannet kunne bringe tømmeret nedstrøms til sitt ankomststed. Men å sende tømmeret alene nedover elven er ikke nok. Naturligvis må den også komme frem til et sted, og ved å bare slippe tømmeret ut i elva som en flaskepost, og håpe den kommer frem dit den skal, ville nok mange sitte og vente seg grå på at tømmeret deres skulle dukke opp. Og det er nettopp her at selve fløtingen kommer inn. For selve essensen av tømmerfløtingen er geleidingen av tømmeret dit det skal. Den opprinnelige tømmerfløtingen ble som regel organisert av enten en kjøper eller en selger av tømmeret, betalte egne folk for å frakte tømmeret samlet i bunter eller som flåter, dit det skulle. Denne typen fløting kalles enkeltmannsfløting. Slike selvstendige fløtinger var mulig i tidlige tider, da det var relativt få tømmereiere som fikk tømmeret sitt fløtt, og tømmeret ble fraktet over relativt korte distanser. Med få andre aktører i vassdraget, og med små og håndterbare mengder tømmer, kunne en eiers parti følges dit det skulle uten å blandes inn med andre tømmereieres tømmer.²

Enkeltmannsfløtingen hadde på flere måter en slags naturlig begrensning for hvor og når fløting var mulig. En slik fløting kunne som regel bare gjennomføres i de stillere partiene av vassdragene, hvor buntene med tømmer kunne flyte fritt for fossefall og andre betydelige hindringer. Mjøsa er et eksempel på et parti i Glommavassdraget hvor enkeltmannsfløting kunne og ble gjennomført i relativt stor grad. Et stort og relativt stille vann som tillot tømmeret å fløtes sammenkoblet over det store åpne vannet. Men ingen vassdrag er så store og rolige hele veien. Og Glommavassdraget, som vil være hovedvassdraget for denne oppgaven, er virkelig ikke det. Glomma har mange partier med stryk og fossefall hvor store bunter med tømmer ville kunne sette seg fast, eller knekkes og knuses mot steinene. Enkeltmannsfløting var også avhengig av lite trafikk i vassdraget. Hvis en bunt kunne fløtes for seg selv, kunne man potensielt løse opp bunten ved de striere partiene av vassdraget, sende stokkene nedover en etter en, og så samle dem opp i bunnen og bunte dem sammen igjen nedenfor stryket. Men utover 1600-tallet ble fløtingen mer utstrakt og tømmer ble fløtt fra lenger unna enn før. Så potensialet for at noen andres stokker forvillet seg inn i et parti tømmer ble stor, og gjorde enkeltmannsfløtingen nesten umulig over de striere delene.³

Som et alternativ til enkeltmannsfløtingen, dukket fellesfløtingen opp i Glommavassdraget på 1600-tallet. De som ønsket å fløte tømmeret sitt nedover Glomma var blitt flere, og avstandene de ønsket å få tømmeret fløtt var blitt lengre. Lenger og lenger opp i vassdraget ønsket folk å fløte tømmeret sitt, samtidig som flere og flere tverrelver til Glomma ble tatt i bruk. Det var ikke lenger mulig at

² (Vestheim, 1998): 41

³ (Vestheim, 1998): 41-42

hver enkelt skulle følge tømmeret sitt hele veien. Løsningen ble altså fellesfløtningen. Slik som navnet tilsier, var dette en fløttingsform som foregikk i fellesskap. Hver enkelt kunne ikke lenger stå for sin egen fløting, det var det rett og slett ikke plass til. Fellesfløtingen åpnet for at fler kunne fløte tømmeret sitt uten at det måtte gå på bekostning av andres tømmer. Det man gjorde var å merke hver enkelt tømmerstokk med en merkeøks. Merkeøksen var som en blanding av en øks og et stempel, hvor øksen var utformet på en slik måte den kunne brukes til å stemple tømmer med et bestemt merke. Hver kjøper hadde sin egen øks med sitt eget registrerte og godkjente merke.⁴ Øksen ble slått inn i hver tømmerstokk for å merke hvem som eide stokken. På denne måten kunne man finne ut hvem som eide hver enkelt stokk når fløtingen var over. Og det var ytterst nødvendig, for med fellesfløtingen holdt ikke stakkene lenger sammen nedover vassdraget. Nå ble alle stakker fløtt løst nedover mesteparten av vassdraget, uten noe som holdt dem sammen. Det var derfor lett for stakker fra forskjellige eiere å blande seg sammen på den lange ferden.⁵

De løse tømmerstakkene ville så ende sin ferd ved et lenseanlegg. Lenser er i hovedsak små flåter laget av grove stakker, som er koblet i hverandre som lenker, og lagt ut på vannet.⁶ Ved hjelp av disse lensene kunne man lage «stier» som arbeidere kunne bruke til å bevege seg ut på vannet. Man brukte også lensene til å stoppe eller lede tømmeret dit man ville. Ved å for eksempel legge lenser fra en side av en elv til en annen, kunne man stoppe tømmeret på oversiden av lensa, slik at det ikke fløt videre forbi. Å stoppe tømmeret på den måten ville være ønskelig ved et lenseanlegg eller sorteringsanlegg. Ved et slikt anlegg ville stakkene bringes sammen for sortering. Lensearbeidere ville stå ute på lensene som fungerte som veier, som tømmerstakkene som kom flytende imellom, og sortere sammen de stakkene som skulle til samme kjøper. Og det er her øksemerkene kommer inn. Med flere tusentalls, og senere milliontalls, stakker som kom ned til et slikt anlegg i løpet av en fløtingssesong, var det viktig at stakkene var godt merket. Stakkene ble så ført sammen etter merker. Når de tilhørende stakkene var samlet, ble de fløtt videre i samlede bunter. Den videre fløtingen vil kunne variere fra vassdrag til vassdrag, så som et eksempel velges Fetsund lenser, det største sorteringsanlegget i Glommavassdraget. Tømmeret som skulle til lokale bedrifter, ble sortert i bunter etter hver eiers merke og sendt videre. Men det var mye av tømmeret som kom til Fetsund i løpet av 1900-tallet som skulle lenger ned i vassdraget. De stakkene ble sortert ut, samlet i «sopper» som var bunter på 500 stakker som ble buntet sammen i spesielle maskiner. Soppene ble så koblet sammen i en «vending», bestående av 160 til 200 sopper. Så ble vendingen koblet på en slepebåt og

⁴ (Vestheim, 1998): 63-65

⁵ (Vestheim, 1998): 42

⁶ (Støvind Berg, 2012): 52

kjørt over Øyeren, hvor soppene så ble løst opp og tømmeret igjen ble fløtet løst ned mot industrien i nedre del av vassdraget.⁷

2.2 Fløtingskostnader

I likhet med det meste annet arbeid, var også fløtingen en jobb som det måtte betales for. Og med mange ulike kjøpere og selgere av tømmer i hvert vassdrag og sidevassdrag, var det mange som på en eller annet måte benyttet seg av fløtingen. Og med fløtingen påløp det kostnader som måtte fordeles. Med enkeltmannsfløtingen vil kostnadsspørsmålet ha vært temmelig enkelt. En aktør stod for fløtingen av tømmeret sitt, og leide inn folk til å ta seg av fløtingen. Med kun en part faller naturligvis byrden av å dekke de kostnadene på den ene parten. Men når man ser på fellesfløtingen blir saken litt mer kompleks. Innen fellesfløtingen er det i bunn og grunn tre aktører. Det er selger, altså den som eier skogen og selger tømmeret sitt. Det er fløtingen, de som sørger for at tømmeret kommer dit det skal, og at det sorteres riktig. Og så er det kjøper, som har kjøpt tømmer som så skal fraktes til han. Den parten som i hovedsak pådrar seg kostnader ved fløtingen er de som står for selve fløtingen. Jobben med å legge ut lenser, betaling av lønn til arbeidere og så videre, vil naturligvis havne på fløtingen. Men fløtingen er samtidig en jobb som gjøres på vegne av enten kjøper eller selger. Og dermed må kostandene legges over på enten kjøper eller selger. På samme måte som vi i dag bestiller en pakke på nettet og får den fraktet hjem, må noen betale for frakten. Som oftest er det vi som kjøpere av varer som må betale for frakten, og det samme var vanlig i fløtingen.⁸

I hovedvassdragene ble fløtingen gjennomført for kjøpernes regning. På grunn av dette ble fløting i hovedvassdragene gjerne omtalt som kjøpmannsfløting. Denne typen fløting foregikk i, som navnet tilsier, hoveddelen av vassdraget. Hvis vi tar Glomma som et eksempel, så strekker Glomma seg langt gjennom Østlandet. Og over hele denne strekningen er det en elv som er definert som selve Glomma. Dette vil da være hovedvassdraget. Men langs med Glomma kommer det mange mindre elver og vassdrag som renner inn i hovedvassdraget. Disse kan være store nok til å bedrive fløting i, men disse er da ikke å regne som deler av hovedvassdraget, men heller som sidevassdrag eller tverrelver. Allikevel må det presiseres at hovedvassdraget i fløtingssammenheng, kunne omfatte

⁷ (Støvind Berg, 2012): 53-54

⁸ (Vestheim, 1998): 40-43

sidevassdrag også, så hovedvassdrag var definert av fløtingen selv, heller enn geografiske distinksjoner. Så i slike hovedvassdrag var det tradisjonelt kjøperne av tømmeret som organiserte fløtingen og betalte kostnadene. Det henger antakelig sammen med at jobben som ble gjort der var mer til kjøpernes fortjeneste enn selgernes. Det var i hovedvassdragene sorteringsanleggene lå, så det var her det ble sørget for at kjøperne fikk det tømmeret de skulle.⁹

I tverrelvene var fordelingen annerledes. I de tverrelvene som var definert av fløtingen som tverrelver, ble fløtingskostandene ført over på selgerne av tømmeret. Mest sannsynlig kan dette forklares med at fløtingen i tverrelvene i hovedsak var av selgernes interesse, i stedet for kjøpernes. Tverrelvene kan ses som sideveier inn i hovedvassdraget. Man kan se det slik at etter at selger og kjøper hadde inngått en avtale om tømmer salg, skulle tømmeret finne veien fra selger til kjøper. Hvis selger bare kan sende tømmeret ut i hovedvassdraget uten noe mer om og men, før det kommer frem til sorteringsanleggene, er kjøper villig til å betale for fløtingen, fordi jobben som blir gjort, i hovedsak er for kjøperen sin fordel. Hvordan kjøperen får tømmeret sitt er ikke nødvendigvis interessant for selgeren, så lenge avtalen kan fullbyrdes. Men om tømmeret ikke kan legges rett i hovedvassdraget, og må fløtes til hovedvassdraget gjennom mindre elver og vassdrag, kan det ses på som selgers problem. Om tømmeret krever merarbeid for å finne veien til sorteringsanlegget, slik at avtalen kan opprettholdes, trenger ikke det være kjøperens problem. Fløtingen gjennom tverrelvene er da heller til fordel for selgeren, som får muligheten til å få tømmeret sitt ut på «markedet» i hovedvassdraget. På samme måte som selger antakelig ikke hadde noen interesse av hvordan tømmeret ble sortert og fant veien til kjøperen, hadde nok ikke kjøperen noen interesse av hvordan tømmeret fant veien til hovedvassdraget, så lenge det kom frem i tide.¹⁰

Det ser ikke ut til å være noen tydelige forklaringer på hvorfor kostnadene er fordelt som de er i hovedvassdrag og tverrelver. Det var uten tvil forskjell på hvilken part som skulle bære utgiftene av fløtingen, men begrunnelsen er ikke å finne. Forklaringen som presenteres her er et forsøk på å gi en mulig og troverdig forklaring på fordelingen, basert på de ulike interessene til de ulike aktørene.

Men det var ikke bare selve fløtingen som kunne økte fløtingsutgifter. Alle utgifter som kunne påløpe for å muliggjøre fløtingen ville bli videreført til de som hadde tømmer i vassdraget.¹¹ Slike ekstrakostnader kunne omfatte relativt små ting som å bytte ut ødelagte lenser, til mye større og mer

⁹ (Vestheim, 1998): 53-54

¹⁰ (Vestheim, 1998): 51-54

¹¹ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdirektion, 1913): 10-11, paragraf 15

kostbare jobber som for eksempel å utbedre et stryk eller fossefall. Generelt sett skulle alle årets fløtingskostnader kreves inn igjen det samme året. Men enkelte kostnader, for eksempel å utbedre et fossefall eller bygge en demning, kunne bli så store at det ikke lot seg gjøre å kreve inn hele summen på én gang. I et slikt tilfelle ville kostnadene fordeles utover flere år. På denne måten sikret man at kostnaden av å fløte tømmer ikke plutselig skjøyt i været et år. Samtidig kunne spredningen av kostnadene sørge for at alle som nøt av arbeidet var med på å betale det. Kostnadene ble nemlig fordelt på tømmerkvantum. Slik at de som fikk fløtet mye tømmer betalte mer enn de som fløtet lite. Så hvis en tømmerkjøper av en eller annen grunn lot være å kjøpe tømmer et år, ville han kunne slippe unna å betale for den nye demningen han ville nyte godt av neste år, når han igjen kjøpte tømmer. Så ved å spre kostnadene utover sørget man både for at det ikke ble en voldsom engangskostnad, samtidig som man sikret at flest mulig av de som var tjent med arbeidet endte opp med å betale for det.¹²

2.3 Utbedringer

Det var mange ulike måter elver og vassdrag ble utarbeidet for å legge til rette for fløtingen. Selv om fløtingen var basert på å la naturen gjøre jobben med å flytte tømmeret, så man stadig muligheter for å utbedre de naturlige forutsetningene i elva. I de tidlige tider av fløtingen var det lite eller ingen utbedring av vassdragene. Som nevnt var tømmermengdene små og strekningene korte. Med mindre tømmermengder var det nok lettere å fløte tømmeret gjennom smale og kronglete partier, ettersom det var færre stokker som kunne sette seg fast eller på andre måter lage trøbbel. Og med de kortere avstandene man fløtet tømmeret var det kanskje mulig å unngå de strieste strykene og vanskeligste partiene helt, ved at de delene av vassdragene aldri ble brukt. Men etter hvert som både mengden tømmer og strekningene det ble fløtet økte, var det ikke lenger holdbart å ignorere de vanskelige delene. Det lunefulle vassdraget måtte temmes, slik at fløtingen kunne foregå best mulig.¹³

Et av de mest grunnleggende og viktige tiltakene som måtte gjøres var å sørge for en god vannføring i vassdraget. En del av elva kunne for eksempel ha nok vann tidlig om våren når snøen

¹² (Vestheim, 1998): 40-41

¹³ (Vestheim, 1998): 105-106

smeltet, til at stokkene kunne flyte uhindret gjennom partiet. Men så kunne samme strekning bli grunn utover våren og sommeren når smeltevannet avtok, slik at steiner og grunner kunne stikke opp over vannoverflaten og forkludre fløtingen. Eller rett og slett gjøre det umulig å fløte der i det hele tatt. Løsningen ble å bygge fløtingsdammer. Disse dammene skulle sørge for å holde igjen og slippe ut vann, slik at man kunne opprettholde et fløtbart vannivå gjennom hele fløtingssesongen. Slike dammer ble gjerne satt opp i tverrelvene, siden de var mest utsatt for varierende vannstand gjennom året. Et annet tiltak kunne være å bygge tømmerrenner. Disse rennene er noe de fleste av oss har et forhold til, uten å kanskje innse det. Den klassiske «tømmerrenna» som er å finne i de fleste fornøylesparker, er i stor grad det samme som, og mest sannsynlig inspirert av, fløtingas tømmerrenner. Rennene var oppbygde «stier» for vannet, hvor man gjerne ledet bekker og elver inn, slik at man fikk vann til å renne gjennom rennene, hvor man så kunne fløte tømmer i rennene igjen. På denne måten kunne man omdirigere vannet og stokkene til å gå rundt og over hindringer. For eksempel kunne en renne skape en trygg vei for tømmeret til å komme seg forbi fossefall som ellers ville kunne ødelagt stokkene hvis de bare ble sendt utfor. Man kunne også lede tømmeret over bakken slik at man kunne flytte tømmer fra et vassdrag til et annet, uten å måtte frakte det på bakken imellom vassdragene. Mange av utbedringene som kunne bli gjort i et vassdrag var relativt komplekse byggeprosjekter. En demning eller en tømmerrenne var relativt omfattende konstruksjoner. Men ikke alle utbedringene var så innviklede. Den enkleste måten å utbedre et vassdrag på var å fjerne steiner og skjær i vannet. Disse kunne skape store problemer i et vassdrag, for eksempel ved å knuse og knekke tømmer i et stryk eller fall, eller ved å blokkere tømmeret slik at det hopet seg opp. Ødelagt tømmer var selvsagt ikke ønskelig, ettersom det rett og slett var et tap av ressurser. Og opphopninger kunne skape store forsinkelser i fløtingen, og i verste tilfelle kunne det opphopete tømmeret skape en stor propp, som kunne være både risikofyllt og arbeidskrevende å løse opp i.¹⁴

I de tidlige tidene av tømmerfløtingen var det den rå, uhemmede kraften i de naturlige elvene som først tillot at tømmerfløtingen i det hele tatt kunne finne sted. Det var naturfenomenet som elvene og vassdragene er som la til rette for at vi kunne frakte tømmer over distanser som ellers ville vært voldsomt tungvinte eller umulige på land. Men etter hvert som tidene endret seg, og mulighetene i tømmerfløtingen åpenbarte seg, endret også behovene seg. Det var ikke lenger nok å sette sin lit til naturens vilkårlighet. Grep måtte tas for å gjøre denne uregjerlige naturkraften håndterbar. I likhet med at skoger og ville enger ble gjort om til åkere og jorder, måtte også de ville vassdragene

¹⁴ (Vestheim, 1998): 105-107

«temmes». Når vi snakker om dyrket mark omtaler vi det ofte som kulturmark. Nå finnes det ikke et tilsvarende ord for vassdrag, som «kulturvassdrag» eller «kulturelv», selv om vassdragene på mange måter har blitt temmet på samme måte som jordene og åkrene har. Så til tross for at det ikke har fått et eget navn, ble også vassdragene omgjort fra natur til kultur.

2.4 Glommavassdraget

Når man skriver om tømmerfløting, er det naturlig å komme innpå selve vassdragene. Selv om arbeidet og organiseringen er kjernen av fløtingen, er alt muligjort av vassdragene. Som vi allerede har vært inne på, er det Glommavassdraget som er hovedvassdraget for denne oppgaven, ettersom det også er hovedvassdraget for Christiania Tømmerdireksjon. Glomma, den lengste sammenhengende elva i vassdraget er også Norges lengste elv, 611 kilometer lang. Den starter i en innsjø nord-øst for Røros kalt Rien, og munner ut i Oslofjorden ved Fredrikstad. Når Glomma alene strekker seg fra sør i Trøndelag, gjennom Innlandet og til Fredrikstad, helt sør i Viken, så viser det hvorfor vassdraget var så sentralt. På sin lange ferd renner Glomma forbi store skogområder, og flere bygder. Noe som gjorde at mange kunne fløte tømmeret sitt langt av gårde. Helt til Fredrikstad om ønskelig.¹⁵

Med Norges lengste elv som utgangspunkt er Glommavassdraget allerede ganske imponerende, men vassdraget er allikevel så mye mer enn bare Glomma. Mens Glomma slanger seg gjennom Østlandet er det mange større og mindre sidevassdrag og tverrelver, som tilslutter seg Glomma. Sammen er alle disse store og små vassdragene med på å gjøre Glommavassdraget til Norges største vassdrag. Når man snakker om Glommavassdraget er det vanlig å dele vassdraget inn i to deler, øst og vest. Den østlige delen er Glomma med sine sidevassdrag. Selv om Glomma ses som hoveddelen av vassdraget, har mange av sideelvene også vært store innen tømmerdrift og fløting. Blant de mest sentrale elvene finner vi Rena i Østerdalen, og Flisa i Solør. Disse to elvene stod for mye av tømmeret som ble fløtet i Glommavassdraget. Noen år stod disse to for omtrent en tredjedel av alt som ble fløtet i Glommavassdraget.¹⁶ Disse mindre sidevassdragene var altså ytterst viktige i skogsindustrien. Og skogsindustrien var viktige for dem også. Eksempler på hvor viktig fløtingen i Flisa for eksempel var for befolkningen, finner vi i kommunevåpenet til Åsnes kommune. Åsnes

¹⁵ (Vestheim, 1998): 15

¹⁶ (GFFF/CTD: A1000/X/L0005 - Christiania Tømmerdireksjon, 1924)

kommune, hvor vi finner Flisa, har tre tømmerhaker mot en gullfarget bakgrunn. Tømmerhaken, som var et viktig verktøy for tømmerfløterne, skal symbolisere viktigheten av fløtingen i området. Og den gullfargede bakgrunnen skal være en henvisning til tømmer som skogens gull.¹⁷ Viktigheten av tømmerdriften i disse sidevassdragene har hatt på sine lokalområder er ubestridelige. Men det kan det også argumenteres for at deres bidrag til tømmerføringen og fløtingen i Glommavassdraget også har vært. Med så betydelige mengder tømmer som kom fra disse elvene, er det ikke urimelig å hevde at tømmerfløtingen i Glomma ikke hadde vært den samme uten dem.¹⁸

På den vestlige siden av Glommavassdraget kommer Glomma sammen med Gudbrandsdalslågen og Mjøsa. Dette sidevassdraget ble ofte kalt for Lågenvassdraget. Selv om Lågenvassdraget er å regne som et sidevassdrag til Glommavassdraget, er det veldig stort. Vassdraget starter i Lesjaskogsvatnet og renner 349 kilometer, før det går sammen med Glomma, ved Vorma nedenfor Mjøsa. Hadde det ikke rent ut i Glomma, men funnet en egen vei ut i Oslofjorden, kan det tenkes at Lågenvassdraget hadde vært et eget, selvstendig vassdrag. Blant alle sidevassdragene i Glommavassdraget var Lågenvassdraget det viktigste i form av antall stokker som kom inn i hovedvassdraget.¹⁹ Og med tanke på forutsetningene som fantes i Lågenvassdraget, er ikke det så rart. Med sin start langt inne i Gudbrandsdalen, hvor sidevassdrag og tverrelver kobler seg på en etter en. For så å renne inn i Norges største innsjø, Mjøsa med store og rolige partier. Med disse forutsetningene er det naturlig at mye av tømmeret i Glommavassdraget kom nettopp herfra. Og selv om mye av tømmeret i hovedvassdraget kom fra Lågenvassdraget, var det også mye tømmer som ikke ble fløtet videre fra Mjøsa. Inntektene fra tømmer som ikke skulle lenger enn Mjøsa var som regel større enn inntektene fra tømmer som skulle fløtes videre til Fetsund, ofte også flere ganger større, som for eksempel to til tre ganger så mye.²⁰ Dette tyder på at det ofte var like mye, og noen år mer, tømmer som ble fløtet til Mjøsa og ikke lenger, som det var tømmer som ble fløtet fra Mjøsa og ut i hovedvassdraget. Med det ser vi at det vestlige Lågenvassdraget, også var en viktig del av tømmerfløtingen i Glommavassdraget.²¹

Som vi har sett er Glommavassdraget så mye mer enn bare Glomma. Viktige tverrelver og sidevassdrag var like essensiell som hovedvassdraget selv i fløtingssammenheng. Glomma kan sammenlignes med en motorvei. Den raskeste og mest direkte veien frem. Mens sidevassdragene

¹⁷ (Åsnes kommune, u.å.)

¹⁸ (Thorsnæs, 2022)

¹⁹ (GFFF/CTD: A1000/X/L0004 + L0005 - Christiania Tømmerdireksjon)

²⁰ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1917-1923)

²¹ (Thorsnæs, 2022)

kan ses som mindre riks- og fylkesveier, som leder store mengder trafikk inn på motorveien. Sammen sørger de for at mest mulig tømmer, fra størst mulig område kan komme seg inn i hovedåren. Med Norges lengste elv muliggjør Glomma fløting over lange strekninger fra nord til sør. Og med sine sidevassdrag og tverrelver dekker hovedvassdraget også store områder fra øst til vest. Denne store utbredelsen er nettopp det som til sammen utgjør Norges største vassdrag.

I dette kapitlet har vi gjennomgått grunnleggende aspekter ved fløtingen. Vi har sett på den praktiske gjennomføringen av fløtingen, samt uliketyper fløting. Vi har også sett hvordan fløtingens utgifter ble videreført til enten kjøpere eller selgere av tømmeret, og hva slags utgifter det var som kunne bli overført til dem fløtingen ble utført på vegne av. Blant annet så vi at noen av disse kostnadene kunne komme av utbedringsarbeid i vassdraget, og vi har også i dette kapitlet gått gjennom noen av de typene utbedringer som kunne bli gjort i vassdraget. Til slutt har vi også sett på selve vassdraget som Christiania tømmerdireksjons fløting foregikk i, for å få en forståelse for utstrekningen til vassdraget som var så sentralt for den faktiske fløtingen. Hensikten med dette kapitlet har vært å skape en forståelse for selve fløtingen, og hvordan kostnader og arbeid både hang sammen og fungerte hver for seg, samt å gi en forståelse for selve vassdraget og det omfang.

3 Organisasjon og struktur i fløtingen

Dette kapittelet vil ta for seg strukturen og organiseringen av fløtingen i Glomma ovenfor Øyeren. Vi vil gå inn på strukturen med Christiania tømmer direksjon, Øvre Glommen Fellesfløtingsforening og tverrelvforeninger, relasjonen mellom de tre, og hvilke oppgaver og områder innen fløtingen de ulike delene av fløtingen dekket. Vi vil også se på hvordan hele organisasjonen var strukturert. Hvordan beslutningshierarkiet fungerte, hvordan direksjonen var sammensatt, hvordan beslutninger ble tatt gjennom en generalforsamling, og hvordan medlemskap i generalforsamlingen fungerte og hvordan avstemninger i forsamlingen foregikk.

3.1 Fellesfløtingen

Når det gjelder selve fløtingen i Glommavassdraget, ble den i stor grad utført av Christiania tømmerdireksjon (CTD). Direksjonens historie i Glommavassdraget strekker over omtrent to hundre år fra slutten av 1700-tallet til fløtingen ble avsluttet i 1985. Grunnen til at fløtingen stort sett ble gjennomført av CTD var at foreningen i 1851 splittet seg mellom CTD og Fredrikstad tømmerdireksjon, som tok ansvaret for fløtingen nedenfor Mørkfossen sør for Øyeren. Disse to direksjonene opererte hver for seg, i hver sin ende av Glommavassdraget i 86 år, frem til de gikk sammen igjen i 1937, og dannet Glomma fellesfløtingsforening. Selv om organisasjonen endret navn i 1937, fortsatte de å bruke betegnelsen CTD i lang tid etterpå. Bruken av navn for tømmerfløtingsorganisasjonen er dermed litt innviklet. Navnene endret seg en del gjennom tiden, og flere navn kunne være gjeldene samtidig. For eksempel i perioden vi skal forholde oss til brukes både Øvre Glommen fellesfløtingsforening og Christiania tømmerdireksjon. Og det virker som begge navnene ble brukt om hverandre. CTD var det gamle navnet som de hadde hatt i mange år, men det egentlige navnet på fløtingsorganisasjonen var Øvre Glommen fellesfløtingsforening (ØGFFF). For å tilføre enda et forvirringselement eksisterte fortsatt CTD som en enhet i ØGFFF. CTD var nemlig navnet på styret i organisasjonen. De øverste beslutningstakerne var fortsatt Christiania tømmerdireksjon, som tok beslutninger for og styrte fellesfløtingsforeningen. Tømmerkjøpere og tverrelvforeninger var altså medlemmer av fellesfløtingsforeningen, mens CTD styrte foreningen. Så ettersom Christiania tømmerdireksjon fortsatt er et navn som ble brukt i

perioden vi skal forholde oss til, så vil det være navnet som blir brukt mest i denne oppgaven for å referere til organisasjonen som en helhet.²²

Hensikten til Christiania tømmerdireksjon var fra 1851 til 1937, å stå for fløtingen i Glommavassdraget over Øyeren, og å tilrettelegge og utbedre mulighetene for fløtingen i «deres» del av vassdraget. Med dette var det CTD som hadde ansvaret for å legge ut lenser og vedlikeholde dem. Ansette og betale fløtingsarbeidere, samt andre arbeidere som måtte være nødvendige for fløtingen. Sortering av tømmer og å få sendt det, enten videre ned til Fredrikstad tømmerdireksjons fløtingsområde, eller til lokale tømmerkjøpere i nærheten av sorteringsanlegget ved Fetsund. De stod også ansvarlig for å skaffe og vedlikeholde båter og maskiner som var nødvendige i fløtings- og sorteringsarbeidet. Alt dette var de typiske oppgavene direksjonen hadde i hovedvassdraget. Og ved at de var tilknyttet fløtingen i hovedvassdraget ble kostnadene ført over på tømmerkjøperne. Alle utgiftene direksjonen hadde fra fløtingsarbeidet i hovedvassdraget, ble fordelt på kjøperne i form av fløtingskostnader. I foreningens lover var det tydelig satt at foreningens formål var å utføre fløtingen i de definerte vassdragene for medlemmenes regning.²³

Som vi har sett tidligere var ikke fløtingen i tverrelvene ansett som en del av den tradisjonelle kjøpmannsfløtingen. Her var fløtingen og kostnadene som fulgte, selgerens ansvar. Men tverrelvene kunne allikevel være en del av fellesfløtingen. Rent praktisk fungerte det på den måten at tømmeret ble fløtet gjennom tverrelvene og ut i hovedvassdraget. Når tømmeret så kom til sorteringsanlegget, ble det sortert og sendt videre. De fløtingskostnadene som hadde påløpt som følge av tverrelvfløtingen ble så lagt på kjøperen. Dette ble antakelig gjort ettersom kjøperne som regel allerede skulle betale en del fløtingsavgifter på annet tømmer, så da var det nok lettere å ta alt på en gang. Men de kostnadene som kom fra tverrelvfløtingen skulle jo ikke kjøperen betale for, så kostnadene fra den fløtingen skulle så trekkes fra selgers betaling i oppgjøret mellom kjøper og selger.²⁴

I forhold til hovedvassdraget fremstår fløtingen i tverrelvene som litt mer kompliserte. Tømmerseilgerne som fløtet tømmeret sitt i tverrelvene, var i seg selv ikke direkte medlemmer av fellesfløtingsforeningen. I stedet var de medlemmer av en tverrelvforening, som så igjen var medlem av fellesfløtingsforeningen. Disse tverrelvforeningenes oppgave var å holde tverrelvene

²² (Støvind Berg, 2012): 29-30

²³ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdirektion, 1913): paragraf 1

²⁴ (Vestheim, 1998): 51-53

fløtbare, sørge for anskaffelse og vedlikehold av materiell til fløtingen, føre regnskap og beregne fløtingsomkostningene i tverrelven. Mindre anskaffelser og forbedringer lå innen tverrelvforeningenes ansvar, mens større prosjekter måtte legges frem for fellesfløtingsforeningen for godkjenning, ved et årlig fløtermøte. Tverrelven er dermed på en måte en selvstendig enhet, men samtidig er den underlagt en del bestemmelser fra fellesfløtingsforeningen som den er nødt til å forholde seg til. Man kan sammenligne en tverrelvforening med en kommune. På mange måter et selvstendig organ, men er allikevel underlagt et større organ som et fylke eller en stat. Den har en del egne midler og myndighet til å ta enkelte mindre beslutninger på egenhånd, men i store saker må beslutningen tas av noen høyere opp i kjeden. Relativt selvstendig, men ikke helt.²⁵

Når det gjelder selve fløtingsarbeidet, hadde fløtingen en særlig god mulighet til å tilpasse arbeidskraften etter behovene fra år til år. Delvis skyldtes dette i at mengden tømmer som ble antatt at skulle fløtes om våren når isen gikk, måtte meldes inn allerede i februar.²⁶ På denne måte hadde direksjonen et anslag over hvor mye tømmer som kom til å måtte fløtes i god tid før fløtingen startet. Og ved å vite hvor mye tømmer som skulle fløtes, kunne de så ansette et riktig antall fløtere i forhold til tømmermengden. Dette gikk an fordi en stor andel av fløterne og lensearbeiderne var sesongansatte.²⁷ Ved at de ikke var faste ansatte kunne man ansette det antallet arbeidere man trengte, ut ifra hvor mye tømmer man visste at skulle fløtes. På denne måten kunne også fløtingskostnadene holdes nede, fordi man i årene med lite tømmer ikke trengte å betale en altfor stor stab i forhold til tømmermengde og arbeid som krevdes. Og lengden på sesongarbeidet kunne også variere veldig, ut ifra hvor i vassdraget man arbeidet. Typisk sett var det kortest sesong øverst i vassdraget, og så ble sesongene lengre, jo lenger ned i vassdraget man kom. Lengst opp i vassdraget og i tverrelvene kunne fløtingssesongen bare vare noen få uker. Men etter hvert som mer og mer tømmer kom sammen lenger ned i vassdraget ble sesongen lenger fordi det var mer tømmer å ta hånd om. Lengst var derfor sesongene ved lenseanleggene, hvor mye av tømmeret hopet seg opp, og mer arbeid måtte gjøres med det, som for eksempel sortering og bunting. Dette førte til at noen ansatte ved lensene hadde jobb nesten hele året.²⁸ Med så forskjellige sesonger og ansettelsesperioder, sammen med forhåndskunnskap om hvor mye tømmer man måtte ta hånd om hvert år, hadde fløtingen gode muligheter til å holde kostnadene nede ved å tilpasse arbeidskraften etter behovet.

²⁵ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1920)

²⁶ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1913): paragraf 1, Direktionsbestemmelser for inndeling av tømmer.

²⁷ (Støvind Berg, 2012): 62

²⁸ (Vestheim, 1998): 169

3.2 Organisasjonen

Organisasjonen Christiania tømmerdireksjon hadde en hierarkisk struktur. Øverst var styret. Som var den faktiske enheten med navnet Christiania tømmerdireksjon. Dette styret hadde et varierende antall medlemmer oppgjennom årene, men fra 1907 og utover var antallet medlemmer ti.²⁹ En av disse ti skulle være administrerende direktør. Han skulle ikke ha interesser i tømmer som ble fløtet i vassdraget, og han skulle være lønnet. Målet var nok å ha en øverste leder for organisasjonen som på grunn av at han ikke hadde interesser i tømmeret i vassdraget, kunne holde seg upartisk. Og som ved sin lønn fra direksjonen, var mest interessert i organisasjonens beste. Han ble ansatt av de andre ni medlemmene i direksjonen, og var ikke valgt inn, sånn som de andre ble. Han hadde heller ingen stemmerett i avgjørelser som direksjonen skulle ta. De resterende ni medlemmene av styret skulle vær fordelt etter sine tømmerinteresser rundt om i foreningens distrikter. Et medlem skulle være fra Mjøsdistriktet, altså Lågenvassdraget. To skulle være fra Glommadistriktet, altså fra hovedvassdraget. To medlemmer av fellesfløtingsforeningen som tok tømmeret sitt til Lillestrøm eller bruk ved Øyeren. Dette området gikk som Christianiadistriktet. To skulle så komme fra brukene i Mørkfoss-Sarpsborgdistriktet. Og de siste to skulle komme fra bruk i og utenfor Fredrikstad, omtalt som Fredrikstaddistriktet. Disse medlemmene, eller direktørene, ble valgt inn for to år av gangen. Men etter det ett år skulle en fra både Glommadistriktet, Christianiadistriktet, Mørkfoss-Sarpsborgdistriktet og Fredrikstaddistriktet byttes ut. Dette var distriktene med to representanter, og hvilken av de to representantene som skulle byttes ut ble avgjort med loddtrekning. I tillegg skulle det velges inn en suppleant, eller vara, for hvert av distriktene. Suppleantene ble valgt inn på samme grunnlag som hovedmedlemmene, men kun for ett år av gangen.³⁰

Blant direksjonens mange oppgaver var kanskje den viktigste av dem å kalle inn til generalforsamling. Generalforsamlingen var fellesfløtingsorganisasjonens øverste myndighet. Alle medlemmer ble kalt inn til forsamlingen, og i saker som angikk hele vassdraget hadde medlemmer stemmerett. Medlemmer av foreningen var definert som alle som for egen regning fløtet tømmer i hovedvassdraget, og tverrelver som hadde meldt seg inn i foreningen. Men i de mer spesifikke sakene ble stemmeretten regulert til de saken angikk. I saker som kun angikk hovedvassdraget var det kun de som fløtet tømmer i hovedvassdraget for egen regning som fikk stemme. Her ble det

²⁹ (Støvind Berg, 2012): 29

³⁰ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1920): paragraf 10

også gitt stemmer ut fra hvor mye tømmer man fløtet. Fløtet man inntil 3000 kubikkmeter i året tilsvarer det én stemme. Hvis kvantumet var mellom 3000 og 15000 m³ fikk man to. Og hvis mengden tømmer gikk over 15000 m³ fikk man tre stemmer. På denne måten kunne kun de det angikk stemme på saker om hovedvassdraget, og de det angikk mest fikk mer innflytelse.³¹

For tverrelvene var stemmingen organisert litt annerledes enn i hovedvassdraget. Hver tverrelvforening som meldte seg inn i fellesfløtingsforeningen var i bunn og grunn bare ett medlem. Så hver tverrelvforening ble gitt to representanter å velge seg, som så kunne stemme på generalforsamlingen. På denne måten ble hver tverrelv og dens forening gitt to stemmer i generalforsamlingen. I sakene som angikk hele vassdraget var det kun disse to representantene som fikk stemme på saken. Men i saker som kun angikk tverrelvene, hvor aktørene i hovedvassdraget ikke fikk stemme, kunne også de enkelte medlemmene av tverrelvforeningene stemme. Og i likhet med fløtingen i hovedvassdraget var medlemmer av tverrelvforeningene enhver som for egen regning fløtet tømmer i tverrelvene.³²

Hele organisasjonen fremstår som å ha blitt designet for å unngå konflikter mellom partene. Helt fra toppen med et tydelig ønske om en upartisk administrerende direktør. Rigid struktur på hvilke distrikter som skal representeres i direksjonen. Og loddtrekning om hvem av dem som skal byttes ut. Det virker tydelig at hensikten med dette systemet var å hindre at medlemmer av foreningen ikke skulle føle seg representert og deres interesser ivaretatt. Og organiseringen av stemmerettene i generalforsamlingen tyder også på det. Ved å ekskludere de partene en sak ikke angikk, og invitere inn og gi stemmerett til parter som egentlig ikke har det, i saker som angikk dem, tyder på et ønske om å gi flest mulig parter et resultat som opplevdes rettferdig og riktig, og unngå å konflikter. Også det å gi flere stemmer til medlemmer utfra hvor mye tømmer de fløtet, viser dette. Desto mer en bruker hovedvassdraget, desto mer skal en få å si i hvordan hovedvassdraget forvaltes. Og alle avstemninger ble avgjort med simpelt flertall, som med hvordan stemmene var fordelt, virker som den mest rettferdige måten å avgjøre en sak på.³³ Med alle disse systemene på plass, er det nok ikke urimelig å hevde at de fleste hensyn ble tatt for å ivareta interessene og unngå konflikter i organisasjonen.

³¹ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1920): paragraf 6

³² (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1920): paragraf 4, 5, 6 & 8

³³ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1920): paragraf 6

Dette kapitlet har hatt til hensikt å vise hvordan det administrative innen fløtingen foregikk. Hvem som kunne være medlemmer av direksjonen, og hvordan de ble utvalgt. Hvordan medlemskap i fellesfløtingsforeningen fungerte, og hvem som fikk være medlemmer. Vi har også sett hvordan generalforsamlingen og avstemningene ble arrangert for å sørge for at de som ble mest berørt av sakene som ble tatt opp, fikk sin stemme hørt. Gjennom dette kapitlet har vi sett at både kjøpere og selgere var representert i generalforsamlingen, men at deres stemmerett og inkludering i saker var avhengig av i hvilken grad de ulike sakene angikk kjøper og/eller selger. Vi har også sett de ulike interessene som var representert i selve direksjonen, og hvor viktig det var at direktørene representerte interesser fra hele vassdraget, med unntak av den administrerende direktøren, som ikke skulle ha noen interesser i tømmer utenom jobben sin som administrerende direktør. Og dette kapitlet har tjent det formål å belyse hvordan tømmerdireksjonen og fellesfløtingsforeningen var strukturert, representert og administrert.

4 Krigskonjunktoren

Før vi kan bevege oss inn i hvordan mellomkrigstidens økonomiske kriser påvirket tømmerfløtingen i Glommavassdraget, vil vi i dette kapittelet se på hvordan den økonomiske situasjonen var i den norske økonomien generelt. På denne måten kan vi skape en ramme for den økonomiske historien til glommafløtingen. Vi må derfor starte med første verdenskrig, en usikker og turbulent tid hvor mye av grunnlaget for de økonomiske krisene i mellomkrigstiden ble lagt. For på denne måten kan vi se hvordan den økonomiske situasjonen var for den norske økonomien generelt, slik at vi både har et grunnlag vi kan sammenligne fløtingens økonomiske situasjon med, samtidig som vi kan se hvordan krigskonjunktoren var med på å skape etterkrigstidens økonomiske kriser.

Første verdenskrig var naturligvis en forstyrrende hendelse i verdenshistorien. En verdensomspennende begivenhet som trakk flere av verdens største økonomier og militære inn i en langtrukket og ressurskrevende konflikt. Krigen førte til død og ødeleggelse i større omfang enn noen antakelig kunne se for seg før krigens utbrudd. En krig som dette vil nødvendigvis også bringe med seg økonomiske problemer. Selvsagt gjelder det for landene som var aktive deltakere i krigen, som for eksempel var nødt til å ofre arbeidskraft, i form av soldater som ellers kunne vært arbeidstakere i landets økonomi, og de ressursene som gikk «tapt» som krigsmateriell, i stedet for å gå til å produsere salgbare varer. At land som Tyskland, Storbritannia og Russland opplevde økonomiske vansker gir mening, ettersom de tross alt var med i krigen. Men også nøytrale land slik som Norge ble også påvirket av de økonomiske problemene som første verdenskrig bragte med seg, til tross for et ønske om å holde seg utenfor krigen.

De økonomiske konsekvensene krigen fikk for Norge, bestod i hovedsak av frakoblingen fra gullstandarden og press fra de krigende stormaktene. La oss starte med avgangen fra gullstandarden. Den 5. August 1914 startet det norske bruddet med gullstandarden. Dette skjedde i form av at Norges bank ikke lenger var tvunget til å løse inn norske sedler i gull. Hensikten med dette var å prøve å holde bukt med de stigende prisene, sikre arbeidsliv og mat, og å betale for nøytralitetsvern, noe som vi vil komme tilbake til. Ved å koble norske kroner fra gullstandarden kunne staten nå tillate seg å trykke mer penger for å dekke det økende behovet. Gullstandarden

skulle fungere som et tak for pengemengden i omløp.³⁴ Lite gull skulle tilsvare lite penger i omløp, og mye gull skulle tilsvare mye penger i omløp. Når man så satt gullstandardssystemet på pause, kunne staten nå trykke mer penger uten å måtte ha gullreserver nok til å kunne veksle inn mot alle sedlene i omløp. På denne måten kunne man nå betale for de kostnadene som måtte dukke opp som følge av krigen.³⁵

En av de kostnadene var som nevnt en generell prisøkning. En naturlig konsekvens av krig ettersom det nå kommer en ekstra etterspørsel etter allerede etterspurte varer og råvarer. For eksempel ville stål allerede være etterspurt i ting som biler, båter, verktøy og boliger, samt mye mer. Men plutselig så ble det enda mer behov for det stålet, for nå trengs det også til våpen, kjøretøy, forsvarsverker og den slags, i tillegg. Etterspørselen økte dermed, uten at tilbudet klarte å holde følge. Dette ville føre til en økning i pris. Så for å da kunne sikre seg de tingene man måtte trenge, gir det mening at den norske staten kastet gullstandard for å kunne skaffe det de trengte. Det betyr ikke på noen måte at dette var en særnorsk idé. Flere andre land så seg også nødt til å avvike fra gullstandard i denne perioden.³⁶ Ved å gå inn for å øke pengemengden i den norske økonomien oppstod det et paradoksalt problem. Ved å trykke mer penger som svar på de stigende prisene (inflasjon), førte den nye mengden penger til videre prisøkning. Inflasjonen skjedde fordi det dukket opp mer penger i økonomien, uten at pengemengden samsvarte med verdiene som ble produsert i økonomien. Prisene på en vare gikk opp fordi det fortsatt kun ble produsert en gitt mengde av varen, mens forbrukernes pengemengde økte.³⁷ Slik ville kostnaden på et sett utjevne seg, så prisen tilsvarte en prosentmessig lik andel av pengemengden som før mengden penger økte i økonomien. Denne sirkelen av å trykke mer penger for å holde tritt med prisøkningen, førte igjen til at prisene økte enda mer. En del av hensikten med et system som gullstandard var nettopp å unngå slike selvforsterkende sirkler. Og nettopp denne sirkelen skulle legge grunnlaget for noen av mellomkrigsårenes problemer.³⁸

Prisstigning er imidlertid ikke den eneste årsaken til at den norske staten trengte å trykke mer penger. Å opprettholde nøytraliteten med et konstant press fra de krigende stormaktene skulle også vise seg å være en dyr affære. Første verdenskrig var ikke bare en kamp om landområder og herredømme, det var også en kamp om ressurser. Dette gjaldt også norske ressurser, og stormaktene presset hardt for å forsøke å sikre sin egen tilgang til de norske ressursene, mens de samtidig blokkerte fiendes tilgang så mye som mulig. Med det største presset fra den britiske regjeringen.

³⁴ (Grytten & Hunnes, 2016) :178

³⁵ (Hodne, 1981) :451

³⁶ (Grytten & Hunnes, 2016): 178

³⁷ (Amdam, Gran, Hansen , & Sogner , 2005): 191

³⁸ (Hodne, 1981): 451-452

Det ble inngått flere avtaler mellom den norske og den britiske staten. Avtaler om alt fra fraktpriser, til kobbermalm ble inngått mellom Norge og Storbritannia, gjerne med press og tvang fra den britisk side. På denne måten førte det til at avtalene ikke nødvendigvis var så økonomisk gunstige for Norge. Men avtalene måtte allikevel godtas for å sikre tilgang til nødvendigheter fra Storbritannia. Den av disse avtalene som kanskje hadde den største økonomiske kostnaden, og som senere skulle vise seg å være en katalysator for etterkrigstidens økonomiske krise, var fiskeriatvaten som ble inngått i 1916.³⁹

Fiskeriatvaten i 1916 var et resultat av britisk ønske om å komme tyske interesser i norsk fisk i forkjøpet. I forkant av avtalen hadde britene sikret seg tilgang til fisken ved å kjøpe den før tyskerne med konkurrerende priser. Men i stedet for å fortsette å konkurrere på pris truet heller Storbritannia med å stoppe eksport av kull, olje og tinn til Norge. Dette var varer som norsk fiske var avhengig av. Dette førte til forhandlinger som kulminerte i fiskeriatvaten. Avtalen gikk ut på at det ble innført et generelt eksportforbud av fisk frem til krigens slutt, samtidig som Storbritannia påtok seg kjøpeplikt på 85% av norsk eksportfisk. De resterende 15% stod fritt til å selges til andre land. Prisene på fisken skulle ifølge avtalen ikke følge markedspriser, men heller en fastsatt makspris. Skulle så fiskeriindustriens kostnader stige så måtte den norske staten dekke de økte kostnadene selv, ettersom britisk innkjøpspris var fastsatt. I tillegg til å måtte dekke eventuelle økende kostnader selv, skulle den norske stat pådra seg enda større kostnader når Storbritannia sa opp kjøpeplikten sin allerede året etter. Avtalen hadde stipulert at eksportforbudet skulle vare til krigens slutt, men også at Storbritannia kunne si opp avtalen med en måneds forvarsel. Når de så da valgte å si opp avtalen i november 1917, ble den norske stat nødt til å ta over kjøpeplikten. Norsk kjøp av norsk fisk skulle dermed ende opp med å koste 500-700 millioner kroner fra 1918 til 1919. Mens britisk fiskekjøp fra 1916 til 1917 skal ha ligget på rundt 300-400 millioner kroner. Dermed kan vi se at det å opprettholde nøytralitet under krigen også kom med en stor kostnad.⁴⁰

Alle de nye penge som ble trykket under krigen forble naturligvis ikke i statens hender. Pengene strømmet inn i den norske økonomien og inn i de private bankene som så satt på mye større pengemengder enn tidligere. Innskuddene i privatbanker firdoblet seg i løpet av krigen, fra 722 millioner før krigen til 3232 millioner i 1918. Det var en enorm økning på veldig kort tid og det kan fortelle oss en del om hvor stor effekt det hadde for norsk økonomi å forlate gullstandarden. At bankene nå satt inne med fire ganger som mye penger som før krigen skapte et behov for å

³⁹ (Hodne, 1981): 445-451

⁴⁰ (Hodne, 1981): 446-447

investere pengene. Med den stor inflasjon i krigsårene som for eksempel 24 prosent i 1917 og 40 prosent i 1918, er det forståelig at bankene ikke bare kunne la penge ligge i hvelvet og tape seg i verdi.⁴¹ Dette satte virkelig fart på bankenes utlånsvirksomhet. I 1920 hadde utlån fra privatbankene økt til fem ganger så mye som ved krigens start. Fra 752 millioner utlånt til 4034 millioner. Og enda større var økningen på kredittlån som sjudoblet seg. I tillegg til den store pengemengden kan det voldsomme økningen i utlånsvirksomheten forklares med at Norges bank aldri satt utlånsrentene over seks prosent i krigstiden.⁴² Lave renter og høy inflasjon var gode insentiver for bankene til å få mest mulig penger ut av hvelvene og ut i markedet.⁴³

Ute i markedet roet ikke pengeflommen seg etter at pengene forlot bankene. Bedrifter og privatpersoner kunne nå også sitte med mye mer penger enn før krigen. Og deres situasjon var nå den samme som for bankene. Hva skulle man gjøre med alle pengene? Det var nemlig heller ikke lønnsomt å ha pengene i banken for bankens kunder. Som nevnt var kombinasjonen av lave renter og høy inflasjon en god grunn til å få pengene ut av sparekontoene og inn i noe som holdt verdiene bedre, ettersom realrenten på sitt laveste i perioden lå på minus 30 prosent. Men næringslivsaktørens løsning lå ikke i å låne ut pengene sine slik som bankene kunne gjøre. I stedet valgte man investere tungt i aktiva. Varer, eiendom og verdipapirer som ikke bare kunne være beskyttet fra verditapet fra inflasjonen, men som også kunne tjene mer penger. Lønnsomheten til aktivaene ble dermed ytterligere forsterket av den økte etterspørselen. Flere ønsket for eksempel å investere i gode, sterke selskapers aksjer for å sikre seg mot inflasjonen. Med den økte etterspørselen og det begrensede tilbudet økte prisene mer, kun fordi etterspørselen var høy. Det samme gjaldt også for eiendom og varer. Mangel på gode investeringsmuligheter og store pengesummer med svinnende verdi førte til en bølge av spekulasjon innen aktiva som aksjer og eiendom.⁴⁴

Men det skulle ikke være aktivaspekulasjonen som ene og alene skulle bli problematisk i 20-årene. Når krigen så var over i 1918 skjedde det en endring. Det europeiske markedet åpnet fort opp igjen og tidligere utilgjengelige varer kom tilbake på markedet. Dette førte til at mange nå begynte å selge aksjene sine for å frigjøre kapital. Dermed kom den tidligere store pengeflommen som hadde blitt frigjort under krigen, tilbake i sirkulasjon. At store mengder penger dukket opp i økonomien igjen fordi det nå var mulig å skaffe varer som tidligere hadde vært vanskelig eller umulig å

⁴¹ (Sandvik, 2018): 174

⁴² (Sandvik, 2018):174

⁴³ (Hodne, 1981): 452

⁴⁴ (Grytten & Hunnes, 2016): 178-179

anskaffe, førte til enda større inflasjon i den allerede opphetede norske økonomien. Det store salget av aksjer og frigjøring av kapital hadde både en positiv og en negativ side. På den ene siden førte den store realiseringen av investeringer til norgeshistoriens største oppgangskonjunktur, samtidig som det massive utsalget av aksjer førte til norgeshistoriens største aksjekrakk.⁴⁵

Som sett i dette kapitlet brakte ikke første verdenskrig med seg noen krise for den norske økonomien. Heller tvert imot. Situasjonen skapte en høykonjunktur for norsk økonomi, krigskonjunktoren som den også kan kalles.⁴⁶ Denne høykonjunktoren skulle bli værende en liten stund etter krigens slutt, frem til 1920, hvor krisene virkelig begynte å melde seg. Det vi har sett på til nå er ikke tidlige symptomer på økonomisk krise, men heller årsakene. Endringene i den norske økonomien gjennom krigstiden, skulle vise seg å gi fatale konsekvenser utover 20-årene. Ved å se disse endringene vil vi lettere kunne se konsekvensene som fulgte. Samtidig har vi noe vi kan sammenligne med for å se om fløtingen fulgte den samme trenden under underhøykonjunktoren, som den norske økonomien generelt sett gjorde.

⁴⁵ (Grytten & Hunnes, 2016): 179-180

⁴⁶ (Sandvik, 2018): 166-169

5 Kriser etter krigen

I dette kapittelet fortsetter vi å utforske hvordan den generelle økonomiske situasjonen var i Norge, ved å se på de økonomiske krisene som fulgte krigskonjunkturen. 1920-tallet var i stor grad preget av økonomiske problemer, særlig for den norske økonomien. Nedgang i det internasjonale markedet, inflasjon, deflasjon, prisvekst og uheldig pengepolitikk, var alt med på å skape en vanskelig økonomisk situasjon. Og denne situasjonen vil igjen bli bakteppet for hvordan tømmerfløtingen i Glomma gikk i denne perioden.

5.1 Etterkrigsdepresjonen

Etter at krigskonjunkturen var over i 1920, gikk Norge og flere andre land inn i en økonomisk depresjon. Etterkrigsdepresjonen var den første av mellomkrigstidens kriser og den traff hardt. Som vi har sett var krigstiden preget av billige lån, overflod av penger, spekulasjoner, bobler og lave renter. Samtidig var det også gode tider for en del norske bedrifter og bransjer. Denne tiden var det nå slutt på. En «perfekt storm» bestående av innstramning i pengepolitikken, samtidig som en bråstopp i det internasjonale markedet som Norge var så avhengig av.

I 1920 var ikke lenger krigskonjunkturen bærekraftig. De offentlige økonomiene hadde i stor grad gått i underskudd gjennom hele krigen, på grunn av uforutsette kostnadene som fulgte, som å finansiere selve krigen med militært materiell og lignende, handelsavtaler som ikke nødvendigvis var lønnsomme, men allikevel nødvendige, og lån og støtte for å sikre viktige bedrifter. Samtidig hadde mange land opplevd stor inflasjon med voksende priser og fallende pengeverdier. Mange økonomier var nå vaklende. I tillegg var det ikke lenger mulig å låne mer for å forsøke å opprettholde det samme økonomiske nivået. Det meste av kredittverdighet var brukt opp og mulighetene for å få lån var blitt mye mindre. Man kan kanskje si at krigskonjunkturen var bygd på midlertidige løsninger og nå hadde tiden gått ut. Og mot slutten av sommeren 1920 slo det brått om fra høy til lavkonjunktur. Dette omslaget var særlig tungt for Norge som et eksportland. Lavkonjunkturen førte blant annet til at de fleste varer sank i pris. Dette kunne selvsagt vært en god ting ettersom det er et tegn på at inflasjonen er ferd med å stilne eller snu. Problemet for Norge var at varene man eksporterte falt mer enn varene man importerte. Som tidligere nevnt var det et sug i

det norske markedet etter ting som hadde blitt borte under krigen. Det norske folk hadde savnet varer som tobakk og sukker, og etterspørselen var stor nok til at prisene ikke sank så dramatisk. Dessverre var det ikke like mange ute i Europa som hadde savnet norsk tørrfisk eller aluminium. Norske varer var ikke like etterspurt, noe som resulterte i at prisene sank, lønnsomheten sank og at mange industribedrifter gikk konkurs. Man kan si at norsk økonomi virkelig fikk kjenne på de negative sidene av nedgangskonjunktoren, uten å få med seg de gode.⁴⁷

Men et knekk i norsk industri og eksportnæring skulle ikke være det eneste problemet for økonomien, for en ulykke kommer sjeldent alene. Flere land i Europa, deriblant Norge, så seg nødt til å ta noen grep for å kjøle ned den overopphetede økonomien etter krigen. Depresierte valutaer, billige lån, høy inflasjon, spekulasjon og bobler var ikke bærekraftig i lengden og noe måtte gjøres. Trenden måtte snus. Å få opp styringsrenten slik at lån ble dyrere og sparing mer lønnsomt, ville kunne gjøre at folk kviet seg mer for å ta opp lån hvis det ikke var nødvendig, og at penger forble stående på kontoer hvor de økte i verdi. Dette ville kunne bremse eller snu inflasjonen, ettersom penger, på denne måten, ble holdt ute av økonomien. Denne omstillingen var ikke så mye et forsøk på å kjøle ned den overopphetede økonomien, så mye som det kanskje heller var å slukke brannen i den. At man ikke nødvendigvis gjorde et forsøk på å forebygge en økonomisk krise, men heller å ordne opp i skadene når en krise faktisk kom. Det var nemlig vanlig praksis i mange land å føre en «prosyklisk» økonomisk politikk. Denne politikken gikk ut på at økonomien gikk i sykluser og at man styrte økonomien til å sammenfalle med disse syklusene. Hadde man en økonomisk oppgang fyrte man oppunder økonomien for å få oppgangen enda større. Og omvendt, når man opplevde nedgang innførte man innstramminger i økonomien som gjorde nedgangen større. Denne prosykliske politikken var ikke nødvendigvis noen dum politikk i seg selv, men når etterkrigstidens nedgangskonjunktur skulle følges av store politiske innstramminger ble konsekvensene katastrofale for norsk økonomi.⁴⁸

Det store problemet var nemlig at innstrammingen skjedde samtidig som denne store etterkrigsdepresjonen slo inn. Norges bruttonasjonalprodukt per innbygger falt med 11 prosent bare i 1921. Utenrikshandel med 16 og investeringsvolumet med 30 prosent. Sammen med at den generelle etterspørselen falt med omtrent 20 prosent fra toppen i krigskonjunktoren til bunnåret i 1922, førte dette til en ganske så brå nedbremsing for norsk økonomi. Mindre verdier ble skapt, mindre penger kom inn i Norge via eksport, penger som ble investert minket med nesten en

⁴⁷ (Sandvik, 2018): 176-177

⁴⁸ (Grytten & Hunnes, 2016): 181-182

tredjedel og den generelle etterspørselen falt med en femtedel. Dette førte til at den store inflasjonen man hadde sett i krigsårene ble snudd til en sterk deflasjon. Prisene på varer og tjenester begynte nå å synke, noe som gjorde at verdien av pengene økte. Som vi så ble det tatt opp mange lån under krigsårene fordi den lave styringsrenten og den høye inflasjonen gjorde at realrenten ble på om lag minus 30 prosent. Fordi pengene tapte seg såpass mye i verdi fra ett år til et annet ble lånet på den måten billigere og billigere. Men nå som pengeverdien begynte å øke ble lånene som var tatt opp under høykonjunkturen dyrere, i stedet for billigere. Samtidig som dette ble også styringsrenten satt opp som en del av den statlige innstrammingen. Disse to endringene førte til at realrenten steg med omtrent 70 prosentpoeng, fra minus 30 prosent til pluss 40 prosent. Dette må ha vært katastrofalt for mange av de som tok opp lån under krigskonjunkturen, og kanskje særlig for dem som hadde tatt opp lån for å investere i aksjer før aksjekrakket.⁴⁹ Dermed fikk den norske økonomien en bråstopp og opplevde den verste finanskrisen i Norge noensinne.⁵⁰

Etterkrigskrisen var virkelig en perfekt storm. Den nærmest uhemmede pengeflommen som var i den norske økonomien med masse lån, høy inflasjon og spekulasjon skapte skjelvninger i et allerede svakt fundament for økonomien som skulle bidra til at det veltet under den påfølgende depresjonen. Med den prosykliske politikken som forsterket svingningene i økonomien enda mer kan man se for seg at det bare var et spørsmål om tid før en økonomisk krise av denne størrelsen ville komme. Et slikt system kan selvfølgelig ha gitt mening tidligere, særlig når man fulgte gullstandarden, med sine innebygde mekanismer for å balansere og utjevne inflasjon og depresjon. Men når man i en usikker tid beslutter å forkaste sikkerhetsnettets sitt, så uperfekt som det dog var, og så gi full gass i økonomien, for så å bråbremse når økonomien allerede går dårlig, var et eksempel på hvor dårlig det kan gå. Naturligvis er det lett å sitte i ettertid å peke på alt som var galt som om det var åpenbart der og da. Det er ikke hensikten her. Det var som nevnt en vanskelig og uforutsigbar tid, hvor de rette svarene antakelig ikke var så lette å se. Og Norge var langt ifra det eneste landet som opplevde økonomiske problemer. Men det er allikevel hensiktsmessig å se hvorfor og hvordan det gikk så galt for norsk økonomi under akkurat denne krisen. Både for den generelle økonomiske historien, og for å forstå konteksten når vi senere ser på tømmerfløtingens del av denne historien.

⁴⁹ (Sandvik, 2018):174

⁵⁰ (Grytten & Hunnes, 2016):181-183

5.2 Parikrisen

Etterkrigs-krisen var en økonomisk krise som rammet mange europeiske land. Som nevnt var det flere land som opplevde en lignende økonomisk situasjon som Norge, med stigende inflasjon og brå stopp i økonomien. Men utover midten av 1920-tallet begynte problemene å løse seg. Den brå og harde omveltningen som hadde kommet etter første verdenskrig var i ferd med å stabilisere seg, og de europeiske økonomiene kunne se frem mot en mer normal tid. Men noen land, deriblant Norge, skulle ikke få nyte en stabil tid økonomisk. Snarere tvert imot. Med et ønske om å bringe valutaen sin tilbake til gullstandarden, skulle Norge, sammen med land som Danmark og Storbritannia, oppleve en ny økonomisk krise. Parikrisen.

Da første verdenskrig brøt ut, besluttet de fleste land å suspendere gullstandarden for å kunne takle problemer som kunne oppstå som følge av krigen. Krig er naturligvis en kostbar affære, både for krigende og ikke-krigende land i en slik tid. Vi har allerede sett at et land som Norge, som ikke var direkte stridende, også trengte tilgang til mer kapital enn de tidligere hadde hatt. Svaret var dermed å suspendere gullstandarden. Dette fungerte relativt godt i en begrenset periode, men som etterkrigsdepresjonen viste var det ikke noe som kunne fungere på lang sikt. Den midlertidige løsningen måtte forbli midlertidig, og man måtte ta en beslutning på hvordan det økonomiske systemet skulle fungere fremover.⁵¹

Måten de forskjellige landene valgte å rydde opp i valutaen sin på var tredelt. Den ene måten var å devaluere den allerede eksisterende valutaen.⁵² Devaluering vil si at valutaens verdi blir satt lavere enn den opprinnelig var. Denne metoden var naturligvis kun mulig med faste valutaer som hadde en fastsatt verdi i forhold til noe annet, som for eksempel gull, hvor man så justerer ned verdien av valutaen i forhold til det verdien måles mot. Dette vil kunne være en god løsning for land som er spesielt avhengige av eksport i sin økonomi. Ved å devaluere skaper man en uorganisk inflasjon som gjør at utenlandske varer blir dyrere å importere, samtidig som man gjør at ens egne varer blir billigere for de som ønsker å kjøpe eksportvarene.⁵³

⁵¹ (Grytten & Hunnes, 2016): 178

⁵² (Grytten & Hunnes, 2016): 189

⁵³ (Thomassen, Store Norske Leksikon, 2021)

En annen løsning, og en kanskje mer drastisk en, var å sanere pengesystemet og endre valuta.⁵⁴ En sanering innebærer som regel at en låntaker som ikke lenger greier å betjene lånet sitt, får inngått en ordning eller avtale hvor lånet slettes. For privatpersoner innebærer dette gjerne en offentlig gjeldsordning hvor man betaler inn så mye som mulig over en gitt periode, og når perioden er over slettes resterende gjeld.⁵⁵ Det er ganske utenkelig at et land vil ha en liknende ordning for sanering av statsgjeld, og forskjellige land vil antakelig ha forskjellige løsninger på sin sanering. Men at det på en eller annen måte førte til en sletting av gjeld, enten helt eller delvis, er sikkert. Sanering var ofte også akkompagnert av innførsel av en ny pengeenhet. Det kan ha vært flere grunner til å velge å innføre en ny valuta. For eksempel kan det kanskje ha vært så stor inflasjon at mengden penger som allerede er i omløp er så enorm at inflasjonen vil forbli den samme i lang tid. Eller, den kanskje mest sannsynlige grunnen, kan ha vært at valutaen har mistet tillit. Hvis det økonomiske systemet har hatt en voldsomt turbulent tid, med store svingninger og usikkerhet rundt valutaens verdi fra et tidspunkt til et annet, kan det ha skapt mistillit til valutaen. Ser vi for eksempel for oss at en britisk importør prøver å drive med handel i det tyske markedet og den tyske marken er så ustabil at han kan ha risikert å kjøpe varer for 1000 mark en uke, og innen de har kommet frem til han kan den samme mengden varer kjøpes for 500 mark. Dette vil kunne føre til et stort tap i inntekter for importøren og en skepsis mot å handle mer med mark. Saneringen vil da kunne fungere som en omstart for et lands økonomi. En ganske stor og omfattende endring for hele det økonomiske systemet i et land.⁵⁶

Den tredje og siste løsningen som ble tatt i bruk, og som også var den veien Norge valgte å gå, var de som ønsket å få valutaen sin tilbake til den opprinnelige verdien den hadde før krigen. Å få valutaen tilbake til sin gamle gullverdi. Dette kalles pari. Å returnere til gullstandarden var i hovedsak land som ikke hadde like stor inflasjon. Land som i forhold til andre land hadde klart å holde prisnivået og valutaverdien relativt stabil. Sammen med Danmark, Sverige, Sveits, Nederland og Storbritannia, var Norge blant de europeiske landene som valgte å gå for denne løsningen. Utenfor Europa var dette også den veien som ble valgt for flere av de største og viktigste økonomiene som USA, Canada, Japan, New Zealand, Australia og Sør-Afrika. For flere av disse landene var ikke veien tilbake til pari nødvendigvis så lang. Det britiske pundet lå på rundt 70% av førkrigsverdien, som en av de valutaene som hadde tapt seg mest. Mens den amerikanske dollaren lå på 100% av førkrigsverdi og japanske yen hadde faktisk steget til over 100% av sin førkrigsverdi.

⁵⁴ (Grytten & Hunnes, 2016): 189

⁵⁵ (Store Norske Leksikon, 2021)

⁵⁶ (Grytten & Hunnes, 2016) : 189

Men det var særlig to land som hadde en særlig lang vei tilbake til pari, og det var Norge og Danmark. Både den norske og danske krona hadde falt ned til kun 50% av sin gamle verdi. Og veien tilbake til hundre skulle bli en hard en.⁵⁷

Som vi allerede har sett var det under etterkrigsperioden et problem for norsk økonomi at kronen steg i verdi. Naturligvis var det et problem når realrentene på lån tok store hopp over kort tid. Men kanskje det største problemet var for norske eksportnæringer. Et eksportland nyter som regel godt av at den nasjonale valutaen er lav fordi det gjør varene billigere og mer ettertraktet hos andre land med sterkere valutaer. Når den nasjonale valutaen så øker, blir varene i praksis dyrere for utenlandske kjøpere. Men selv når etterkrigsperioden var i ferd med å roe seg ned var fortsatt den norske krona kun verdt halvparten av det den hadde vært før krigen. Dermed er det kanskje ikke så vanskelig å allerede se for seg at det å bringe den norske krona tilbake i pari, altså å doble verdien, ville føre til enda en økonomisk krise.⁵⁸

Når man ser på problemene en eksportnasjon som Norge kan få med å øke sin egen valutas verdi, kan det virke rart at man allikevel gikk inn for en paripolitikk. Det kan fremstå som om det ville vært bedre å følge i fotsporene til land som Italia eller Frankrike, og devaluere valutaen til et nivå som stemte bedre med kronas daværende verdi. Og fra et rent økonomisk perspektiv kan det kanskje også ha vært den beste løsningen. Men valget om å bringe krona tilbake i pari var ikke bare økonomisk motivert, men også moralsk motivert. For gullstandarden hadde en del støtte både blant politikere og befolkningen.⁵⁹ Dette kan det tenkes at det var flere grunner til. En grunn kan ha vært at gullstandarden var en avtale. En avtale både til folk og nasjoner om hva kronens verdi skulle være. En sikkerhet og forutsigbarhet som skulle være garantert for alle. På denne måten kan gullstandarden også ses som et «morsk system» i seg selv. Det er basert på tillit og fungerer selv på tillit. En avtale om å være ærlig og redelig med nasjonens valuta. En annen mulig grunn til at så mange var positive til gullstandarden kan ha vært at den fungerte. Før krigens utbrudd hadde gullstandarden fungert. Den hadde skapt en stabil økonomi som mange hadde nytt godt av. Det var allerede bevist at dette hadde fungert en gang, så hvorfor ikke gå tilbake til det?⁶⁰

Samtidig ville det kunne føre med seg et par konsekvenser av å devaluere, som også kunne bli sett som umoralsk. En devaluering av den norske krona ville for eksempel ramme de som hadde spart

⁵⁷ (Grytten & Hunnes, 2016): 189-191

⁵⁸ (Grytten & Hunnes, 2016): 190

⁵⁹ (Sandvik, 2018): 187

⁶⁰ (Sandvik, 2018): 187

opp penger. Ved å devaluere krona ville disse sparepengene miste mye av verdien sin over natten. Hvis noen for eksempel hadde satt inn sparepenger mens krona fortsatt var i pari, og krona så ville devalueres til 50%, ville sparerne miste halvparten av sparepengene sine. Sparing ses gjerne som en moralsk og kristelig ting å gjøre, så å straffe sparerne vil dermed kunne være en umoralsk ting å gjøre.⁶¹ På den andre siden av mynten har vi långiverne. De ville også kunne rammes hardt av en devaluering. Hvis en långiver lånte ut en million kroner ville långiveren forvente å få tilbake minst en million kroner. Og med vissheten om at krona var koblet til gullstandarden ville fluktasjoner kronens verdi ikke være noe problem fordi kronas verdi var bestemt til å være en viss mengde gull. Ved å devaluere krona til 50% ville utlåneren tape halvparten av pengene han hadde lånt ut, mens låntakeren ville slippe unna med å bare betale tilbake halve lånet sitt. Dette ville kunne stride med ideen om at en kristelig, ærlig, redelig og/eller moralsk person alltid gjør opp for seg.⁶² Skylder man noen penger, er den riktige tingen å gjøre å betale tilbake den hele og fulle summen av det man skyller. Disse tankene om hva som var rett og galt kan ha bidratt til at det var lettere å selge inn en tanke om å opprettholde sine gamle forpliktelser med å få krona tilbake i pari, enn å straffe de «dydige» og vri seg unna gjelden sin ved å devaluere.⁶³

Parikrisen kan ses som en oppfølger til etterkrigsdepresjonen og krisen den brakte med seg. Og på sett og vis kan man se de to som en og samme krise. De økonomiske innstrammingene vi så under etterkrigsdepresjonen kan ses som en start på paripolitikken. Og den økonomiske krisen som fulgte kan dermed også ses som en form for «parikrise». Men etterkrigs-krisen og parikrisen bør allikevel ses som to forskjellige hendelser. Etterkrigs-krisen var, som vi har sett, en blanding av en internasjonal depresjon og en kontraktiv pengepolitikk, hvor begge deler hadde en nedkjølende effekt på økonomien, men som til sammen nærmest førte til en nedfrysning. Men parikrisen var på sin side «kun» et resultat av en kontraktiv politikk. En videreføring av nedkjølingsprosessen som allerede ble startet under etterkrigs-krisen, men uten den hensikt å nødvendigvis kjøle ned økonomien.

Parikrisen kom etter en kort periode med oppgang i norsk økonomi. Etter den brutale nedgangen i økonomien som etterkrigs-krisen hadde ført med seg, hadde regjeringen lagt den kontraktive pengepolitikken på hylla. Med økonomien så langt nede var det ikke holdbart å fortsette å presse den ned. Dette førte til at en rekke kvantitative lettelser ble innført i norsk pengepolitikk i 1923.

⁶¹ (Bibelen) Salomons ordspråk 6: 6-11

⁶² (Bibelen) Salomons ordspråk 6: 1-5

⁶³ (Sandvik, 2018): 187

Disse kvantitative lettelsene gikk i hovedsak ut på å redde banker som hadde opplevd problemer etter krisen. Banker i krise kunne søke om å bli satt under ny ledelse av sentralbanken, og få tilført mer penger for å kunne opprettholde virksomheten. Disse lettelsene hjalp til å blåse nytt liv inn i norsk økonomi. Mer penger fant veien ut i markedet, lånevirkosomheten fra bankene tok seg opp igjen, og tilliten til bankene ble fornyet. Dette var godt nytt for norsk økonomi. Norges bruttonasjonalprodukt hadde hatt en konstant nedgang i tre år, men nå begynte den endelig å stige igjen.⁶⁴

Den lille pausen med kvantitative lettelser gjorde godt, og hjalp den vakkende norske økonomien med å komme seg tilbake på beina etter en krise. Men pausen i paripolitikken var nettopp det, en pause. Krona skulle tilbake i pari, og når etterkrigs krisen endelig var over, var det på tide å gå tilbake til paripolitikken. Med gjeninnføringen av paripolitikken kom også mange av de samme problemene som man hadde sett under etterkrigs krisen tilbake. Økt kroneverdi førte til en økning av eksportvarers pris mot utlandet. Det førte til at varene ble mindre ettertraktet og lønnsomheten sank. Sammen med en økning i realrenter, på grunn av kronens økte verdi, førte det til at bedrifter som hadde tatt opp lån mens realrenten var lav slet med å betale tilbake. Når bedriftene så ikke lenger kunne betjene gjelden førte det til nedleggelse og konkurser. Mange arbeidere rundt om i landet endte dermed opp med å miste jobbene sine, og arbeidsledigheten steg voldsomt. Samtidig slet bankene som hadde gitt ut lånene til bedriftene. Når så mange bedrifter ikke lenger klarte å betale tilbake lånene sine endte bankene opp med å få en negativ pengebeholdning. De hadde lånt ut penger som ikke kom inn igjen, slik at de ikke hadde pengene som de skulle ha til å for eksempel dekke uttak fra debetkontoer. Bankene ble med andre ord insolvente, noe som igjen førte til at bankene gikk konkurs. Bankenes økonomiske vansker gjorde det vanskelig, om ikke umulig, for dem å kunne tilby ny kreditt til næringslivet, som igjen gjorde det vanskelig for næringslivet å holde seg gående. Det endte opp i en spiral hvor en konkurs førte til en ny konkurs som forårsaket en tredje konkurs, og så videre.⁶⁵

Det kan fremstå som merkelig at man valgte å gå tilbake til paripolitikken i 1925, når man hadde sett hvilke konsekvenser en så stram pengepolitikk hadde ført til, kun noen få år tidligere. De ansvarlige måtte da ha kunnet forutse det? Noe av problemet lå antakelig i hvor fort krona ble brakt tilbake i pari. Sentralbanksjefens planer antas å ha vært å jobbe kronen tilbake i pari over en lengre tidsperiode, på kanskje et tiår eller to. Norge som eksportland ville nok ikke vært best tjent med en

⁶⁴ (Grytten & Hunnes, 2016): 194

⁶⁵ (Grytten & Hunnes, 2016): 194-197

deflasjon i valutaen sin uansett, men hvis man hadde fått strukket det ut over mange år så ville man kanskje unngått de mest ekstreme konsekvensene. Dessverre ble de langsiktige planene kortlivet. Sentralbanksjef Rygg uttalte ved flere anledninger at det ikke fantes noen planer om å devaluere den norske krona, men at Norges Bank heller jobbet mot å sikre kronas verdistigning. Slike uttalelser fremstår som en helt naturlig ting å komme med. Å fortelle befolkningen, banker og politikere hvilken vei sentralbanken har valgt for den nasjonale valutaen, slik at man kan legge planer for fremtiden er ikke noen dum ting. Kanskje heller en god og riktig ting å gjøre. Problemet var kanskje heller at spekulanter også fikk med seg banksjefens uttalelser. Ved å fortelle at veien fremover for den norske krona ikke er devaluering, men heller at verdien skal opp i pari, fortalte man rett og slett at alle som sitter på norske kroner vil få verdien sin doblet. Et så å si risikofritt investeringsobjekt, hvis verdiøkning var garantert av den norske staten. Dette brakte naturligvis med seg stor etterspørsel etter norske kroner, som nærmest var å betrakte som statsobligasjoner med 100% rente. Det førte med seg stor interesse og spekulasjon. Uansett hvilke langsiktige planer Rygg eventuelt hadde for å få krona tilbake i pari, falt de planene i grus. For allerede innen utgangen av det påfølgende året, 1926, var krona tilbake i pari. Spekulasjonene og dermed etterspørselen etter norske kroner hadde drevet opp prisene på den norske krona veldig fort.⁶⁶

Krigsårene og etterkrigsperioden kan ses som et crescendo som kulminerte i parikrisen. Hele perioden la grunnlaget for at parikrisen skulle komme. Den løsslupne pengepolitikken under krigen, den sterke inflasjonen, bobler og krakk, politikk og deflasjon. Alt dette ledet til slutt frem til parikrisen. Beslutninger som ble tatt i 1914 skulle fortsatt bære med seg konsekvenser mer enn ti år senere. Selv om det kan være fristende å peke på enkelte valg og hendelser som mer eller mindre sentrale årsaker til krisen, vil det være relativt meningsløst. Parikrisen var resultatet av alle de små og store, rette og gale, fremtvunget og frivillige valgene som ble tatt i forkant. En krise som rammet alt fra privatpersoner, banker, industri og staten selv. En omfattende økonomisk krise som virkelig ga den norske økonomien en knekk.

Dette kapittelet har vist oss hvor galt det både kunne gå og gikk, under de økonomiske krisene på 20-tallet. Den norske økonomien ble rammet av en rekke problemer, både uforskyldte, selvskapte og politisk skapte. I tillegg til å ha sett hvordan de økonomiske krisene påvirket den norske økonomien, har vi også sett hvordan krigskonjunktursens økonomiske situasjon, i mange tilfeller hadde en direkte sammenheng med hvor og hvordan krisene rammet forskjellige deler av norsk

⁶⁶ (Hodne, 1981): 460-461

næringsliv. Med dette som et bakteppe, kan vi etter hvert gå inn på hvordan den samme kriseperioden påvirket fløtingen.

6 Skognæringens skjebne

Under perioden som vi nå har gått igjennom, var det mange norske bedrifter og industrier som slet. Ettersom denne oppgavens hovedfokus vil ligge på tømmerfløtingen i glommavassdraget ved Christiania tømmerdireksjon, vil det dermed være hensiktsmessig å ta et blikk på resten av tømmerindustrien, og det er det vi vil gjøre i dette kapittelet. Nærmere bestemt vil vi nå se på skogeierne og tømmerkjøperne i denne perioden. Blant disse gruppene vil vi finne enkeltpersoner og bedrifter som ble rammet av mellomkrigstidens kriser like hardt, om ikke hardere enn alle andre i samfunnet. Ved utforske deres skjebne, vil vi dermed kunne sette tømmerfløtingen inn i en kontekst av næringens historie.

Her vil det igjen være hensiktsmessig å starte med høykonjunkturen under første verdenskrig, for så se hvordan, i likhet med det vi allerede har sett, oppgangstiden la grunnlaget for krisene som ville komme senere. Vi starter med skogeierne. Første ledd i tømmerindustrien, og kanskje den delen som ble truffet hardest av krisene i mellomkrigstiden, både innen tømmer industrien, men også kanskje i hele den norske økonomien generelt.

6.1 Krigskonjunkturen for skogeierne

Skogeierne var som regel veldig avhengig av lån for sine bedrifter, ettersom en skogeier også som regel var en bonde. Og allerede fra starten var man som regel nødt til å ta opp et lån. En eiendom som en gård, med beitemark, skog og bygg til gårdsdrift er eksempler på verdier som vil kunne gjøre gårdens verdi ganske høy. Hvis det så for eksempel var snakk om flere arvinger som alle har rett til sin andel av verdien, ville det dermed bli nødvendig med et lån for å utløse de andre arvingene. Med det ville en helt fersk bonde ofte starte karrieren sin med et lån. Og det er ganske sannsynlig at det ikke ville stoppe med det første lånet. Skulle det for eksempel dukke opp et behov for å pusse opp eller oppgradere et eksisterende bygg, eller at man så behovet for et helt nytt bygg, måtte bonden igjen gå til banken for å få finansiert prosjektet sitt. For selv om det er store verdier i en slik eiendom, i form av bygninger eller skog, så er ikke de verdiene lett tilgjengelig. Skulle man ha behov for penger i morgen, lot det seg ikke gjøre å hugge, kviste, barke, tørke og frakte på en dag. De potensielt store verdiene var på sett og vis låst for en lang tid fremover. Dermed ble man

nødt til å låne. Verdiene var jo der, for eksempel i skogen, så det var fullt mulig for utlåner å finne noe å ta pant i for å sikre lånet.⁶⁷

De store lånene som krevdes for å kunne anskaffe seg en skogseiendom ble utstedt av hypotekinstitusjoner. Hypotek henviser til en form for pant hvor den som setter noe i pant beholder kontrollen over den pantsatte verdien.⁶⁸ På denne måten kunne skogeieren låne mot eiendommen han ønsket å kjøpe seg. Men dette var ikke den eneste formen for lån en skogbruker kunne ha behov for. Selve tømmerdriften brakte også med seg et behov for å låne penger. Dette var fordi tømmerdriften krevde en del driftskapital. Tømmerdriften var fra år til år en langtrukken prosess. Den startet allerede på høsten med blinking av tømmer, altså å merke trærne som skulle felles med eiers eget merke, og pågikk helt frem til sommeren hvor oppgjøret for tømmeret ble utbetalt. Det gikk altså ganske lang tid fra arbeidet ble satt i gang, til penge kom inn til skogeieren. Samtidig krevdes det en del arbeidskraft gjennom prosessen. Tømmerhuggere fikk både betalt på forskudd og et sluttoppgjør når jobben var over. Tømmerkjørere som fraktet tømmeret ut av skogen og til vannet, skulle også ha sin betaling når jobben var gjort og tømmeret hadde kommet frem dit det skulle. I tillegg var det etter vedtektsloven om skoghusvær fra 1915, et krav i de fleste kommunene langs Glommavassdraget at skogeier måtte stille opp med koier og staller til tømmerhuggere og -kjørere. Alle disse arbeiderne skulle ha lønnen sin allerede før tømmeret en gang havnet i elva, og enda lenger før skogeieren fikk betalt for tømmeret de hadde brakt fram.⁶⁹

Og selv når det meste av jobben med tømmeret var gjort og arbeiderne hadde fått lønnen sin, var ikke kostnadene til tømmerdriften over. Fløtingen gjenstod enda, og kostandene knyttet til fløtingen ble delt mellom kjøper og selger av tømmeret som ble fløtet. Det er altså mange ledd i salget av tømmer som har med seg en kostnad for skogeieren. Her er det kanskje naturlig å tenke at skogeier bare må passe på økonomien sin og sørge for at en stor nok porsjon av inntektene fra tømmeret blir holdt av til neste sesongs hogst, slik at han kan dekke kostnadene som han vet vil komme. Problemet med det er at den gjengse skogeier ikke bare hadde skog å forholde seg til. Som nevnt er skogeiendommer som regel knyttet til en gård. Og en gård har andre aspekter som vil kunne kreve skogeiers driftskapital. Et par ting har vi allerede vært innom. Lånet på gården må betjenes, så det vil naturligvis gå med noen kroner til det. Og hvis et nytt bygg skal bygges eller oppgraderes på noen måte, vil det kunne kreve mer av gårdens kapital. Enten direkte med gårdens driftsmidler, eller

⁶⁷ (Halberg, 1999): 206

⁶⁸ (Marthinussen, 2021) & (Store norske leksikon, 2021)

⁶⁹ (Halberg, 1999): 206-207 & 213-214

ved at det tas opp mer lån som også må betjenes. Andre kostnader vil naturligvis også kunne dukke opp i form av innkjøp av husdyr eller utstyr tilknyttet jordbruket på gården. Det var på denne måten mange ting som kunne tappe gårdens driftsmidler og sørge for at det ikke var nok igjen til å dekke alle kostnadene av tømmerhogsten.⁷⁰

Et siste problem for skogeiere, når det kommer til ha nok kapital til å drifte tømmerhogsten, er naturen selv. Tømmerhogst foregikk naturligvis utendørs. Og med det var tømmerdriften underlagt naturens og værrets nåde. Hvis en vinter var spesielt snørik, ville det kunne gjøre det vanskeligere å hugge og flytte alt tømmeret man ønsket. Fremkommeligheten ville bli redusert for tømmerhuggerne, som ville kunne føre til at de ble mindre effektive, og fikk hugget mindre eller at hugsten tok lenger tid enn det som var ideelt. Det samme ville kunne gjelde for tømmerkjøerne. Mye snø ville kunne senke hastigheten til hesten, og kanskje ble man også nødt til å ta mindre laster av gangen. Disse problemene kunne resultere i to uheldige utfall. Et kunne være at mengden tømmer som ble hugget ikke var stor nok til å dekke kjøperens bestilling. Som naturligvis ville føre til en mindre inntekt for skogeieren. Et annet utfall kunne være at tømmeret ble hugget, men det ble hugget for sent. Dette kunne føre til at det ikke fikk tørket nok før det gikk på vannet. Hvis tømmerstokkene ikke var tørre nok når våren kom og de skulle fløtes nedover elva, kunne det øke sjansen for at tømmeret sank til bunnen av elva. Dermed ville ikke tømmeret komme frem til kjøperen, og igjen ville ikke selgeren få betalt for tømmeret. I tillegg ville ting som flom, ikke flom, lav og normal vannstand i vassdraget, kunne påvirke mengden tømmer som kom fram. Tømmer kunne synke, det kunne bli ødelagt, det kunne skylles på land og bli borte, eller det kunne til og med ikke fås ut på vannet i det hele tatt. Det var med andre ord flere faktorer som skogeieren ikke kunne vite om, som kunne påvirke lønnsomheten til tømmerdriften fra år til år.⁷¹

Som vi nå kan se var det mange årsaker til at en skogeier kunne bli nødt til å bruke opp driftskapitalen sin, både før nye alle nødvendige utgifter var dekket og før nye penger kom inn. Både planlagte og uforutsette kostnader kunne spise opp kapitalen til en skogeier, og føre til at han kunne trenge et påfyll av kapital for å få gjennomført arbeidet som skulle få inn pengene som manglet. Dette bringer oss tilbake til skogeierens behov for lån. I en slik situasjon, hvor inntektene er avhengige av investeringer over en lang periode, uten at ny kapital kommer inn, er det naturlig at skogeiere ville vært tjent med en form for driftskreditt, slik at de kunne dekke de nødvendige driftskostnadene tilknyttet tømmerdriften. Før første verdenskrig var dette imidlertid vanskelig å

⁷⁰ (Halberg, 1999): 206 & 213-214

⁷¹ (Halberg, 1999): 213-214

oppdrive. Få institusjoner hadde kapasitet eller vilje til å gi ut slike kortsiktige lån. Hypotekinstitusjonene gjorde det ikke, og sparebankene hadde begrensede muligheter til å utstede kreditt. Løsningen ble for mange dermed å gå til tømmerkjøperen for å få et forskudd på neste sommers tømmerleveranse. Skogeieren fikk dermed skaffet seg den nødvendige driftskapitalen, men det gjorde samtidig selgeren avhengig av kjøperen.⁷² Et slikt avhengighetsforhold kunne være uheldig for skogeieren, fordi han kunne bli nødt til å forhandle fra en mer desperat posisjon, ettersom han var avhengig av salget og forskuddet for å få inntekten sin. Mens kjøperen på den andre siden kun var avhengig av å skaffe en avtale om tømmer, men hvilken skogeier den avtalen kom fra var antakelig irrelevant. Det kan dermed tenkes at kjøper var i stand til å presse prisene lenger ned når selger trengte påfyllet av penger, enn om selger hadde hatt penger nok til å sikre driften på egenhånd.⁷³

Løsningen på skogeierens kapitalproblemer skulle komme under første verdenskrigs høykonjunktur. Med den løsslupne pengepolitikken dukket det endelig opp muligheter for skogeierne å få kortsiktige lån. Under høykonjunkturen dukket det plutselig opp mange nye forretningsbanker som kunne dekke skogeierens behov. De kunne tilby de kortsiktige lånene som skogeierne så sårt trengte, samt et sted å plassere overskuddene sine.⁷⁴ Mange av disse bankene ble etablert av skogeierne selv, for å kunne dekke egne behov for kreditt. På denne måten kunne mange skogeiere nå bli mer selvstendige, og slippe ut av tømmerkjøperens grep.⁷⁵

Men økt tilgang til driftskapital og kreditt var ikke den eneste goden skogeierne fikk nyte under krigskonjunkturen. Tømmerprisene steg stor under høykonjunkturen, særlig under etterkrigskonjunkturen. Mye av årsaken til den voldsomme prisstigningen var den internasjonale etterspørselen etter celluloseprodukter og papir, som eksploderte når krigen var over og markedene åpnet for omverden igjen.⁷⁶ Større etterspørsel etter treforedlingsprodukter, førte igjen til større etterspørsel etter trevirke. Før første verdenskrig var stigningen i tømmerpriser relativt moderate. Fra 1902 til 1913 steg tømmerprisene i glommavassdraget sjeldent med mer enn én krone per kubikkmeter fra et år til et annet. Naturligvis sank også prisene noen år, men disse nedgangene i pris var heller ikke drastiske endringer sett fra år til år. Men når man så kom inn i første verdenskrigs høykonjunktur var trenden med moderat prisøkning over. Bare fra 1914 til 1915

⁷² (Vestheim, 1998): 61

⁷³ (Halberg, 1999): 206

⁷⁴ (Meinich & Munthe, 2019)

⁷⁵ (Halberg, 1999): 206

⁷⁶ (Halberg, 1999): 221

steg prisen per m³ med mer enn tre kroner. Det var en økning på mer enn en fjerdedel, fra 11,20 kroner per m³ i 1914, til 14,90 i 1915. Året etter steg prisen med mer enn ti kroner per m³, fra 14,90 til 25 kroner per m³ i 1916. Og det aller største hoppet var fra 1919 til 1920, hvor prisen økte med mer enn 22 kroner, fra 35,15 til 57,75 per kubikkmeter. Med slike priser var det gode muligheter for skogeierne til å tjene penger på tømmeret sitt.⁷⁷

De stigende prisene under høykonjunkturen fikk mange skogeiere til å virkelig sette øksene i sving. Med så gode priser, som så ut til å bare bli bedre og bedre for hvert år som gikk, var det bare å sette i gang å hugge. Både antallet skogbrukere som begynte å hugge og selge tømmeret sitt, og mengden tømmer som ble hugget og solgt, økte enormt i løpet av perioden. Tømmerhogst langs Glomma, ble som Norges svar på gullrushet i Klondike. Ett eksempel på dette tømmerushet kan ses hos en av de største tømmerseigerne i Elverum, Otto Skavhaugen. I 1919 brakte han ut 400 kubikkmeter med tømmer fra skogen sin. Og året etter fikk han hugget ti ganger så mye tømmer, altså 5000 m³. Det er en markant økning fra ett år til et annet. En annen skogeier fra Åmot økte uttaket sitt fra 140 m³ i 1919 til 6900 i 1920, og helt opp til 10000 i 1921. Så store økninger i utbrakt tømmer må antakelig ha krevd stor innsats fra skogeierne, både økonomisk og organisatorisk. Å få på plass alt som trengtes av utstyr og arbeidskraft til å gjennomføre en slik eskalering må ha krevd ganske så store investeringer fra skogeierne. Investeringer som de naturligvis forventet å tjene på.⁷⁸

6.2 Skogeiernes fall

Men krigskonjunkturens store muligheter for fortjenester ble naturligvis avsluttet da etterkrigs krisen inntraff. Og blant alle konsekvensene som krisen brakte, slapp ikke skogeierne unna noen av dem. Tømmerhogsten var blant de hardest rammede næringene, og mange skogeiere skulle få merke krisen på lommeboka. Den viktigste årsaken til at det ble økonomisk trøbbel i tømmernæringen var bråstoppen i den norske eksporten. Som vi allerede har sett førte gjenåpningen av det internasjonale markedet til problemer for norske eksportvarer. Det internasjonale markedet var ikke lenger like interessert i norske varer som de hadde vært under krigen. Kanskje var de ikke lenger interessert i å betale de samme summene nå som verdenskrigen ikke lenger skapte press og behov for å holde et land i krig gående. Eller så kan det tenkes at land som hadde vært opptatt med krigen og ikke var i

⁷⁷ (Statistisk Sentralbyrå, u.å.)

⁷⁸ (Halberg, 1999): 222-223

stand til å ta del i det internasjonale markedet, nå kunne bli med og konkurrere med norsk industri. Resultatet ble uansett at norske varer ikke lenger var like attraktive, og deriblant foredlet trevirke. Selv om fallet i etterspørselen etter foredlet trevirke ikke umiddelbart hadde en effekt på tømmerprisene, traff markedsendringene skogeierne med full kraft.⁷⁹

Den plutselige nedgangen i etterspørsel etter foredlet virke var ikke umiddelbart innvirkende på tømmerprisene, for som vi har sett ble tømmerkontrakter avtalt et år i forveien. Så tømmeret var allerede solgt og prisene var satt. Problemet var at tømmerkjøperne ikke lenger kunne gjøre opp for seg. Mye av årsaken til dette ligger i klondyke-stemningen som hadde oppstått i skogbruket. De gode tidene og stadig økende tømmerprisene hadde vekket kremmeren og spekulanten i mang en skogeier, som så mulighetene til å tjene stort på tømmeret sitt. Og ved å utnytte måten tømmerkontrakter var formulert, kunne skogeierne gjøre nettopp det. Når selger og kjøper forhandlet tømmerkontraktene sine, et år i forveien av endelig betaling, ble mengden tømmer avtalt i kvantum av tylfter. En tylft er en eldre, opprinnelig dansk måte å si et dusin eller tolv stykker på.⁸⁰ På denne måten kunne kjøper bestille det antallet stokker han måtte trenge, og selger visste hvor mange trær som måtte hugges. Men når det så kom til betalingen for disse stökkene, var ikke lenger antall stokker tilstrekkelig. Det kan være lett å se at betaling i antall stokker ikke ville være tilstrekkelig for verken kjøper eller selger. Ved å sette det litt på spissen kan vi se for oss en stokk av stor og majestetisk amerikansk redwood, som kan bli enorme både i omkrets og lengde, selges som en av tolv stokker sammen med en puslete gran hugget på snaufjellet i Trysil. Disse to stökkene vil ikke inneholde samme mengde trevirke til tross for at de begge er stokker i en tylft. Uten å skille de forskjellige stökkene i tylften fra hverandre, ville både selger og kjøper kunne tape på det. Selger ved at han gir bort tømmermasse ved å selge en stor stokk til prisen av en liten, eller kjøper ved at han kjøper en liten stokk til prisen av en stor en. Løsningen ble dermed at betalingen skulle regnes ut fra tømmerets volum, altså kubikkmeter. På denne måten ble begge parter forsikret om at de fikk det de skulle fra handelen.⁸¹

Selv om utformingen av tømmerkontraktene gjorde det lettere å vite hva man betalte for og fikk betalt for, så var det allikevel et smutthull som kløktige skogeiere kunne benytte seg av. Kontrakten stipulerte hvor mange tømmerstokker som skulle sendes av gårde, men ikke størrelsene deres. Det ville antakelig ha vært vanskelig å produsere et stort nok antall av helt like store stokker uansett. Så

⁷⁹ (Halberg, 1999): 229-230

⁸⁰ (Hofstad, 2019)

⁸¹ (Halberg, 1999): 230

med de stadig stigende tømmerprisene under krigskonjunkturen så mange skogeiere sitt snitt til å velge ut de største trærne sine for hogst. Etersom prisene ble satt på tømmerets kubikkmeter, var det mulig å få mer penger ut av en bestilling på et gitt antall stokker, ved å velge ut de trærne med størst diameter. Dette ønsket om å øke volumet i tømmeret førte til at gjennomsnittsvolumet på tømmerstokker i Glommavassdraget økte med 20 liter per stakk mellom 1920 og 1921. 20 liter virker kanskje ikke som en betydelig mengde, ettersom det som kjent er 1000 liter i en kubikkmeter. Men da antallet stokker som ankom fløtingsanlegget i Fetsund økte fra omtrent 5 millioner stokker i 1920, til over 14 millioner stokker i 1921 kan det virkelig være utslagsgivende.⁸² Når antallet stokker øker med 9 millioner, og gjennomsnittsvolumet på stakkene øker med 20 liter per stakk, samtidig som prisen per m³ stiger med 22 kroner fra 1920 til 21,⁸³ kan det bli betydelige summer allikevel.⁸⁴

Skogeiernes ambisjoner om å få mest mulig ut av tømmeravtalene ved øke volumet på tømmerstakkene sine viste seg å ikke bli så lønnsom allikevel. De enorme byksene i tømmerpriser, volum og stokkeantall, sammen med fallet i etterspørsel etter produkter av foredlet trevirke, ble situasjonen umulig for kjøperne. Selv tre av de største tømmerkjøperne i Glommavassdraget Greaker, Union og Borregaard,⁸⁵ var i 1921 ikke i stand til å gjøre opp for seg i henhold til tømmerkontraktene de hadde inngått. Da etterkrigstiden uunngåelig inntraff var det ikke mulig for fabrikkene å opprettholde forpliktelsene de hadde tatt på seg i kontraktene. For både Greaker og Union ville det betyde konkurs om de skulle gjort opp for seg i henhold til kontraktene. Dog Borregaard var en del større og med mer robust økonomi, ville et fullbyrdet oppgjør satt dem i en veldig vanskelig situasjon. Denne beskjeden fikk skogeierne først på vårparten 1921. En tid på året hvor vi har sett at det meste, om ikke alt tømmeret allerede er hugget og ligger klar til fløting. En katastrofe for begge parter. Det beste fabrikkene kunne tilby skogeierne var å betale to tredjedeler av summen i kontraktene, og dele ut gjeldsbrev for den siste tredjedelen. På denne måten kunne skogeierne forhåpentligvis dekke utgiftene sine med forskuddet, og få fortjenesten fra gjeldsbrevet neste år, når gjeldsbrevet forfalt.⁸⁶

⁸² (GFFF/CTD: A1000/X/L0001/0003-5 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren, 1920, 1921

⁸³ (Statistisk Sentralbyrå, u.å.)

⁸⁴ (Halberg, 1999): 230-231

⁸⁵ (GFFF/CTD: A1000/X/L0005 - Christiania tømmerdireksjon): Generalrapport over tømmerfløtingen i Glommen indtil Øieren

⁸⁶ (Halberg, 1999): 231-233

Selv om tømmerkjøperne og selgerne kom frem til en løsning, var det ikke nødvendigvis en god løsning. De fleste skogeierne kunne bare nøye seg med å gå i null på årets drift, og mange opplevde at den utbetalte summen de fikk ikke strakk til for å dekke driftsutgiftene en gang. Samtidig hadde iveren etter stor profitt ført til at mange skogeiere nå satt igjen med skoger hugget ned til minste lovlige mål. Mange skoger stod dermed tomme etter hogsten 20-21, og hvis skogeieren var heldig, var det eneste han oppnådde, å gå i null.⁸⁷

Etterbetalingen fra Borregaard, Greaker og Union, gikk heller ikke som planlagt. Da gjeldsbrevene forfalt i 1922 var ingen av dem i stand til å innfri dem enda. Borregaard, som den sterkeste fabrikken blant de tre, måtte be om et års utsettelse, men klarte i 1923 betale tilbake det de skyldte til leverandørene sine. Greaker og Union var dessverre ikke i stand til det samme. I et forsøk på å gjøre opp for seg, ble gjeldsbrevene omgjort til preferanseaksjer. Preferanseaksjer er en type aksje som gir utbytte med fortrinnsrett over andre aksjeeiere, men kun utbytte inntil en viss sum.⁸⁸ På denne måten kunne Union og Greaker garantere at skogeierne fikk penger tilbake, så fort bedriftene begynte å gå med overskudd igjen. Men det var fortsatt et stykke igjen til disse vaklende bedriftene skulle ha noe overskudd å dele ut utbytte fra, så preferanseaksjene var i realiteten verdiløse. Og det var nok lite trøst i lovord om et utbytte en gang i fremtiden, for en skogeier som satt igjen med lån, gjeld og røde tall i regnskapet sitt.⁸⁹

Som med den norske økonomien for øvrig var det ikke bare nedgangen i markedet som rammet skogeiernes økonomi. Selv om tilstandene i tømmerføringen antakelig hadde vært nok til å få selv de største skogeierne til å vakle, skulle også pengepolitikken by på store problemer. Tiltakene som ble gjort for å roe ned den norske økonomien etter høykonjunktursens overoppheting, førte til en bråstopp i økonomien med deflasjon og økte renter. Og som en konsekvens av det har vi allerede sett at det fikk realrenta til å skyte i været på kun få år. Med skog- og jordbruket så avhengig av lån, var dette også naturligvis katastrofalt. Skogeierne hadde gjerne lån på gården og eiendommen sin etter å ha kjøpt dem fra foreldre eller andre. Nye bygg og oppgraderinger på gården var gjerne finansiert gjennom lån. Og naturligvis var også skogdriften ofte finansiert gjennom lån, da de endelig fikk tilgang på driftskreditt. En økning i realrenta på 70 prosentpoeng, ville kunne vært knusende for enhver bedrift med gjeld. Og for gårdseiere hvor lån kunne være så sentralt for driften, kunne det bety kroken på døra, selv om inntekten ikke hadde vært berørt. Konsekvensene og

⁸⁷ (Halberg, 1999): 232

⁸⁸ (Sirnes, 2021)

⁸⁹ (Halberg, 1999): 232-233

reaksjonene på den løsslupne pengepolitikken traff skogeierne minst like hardt som andre bransjer og industrier. Og med tanke på hvor viktig lån var for gårds- og skogsdrift, ble skogeierne kanskje også rammet enda hardere enn de fleste.⁹⁰

Det siste problemet vi skal se på, var et problem forårsaket av fallet i tømmerprisene. Det problemet var skatt. Når grunnlaget for skogeiernes skatt skulle beregnes ble det regnet ut fra verdiene som fantes i skogen, og ikke bare ut ifra mengden tømmer som var blitt hugget det året. På denne måten var skogeierne nødt til å hugge og selge tømmer, for å få nok verdier ut av skogen til å betale skatten, med andre ord bedrive skattehogst.⁹¹ For en urørt skog ville fortsatt være grunnlag for et skattekrav. Før krisetiden var skatteordningen antakelig ikke et stort problem for skogeierne, ettersom de gjerne hugde trær uansett, og på den måten skaffet inntekter nok til å dekke skatten på skogen sin. Men da krisen så inntraff, og tømmerprisene dalte, ble nok realiteten en annen. Når skogeiernes beste håp for sesongen 1921 var å få nok for tømmeret sitt til å dekke driftskostnadene, eller i verste fall gå i minus, ville det ikke være noe igjen til skatt. Og ettersom skatten ble beregnet ut fra skogens verdi, var det lite som kunne gjøres for å få skatten ned. Verken å innstille hogsten eller å redusere mengden tømmer som ble tatt ut av skogen var til noe hjelp. Skogeierne ble dermed stående ovenfor enda en kostnad de ville få vansker med å betale.⁹²

Mellomkrigs-krisen var ytterst brutal for skogeierne. Med brått fallende priser på tømmeret, økte renter på lånene sine, og vedvarende skattekrav uavhengige av inntekt og hogst, ble det for mye for selv store skogeiere.⁹³ De gode årene ble brått avløst av dårlige. Investeringer som ikke lønnet seg, både ærlige og spekulative. Utgifter som tok igjen inntekter. Og et marked som snudde imot dem. De norske skogeierne hadde svevd høyt på krigskonjunkturs vinger. Men da mellomkrigstidens kriser dro med ned mot jorda igjen, fantes det ingen sikkerhetsnett til å dempe fallet for dem da de nådde bunnen.

6.3 Fabrikkene i krigskonjunkturs

⁹⁰ (Halberg, 1999): 229 & 240-241

⁹¹ (Halberg, 1999): 251

⁹² (Halberg, 1999): 229 & 245-251

⁹³ (Halberg, 1999): 235-237

Etter å ha dekket skogeierne under krigskonjunkturen og mellomkrigsperioden, er det naturlig å se på deres motpart, tømmerkjøperne. Med selger og kjøper som hvert sitt ytterpunkt innen tømmerindustrien, kan vi skape en tydelig ramme for tømmerfløtingen som et mellom ledd i næringskjeden. En kjøper av tømmer er ikke lik alle andre kjøpere, i hvert fall ikke i like stor grad som selgerne er. En tømmerseier er en person med tilgang til tømmer som han eller hun ønsker å selge. Mens en kjøper vil kunne variere stort. Tømmeret kan brukes til forskjellige formål, det kan ønskes ulik kvanta og kvalitet. Selv om behovet for tømmer forener dem alle, vil hensiktene og motivene kunne skille dem stort. Derfor vil det være mest hensiktsmessig å forsøke å begrense tømmerkjøperne til en mindre og mer definert gruppe. Den gruppen oppgaven ønsker å legge fokuset på blir dermed cellulosefabrikkene. En stor industri i perioden, og regelmessige kjøpere av relativt store kvantum med tømmer i Glommavassdraget. Blant fabrikkene vil vi se på Borregaard, Union og Greaker, med særlig hovedvekt på Borregaard som den største tømmerkjøperen i Glomma. De var tre av de største cellulosefabrikkene i Norge i perioden, og blant de største kjøperne i Glommavassdraget. Med disse tre vil det kunne være mulig å se generelle tendenser hos cellulosefabrikkene i under høykonjunkturen og krisetiden. Og til tross for relativt like situasjoner for de tre vil vi også få se at Borregaard skiller seg fra de andre i krisetiden.

I den norske treforedlingsindustriens historie er det få navn som er like kjent som Borregaard. Den største cellulosefabrikken i Norge og en økonomisk kjempe. Til tross for ryktet og betydningen Borregaard hadde og har, var ikke Borregaard en selvstendig bedrift. Borregaard var en av fabrikkene til konsernet The Kellner-Partington Paper Pulp Company Limited. Et engelskbasert konsern som spesialiserte seg på cellulose og papirproduksjon. Og det var nettopp Kellner-Partington som stod for byggingen av Borregaard i 1890. Borregaard var en storsatsning fra Kellner-Partingtons side. Ikke bare økonomisk, men også personlig hvor herr Partington selv hadde utviklet maskineri til fabrikkene, og ved flere anledninger dro til Sarpsborg for å se til byggingen. Og all oppmerksomheten som Borregaard fikk skulle vise seg å lønne seg. Fabrikkene stod ferdig i 1892, og gikk med overskudd allerede det første året. Borregaard ble som en drøm som gikk i oppfyllelse. Med toppmoderne teknologi, høykvalitets produkt og tidlig overskudd, kunne det nok ikke vært en bedre start for Borregaard.⁹⁴

Den nye fabrikkene leverte så gode resultater at Kellner-Partington bestemte seg allerede i 1892 om å bygge ut Borregaard. De så at gevinstene fra celluloseproduksjonen hjemme i England var blitt så

⁹⁴ (Bergh & Lange, 1989): 26-27

liten i forhold til hva de kunne få til i Norge. Årsaken lå i den store kostnaden det var å frakte tømmeret fra eksporterende land som Norge, og hele veien til England. Det ble derfor besluttet å legge ned celluloseproduksjonen i England, og heller legge den engelske produksjonen over på bare papir. Da kunne cellulosen produseres hos Borregaard og fraktes til England for å brukes i videre produksjon. De gode resultatene fra Borregaard sørget for enda større satsning på produksjonen. Allerede i 1893, kun ett år etter at den første fabrikk startet produksjonen, ble det vedtatt å bygge enda en fabrikk for å doble kapasiteten. Resultatene fra de nye fabrikkene var storartede. Og kun fire år etter at produksjonen startet i den første fabrikk, tilsvarte den totale produksjonen hos Borregaard, den samme mengden cellulose som hele den norske industrien hadde produsert når fabrikk først ble vedtatt bygd i 1890.⁹⁵

De gode tidene så ikke ut til å ta noen slutt for Borregaard-fabrikkene. Fra sin oppsiktsvekkende gode start i 1892 og helt frem til 1917 var Borregaard de eneste fabrikkene i det engelske konsernet som klarte å produsere et overskudd i hele det tidsrommet. Med de gode resultatene ble Borregaard den desidert viktigste kilden til inntekter for Kellner-Partington. Det var også konsernets mest stabile inntektskilde, med jevnere gode resultater enn de andre fabrikkene i konsernet. Og når første verdenskrigs høykonjunktur inntraff, hjalp nok den bare med å øke de allerede gode resultatene til Borregaard. Disse vedvarende gode resultatene var nok i stor grad med på å inspirere til å bringe Borregaard tilbake i norske hender.⁹⁶

Godt inn i krigskonjunktorens tid, i 1917 ble det lagt inn et oppsiktsvekkende bud på Kellner-Partingtons aksjer. Norges bank, Norsk skogeierforening og landets største forretningsbank, Centralbanken for Norge hadde gått sammen for å danne «Aktieselskapet Borregaard». Dette nydannede aksjeselskapet hadde som mål å anskaffe alle aksjer i Kellner-Partington, eller i minste fall 75% av dem. Det engelske selskapet som hadde tjent så godt på norske ressurser skulle nå falle i norske hender. Dette store oppkjøpet, med statlig innblanding kan forklares med et par forskjellige motivasjoner. Den ene er naturligvis den enkleste. Økonomisk vinning. Kellner-Partington med Borregaard var økonomisk sterkt og hadde god inntjening, da særlig med fabrikkene til Borregaard. Selv uten andre motiver kunne kanskje det såkalte «hjemkjøpet» rettferdiggjøres, uten at noen andre årsaker skulle måtte legges til grunn. Men økonomisk vinning var kanskje allikevel ikke den største motivasjonen til hjemkjøpet. Antakelig lå det like mye nasjonalisme og patriotisme bak kjøpet av Borregaard. Da oppkjøpet ble iverksatt i 1917 hadde Norge kun vært en selvstendig stat i 12 år,

⁹⁵ (Bergh & Lange, 1989): 28-29

⁹⁶ (Bergh & Lange, 1989): 102-103

etter unionsoppløsningen med Sverige i 1905. Og på de få årene hadde norsk næringsliv opplevd en generell opptur i økonomien sammen med unionsoppløsningen. Dette trigget en nyvunnen tiltro og tillit til norsk næringsliv og dets muligheter. Ved å kjøpe opp Kellner-Partington og deres underliggende bedrifter, kunne man på sett og vis ta tilbake de norske ressursene som det engelske konsernet hadde tjent så godt på. At hjemkjøpet hadde større viktighet enn kun økonomisk vitnes det til gjennom utsagn som at hjemkjøpet var den mest betydningsfulle økonomiske erobring i nyere tid, og at det var Norges største nasjonale erobring siden 1905. at uttrykk som «hjemkjøpet» og «erobring» ble brukt i sammenheng med oppkjøpet kan henge sammen med at området til Borregaard ble solgt ut i 1889, flere år før Norge ble selvstendig.⁹⁷ Og det er kanskje nettopp derfor ble ekstra viktig for den nylig uavhengige nasjonen å skaffe tilbake det som «ble borte» under unionstiden. Den nasjonale betydningen hjemkjøpet hadde kan også tolkes ut fra navnet mennene bak hjemkjøpet fikk. «Borregaardsmennene» ble de kalt, kanskje som en hentydning til «Eidsvollsmennene» i 1814, muligens som en måte å likestille viktigheten av begge gruppers bidrag til den norske historien.⁹⁸

Med Borregaard i norske hender fortsatte de gode tidene utover høykonjunktursperioden. Med stor pengetilgang og høy inflasjon som skapte konkurransedyktighet for treforedlingens eksportvarer, ga krigskonjunktoren gode framtidsutsikter for Borregaard og industrien som en helhet. Prisene på treforedlingsprodukter var så gode, at den store prisøkningen på tømmer, som vi allerede har vært inne på, ikke ble sett på som problematisk. Og det var nettopp disse eventyrlige prisene som gjorde at Borregaard i 1920 bestemte seg for å bestille så store mengder tømmer. Året før hadde de nesten ikke kjøpt inn tømmer, så lagrene var nesten tomme, og med de gode prisene og mulighetene for inntjening som nå fantes i treforedlingsmarkedet, kunne ikke Borregaard la være å kjøpe inn tømmer. Fremtiden så veldig lys ut, og Borregaard og flere andre bedrifter gikk fremtiden optimistisk i møte, med tanker om enda større inntekter og vekst.⁹⁹

6.4 Krisetiden for fabrikkene

⁹⁷ (Bergh & Lange, 1989): 22

⁹⁸ (Bergh & Lange, 1989): 73-75

⁹⁹ (Bergh & Lange, 1989): 126

Vi har allerede i stor grad vært inne på hvordan krisetiden var for fabrikkene, da vi så på hvordan krisene påvirket skogeierne. Som to ledd i samme næringskjede er det naturlig at begge parter skjebne i stor grad var knyttet sammen. Som vi så var en stor del av skogeiernes ulykke direkte tilknyttet fabrikkenes ulykke. Selger og kjøper påvirket og forverret hverandres situasjon, i en allerede økonomisk vanskelig tid. Vi har sett hvor store problemer krisetiden skapte for skogeierne, og hvor katastrofale følger det fikk for mange av dem. Og på den andre siden av næringskjeden ble den en gang lyse fremtiden betydelig mørkere.

Blant de tre tømmerkjøperne vi valgte å fokusere på, Borregaard, Greaker og Union, har vi sett at Greaker og Union ble hardest rammet da krisen traff treforedlingsindustrien i 1921. Økonomisk stilte de to svakere enn Borregaard, og hvis de skulle betalt den fulle summen for tømmeret i 1921 hadde de begge endt opp med å gå konkurs. For dem var gjelden uhåndterlig og kompensasjon ble gitt i form av de så og si verdiløse preferanseaksjene vi har vært inne på tidligere. Veien ut av problemene var for Greaker og Union å refinansiere selskapene. Ved å refinansiere kan et selskap ta opp et lån for å for eksempel kunne betjene allerede eksisterende gjeld eller for å sikre kapital nok til å dekke driftskostnader, slik at driften kan fortsette til tross for pengemangel.¹⁰⁰ Og for Greaker og Union var det nok refinansieringen som sørget for bedriftenes overlevelse igjennom krisetiden. Refinansieringen tillot dem nok å dekke driftskostnadene sine, slik at de kunne fortsette å produsere og tjene penger, slik at bedriften kunne holde seg flytende. Begge fabrikkene fortsatte å handle inn tømmer etter kriseåret 1921, og kapitalen fra refinansieringen var antakelig årsaken til at det var mulig.¹⁰¹ Dermed fikk Greaker og Union muligheten til å unngå den samme skjebnen som mange av skogeierne møtte etter krisen.¹⁰²

For Borregaard ble ikke etterkrigs krisen like katastrofal som for Greaker og Union. Som vi allerede har vært inne på klarte de å innfri gjelden sin til skogeierne i 1923 etter et års betalingsutsettelse, uten større komplikasjoner eller behov for refinansiering eller preferanseaksjer. I forhold til de to andre, klarte Borregaard seg ganske godt gjennom krisen. Men selv om Borregaard aldri stod i like stor fare for å gå under som Union og Greaker, var etterkrigs krisen et tungt skudd i baugen for dem også. Da bunnen falt ut av treforedlingsmarkedet og Borregaard satt igjen med en antakelig rekordstor regning for tømmer, i hvert fall mye større enn antatt, og ingen utsikter om å kunne betale for alt tømmeret, og langt mindre tjene noe på det, var det nok flere som så usikkert på

¹⁰⁰ (Regnskapsførertilbud, 2023)

¹⁰¹ (GFFF/CTD: A1000/X/L0004 + L0005 - Christiania Tømmerdireksjon): Generalrapport over fløtingen indtil Øieren, 1920-1930

¹⁰² (Halberg, 1999): 232-233

Borregaards fremtid også. I tillegg til å falle offer for sin egen optimisme for fremtiden, ble Borregaard også et offer for skogeierne kremmerånd. De vurderte selv at storinnkjøpet av tømmer var verdt det, til tross for de høye prisene. Og hadde innkjøpsmengden blitt som Borregaard antok kan det hende at de ikke hadde fått like store problemer med å betale. Men da skogeierne utnyttet retten til å øke kubikkinnholdet i tømmeravtalen ble det for mye for Borregaard. Mengden tømmer de fikk i forhold til hva de bestilte var det dobbelte. Borregaard trodde de bestilte 500,000 m³ med tømmer, men det de fikk var 1 million m³ i stedet.¹⁰³ Ser vi dette sammen med prisøkningen per kubikkmeter på 22 kroner fra 1919 til 1920, som vi har sett tidligere, utgjør dette et tillegg i regningen på 11 millioner kroner for Borregaard.¹⁰⁴ En slik sum var det ikke mulig å betale med en gang. Hverken bedriften selv eller de tilknyttede bankene var i stand til å gjøre opp for hele den enorme summen på en gang. Løsningen ble å stykke opp gjelden og betale i puljer over flere år, med siste betaling i 1923.¹⁰⁵

Den store gjelden Borregaard hadde til skogeierne skapte også en del indre strid blant selskapets aksjonærer. Som følge av de økonomiske vanskelighetene Borregaard befant seg i, sluttet selskapet å betale utbytte i årene 1921 og 1922. Årsaken til stridighetene lå i at mange av Borregaards aksjonærer også var skogeiere. De mindre aksjonærene, og aksjeholdere som ikke var skogeiere i tillegg, så kuttet i utbytte som et svik eller en svindel fra ledelsen og skogeieraksjonærenes side. De mente at skogeierne hadde pumpet pengene ut av Borregaard med tømmerkjøpet, og nå som skulle det ikke utbetales utbytte fordi skogeierne skulle ha pengene i stedet. Oppfattelsen var nok at skogeierne på sett og vis tok hele utbyttet for seg selv ved at selskapet brukte utbyttet til å betale ut gjelden til skogeierne i stedet for dele det ut til aksjonærene, og at ledelsen lot det skje. Denne indre striden manifesterte seg som et opprør fra småaksjonærene under Borregaards generalforsamling i 1922. Her gikk de mindre aksjonærene sammen om å forsøke å bytte ut hele styret i selskapet, som de mente var kontrollert av skogeierne. Styret klarte imidlertid å roe bekymringene til småaksjonærene, slik at styret bestod og opprøret døde ut. Ledelsen klarte dermed å roe ned den gryende uroen i selskapet, og fikk hindret at Borregaard rev seg selv i filler fra innsiden.¹⁰⁶

Borregaard møtte definitivt på en del problemer under etterkrigsperioden, i likhet med Greker og Union. Med en så stor økonomisk krise som etterkrigsperioden var, både i økonomisk nedgang og omfang, er det å forvente at Borregaard ikke ville få slippe helt unna. Men i forhold til de to andre

¹⁰³ (Bergh & Lange, 1989): 130

¹⁰⁴ (Statistisk Sentralbyrå, u.å.)

¹⁰⁵ (Bergh & Lange, 1989): 126-127

¹⁰⁶ (Bergh & Lange, 1989): 127-128

store fabrikkene slapp Borregaard relativt godt ut av krisen. Hvor Union og Greaker var på randen av konkurs etter 1921, og antakelig hadde ganske mørke syn på bedriftenes fremtid, så ikke Borregaards ledelse på krisen som en katastrofe for selskapet. Krisen hadde naturligvis ført til store kostnader for selskapet og skapt en del problemer for bransjen som en helhet. Men i deres øyne hadde ikke krisen endret noe. Så og si alle hadde blitt rammet av krisen, slik at konkurransesituasjonen fortsatt var den samme, bare at alle stilte litt dårligere nå enn før krisen. Man kan se på det som om alle lagene i Eliteserien ble trukket tre poeng hver. Det ville vært surt å miste poengene, men siden alle gjorde det ville ikke rangeringen endret seg. Lederen ville fortsatt ledet, bare med en lavere poengsum. Og med dette synspunktet vurderte Borregaard at de heller hadde et ganske godt utgangspunkt. Det kan man også si at de hadde. I tillegg til at de fikk nedbetalt gjelden til leverandørene sine relativt fort og fikk stoppet uroen innad, hadde selskapet en del forutsetninger for å lykkes i den nye økonomiske tiden.¹⁰⁷

Borregaard hadde et par fordeler som konkurransen ikke hadde. Et av disse fordelene var at Borregaard hadde fabrikker i flere land, noe som ga dem en stabilitet som konkurrentene som kun opererte i Norge ikke hadde. Ved å være spredt rundt var de alltid nære markedene sine, og om produksjonen i et land stoppet opp hadde de flere fabrikker andre steder som fortsatt kunne produsere. Hvis et land for eksempel skulle oppleve en økonomisk krise, som den særnorske parikrisen, kunne fabrikkene i de andre landene fortsette å produsere, upåvirket av et lands problemer. Mens Union derimot ikke hadde noen måte å slippe unna parikrisen på, ettersom all produksjon foregikk i Norge. En annen måte Borregaard skilte seg fra konkurransen var innen produktene de tilbød. I motsetning til for eksempel Union, hadde Borregaard fokusert produksjonen mot produkter av høyere kvalitet og pris, som var mindre konkurranseutsatt. Union hadde et spesialisert seg innen papir, og særlig da avispapir. Avispapirmarkedet var et veldig konkurransedrevet marked, og særlig etter etterkrigs-krisen og gjenåpningen av det internasjonale markedet etter krigen, spisset konkurransen seg ytterligere. Mens Borregaard med sin kvalitetsorienterte produksjon av kvalitetspapir og høykvalitets cellulose, befant Borregaard seg i et marked med mindre konkurranse og større muligheter for fortjeneste fra produktene sine, som gjorde at Borregaard kom seg relativt godt gjennom 1920-årene.¹⁰⁸

Det er tydelig at treforedlingsindustrien, i likhet med tømmerindustrien, opplevde en del økonomiske problemer under 20-tallets økonomiske kriser. Skjebnene til både kjøper og selger av

¹⁰⁷ (Bergh & Lange, 1989): 125-126

¹⁰⁸ (Bergh & Lange, 1989): 125-126

tømmer var sterkt sammenkoblet, og den enes valg og risikotakning endte opp med å skape en slags ond sirkel av konsekvenser som gikk fra kjøper til selger og tilbake gjennom etterkrigs krisen. Men til forskjell fra skogeierne opplevde ikke fabrikkene like katastrofale følger av krisene.

Etterkrigs krisen var nok den verste for fabrikkene med store tap, gjeld og trusselen for konkurser. Men blant de tre store fabrikkene vi har valgt å fokusere på overlevde alle 20-årenes kriser. De gikk ikke ned og hjem igjen på samme måte som mange av skogeierne gjorde. I tillegg var variasjonen av særlig etterkrigstidens innvirkninger på fabrikkene veldig varierende. Naturligvis var det nok en del variasjon blant skogeierne også, ved at ikke alle gikk konkurs og mistet gård og grunn. Men for skogeierne var det nok mer generelt tøffe tider for alle, enn det var for fabrikkene. For som vi har sett anså ikke Borregaard etterkrigs krisen som en krise for seg selv. Mer som et tilbakeslag for hele næringen som de selv kunne tjene på. Ulike forutsetninger og ulike utfall skiller treforedlingsindustrien fra tømmer næringen gjennom krisetidene. Men allikevel er det nok ikke urimelig å hevde at 20-tallets økonomiske kriser også traff fabrikkene veldig hardt og at det var en periode de helst skulle vært foruten.

Gjennom dette kapitlet har vi sett hvordan krigskonjunkturen og de økonomiske problemene som fulgte rammet skogeierne som selgere av tømmeret, og fabrikkene som kjøpere. De gode prisene og mulighetene for fortjeneste under høykonjunkturen, sørget for at begge sider av næringen satset stort mens prisene var på topp. Men da oppturen tok slutt, og etterkrigs krisen brakte med seg en voldsom nedgangsperiode for den norske økonomien, ble det en bråstopp i tømmer næringen også. De avtalte prisene var voldsomt høye, og mengden tømmer var blitt større enn kjøperne hadde sett for seg. Sammen hadde skogeierne og fabrikkene skapt en umulig situasjon hvor skogeierne satt igjen med udekkede kostnader og tomme skoger, og fabrikkene satt med større mengder dyrt tømmer enn de hadde bestilt, som de ikke kunne betale for, og en nedgang i etterspørsel og pris på varene de skulle produsere av tømmeret. Børen ble for tung å bære for mange skogeiere, som endte opp med å gå konkurs, og flere av fabrikkene gikk mange vanskelige år i møte. Dette kapitlet viser både hvordan krigskonjunkturen og krisetiden henger sammen, og hvor hardt de økonomiske krisene rammet både kjøper og selger i tømmer næringen. Og ved å se tømmerfløtingen i forhold til resten av næringen kan vi se hvordan og hvorfor fløtingens skjebne ble som den ble, ut ifra hvordan fløtingen navigerte den samme perioden.

7 Fløtingen i perioden

Til nå har vi sett hvordan krigskonjunkturen og etterkrigs krisen og parikrisen, skapte store oppturer og nedturer i tømmerindustrien. Fra starten av næringskjeden med skogeierne som hadde sitt inntektgrunnlag i trærne i skogene sine. Til slutten av næringskjeden med cellulose- og andre tremassefabrikker som skapte nye varer ut tømmeret. I begge ender nød de godt av høykonjunkturen krigen brakte med seg. Og sammen led de også stort når etterkrigstidens kriser meldte sin ankomst. Det var relativt like skjebner på hver side av tømmernæringen. Men så langt har vi ikke sett på mellomledet mellom disse endene av næringskjeden, nemlig fløtingen. Som en del av tømmerindustrien er det kanskje naturlig å tenke at deres opplevelse av perioden var temmelig lik de andre leddenes også. Eller kanskje deres plass i næringskjeden gjorde at de slapp billigere unna. Som allerede etablert, forholder vi oss til Christiania tømmerdireksjon og fløtingen de organiserte i Glommavassdraget.

I dette kapittelet vil vi se på hvordan denne perioden var for fløtingen. Hvordan høykonjunkturen var for fløtingen, og i hvilken grad den økonomiske oppturen påvirket fløtingen. Vi vil også se på 1920-tallet for fløtingen, og forsøke å se hvilke påvirkninger de økonomiske krisene brakte med seg. Hvordan fløtingen eventuelt tilpasset seg nedgangen i økonomien, hvilke eventuelle endringer som ble innført på grunn av krisene, og hvordan krisene ble sett på av fløtingen.

7.1 Høykonjunkturen

Da nyhetene om utbruddet av første verdenskrig kom i 1914 var det nok mange som så for seg en usikker fremtid. Det var ikke godt å vite hvilke konsekvenser denne krigen kunne bringe med, så å utøve forsiktighet i slik en usikker tid, var nok valget de fleste bedrifter og organisasjoner valgte å ta. Deriblant også Christiania tømmerdireksjon. Under et direksjonsmøte den 4. august 1914, valgte direksjonen å innstille alt av arbeid som ikke absolutt nødvendig for årets fløting.¹⁰⁹ Alt som ikke var direkte knyttet til fløtingen skulle altså stoppes. Det ville blant annet si opptelling gjenliggende stokker, reparasjoner og opptrekking av søkkesømmer. Samt reduksjon av fløting i sidevassdrag, for

¹⁰⁹ (GFFF/CTD: A1000/A/L0007 - Christiania Tømmerdireksjon): Direksjonsprotokoller, 45

eksempel å stoppe fløtingen i Flisa. Det kan virke naturlig at direksjonen ønsket å innskrenke arbeid som ikke var strengt nødvendig i en så usikker tid, men hvor mye innstillingen av dette arbeidet hadde å si er uklart. Ettersom innskrenkingen ble vedtatt 4. august, så var nok det meste av arbeidet allerede ferdig, også de typene arbeid som skulle kuttes ut. I regnskapet for 1914 var det oppført utgifter til både reparasjoner og opptrekking av søkkesømmer.¹¹⁰ Faktisk var utgiftene til søkkesømmer ganske mye større i 1914 enn både året før og etter, med omtrent 32,000 kr i utgifter i 1914, 19,000 i 1913, og 20,000 i 1915.¹¹¹ Dette tyder på at det ble tatt opp en del mer søkkesømmer i 1914 enn det hadde blitt gjort tidligere år, til tross for at den typen arbeid ble stoppet. Så selv om en del arbeid ble stoppet, tyder det ikke på at det var til noen stor konsekvens, fordi mye av arbeidet kan se ut til å ha blitt utført allerede før stoppet kom.

Innskrenkingen av arbeidet i Glommasvassdraget var kanskje ikke bare en formalitet fra direksjonens side allikevel. Selv om det tyder på at det ble tatt opp mer søkkesømmer enn både året før og etter, betyr ikke det at det ikke ble liggende igjen noe som de kunne rukket å ta opp hvis arbeidet fortsatte. Hvor langt de kom i disse andre arbeidene er ikke godt å si, ettersom hvilke reparasjoner som ventet eller hvor mye sømmer som lå igjen under vannet ikke var dokumentert. Men for selve fløtingen sin del ser det ut til at innskrenkingene kan ha hatt noe å si. For i 1914 ble det liggende igjen en mye større mengde sømmer etter at sesongen var over, enn i årene før. I 1914 var mengden inneliggende sømmer etter fløtingen 1,035,542 stokker, mens antallet stokker som hadde blitt liggende fra 1913 kun var 139,789 stokker. Fra 1912 til 1913 var antallet 102,485. Og fra 1915 til 1916 var antallet stokker som ble liggende over nede på 122,413. Antallet stokker som ble liggende igjen i vassdraget etter at fløtingssesongen var over, var altså oppimot ti ganger høyere enn de to siste årene, og det neste.¹¹²

Den store mengden gjenliggende sømmer kan nok allikevel ikke forklares kun med innskrenkingen i arbeidet. For selv om den fløtede sømmermengden i Glommavassdraget var en million mer i 1914 enn i 1913, noe som kunne forklart hvorfor den gjenliggende mengden var på en million stokker, så er antakelig ikke det et godt nok svar. For i 1916, kun to år etterpå, er antallet stokker meldt til fløting i Glommavassdraget tilbake på over ti millioner. Og det gjenliggende antallet stokker etter fløtingen er igjen over en million stokker. Men i 1916 er fløtingen tilbake til normalen. Skrekken

¹¹⁰ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1914): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren

¹¹¹ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1913, 1914, 1915): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren

¹¹² (GFFF/CTD: A1000/X/L0004 - Christiania Tømmerdireksjon, 1913, 1914, 1915): Generalrapport over tømmerfløtingen i Glommen indtil Øieren

for Europakrigen ser ut til å ha roet se, og innskrenkingene er opphevet. I Flisa meldes det for eksempel inn 200,000 flere stokker i 1916 enn i 1914, og kun 37,000 blir liggende igjen, mot 184,000 i 1914. Allikevel ble det totale gjenliggende antallet stokker i vassdraget nesten det samme som i 1914 da det innmeldte antallet også lå på rundt ti millioner stokker. Selv om noen av de gjenliggende stokkene i 1914 mest sannsynlig kan skyldes på innskrenkingene, som for eksempel de nesten 150,000 fler som ble liggende igjen i Flisa i 1914 enn i 1916, så er det ikke nok til å dekke det totale antallet.¹¹³

Det fellestrekket de to årene har til sammen, i tillegg til veldig like antall innmeldt og gjenliggende tømmer, er fløtingsforholdene. Begge disse årene var det nemlig dårlige fløtingsforhold. 1914 beskrives nemlig som et særdeles dårlig år for fløtingen, grunnet «abnorme veirforhold». Mildvær og regn i februar fikk snøen til å smelte bort mens isen fortsatt lå på vannet. Dermed fikk ikke fløtingen nytte av snøsmeltingen som ellers ville bidratt til å øke vannstanden og gjøre vannene fløtbare. Samtidig førte det våte været til at tømmerstokkene som lå langs vannet til tork, ikke fikk tørke ordentlig. Dette førte til at stokkene ikke var så tørre som de skulle, som igjen førte til dårligere flyteevne og mer søkktømmer enn vanlig. Dette kan for øvrig også forklare de økte utgiftene til opphenting av søkktømmer. Og når isen endelig gikk i vassdraget, kom det ingen vårflom til å hjelpe med å drive tømmeret nedover. På samme måte var 1916 også et år med dårlig forutsetninger for fløtingen. Et år som ble omtalt som «ganske ualmindelig ugunstig». En sen vår som ankom først i siste halvdel av mai. Da våren så kom, kom den med varmt vær og mye regn, noe som at vårflommen ble voldsomt stor. Denne store flommen førte til skader og kostnader for fløtingen. I løpet av sommeren kom det også to regnflommer, på grunn av mye nedbør over mye av sommeren. Disse flommene skapte for stor vannføring og gjorde det vanskelig, om ikke umulig, å sortere tømmeret som kom flytende. Etter hvert ga regnet seg og vannstanden sank, men denne gangen var det tørt for lenge, så vannmengden ble nå for liten. Først utover høsten, med slipping av magasinert vann og bedre værforhold, bedret fløtingsforutsetningene seg, og sorteringsarbeidet kunne fortsette lenger ut mot vinteren.¹¹⁴

Den mest sannsynlige forklaringen på hvorfor fløtingen i 1914 og 1916 var så like er fløtingsforholdene. Innskrenkingene i 1914 kan nok definitivt være en del av forklaringen for fløtingen i 1914, men de var ikke lenger gyldige i 1916 hvor det samme skjedde igjen. Og det at

¹¹³ (GFFF/CTD: A1000/X/L0004 - Christiania Tømmerdireksjon, 1914, 1916): Generalrapport over fløtingen i Glommen indtil Øieren

¹¹⁴ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1914, 1916): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren

innskrenkingene kom så sent i sesongen burde ikke føre til så store avvik fra tidligere år. Det disse to fløtingssesongen dermed har til felles var de dårlige forholdene i vassdraget. Det fremstår som at fløtingens største påvirkning ikke var en verdenskrig, eller innskrenkinger i arbeidsoppgaver, men heller de naturlige forholdene i vassdraget.

Foruten om den umiddelbare skrekken som fikk direksjonen til å stanse mye av fløtingsarbeidet i 1914, ser det ikke ut til at første verdenskrig hadde noen særlig innvirkning på fløtingen. Bortsett fra direksjonsprotokollen hvor innskrenkingene ble bestemt, ser det ikke ut til at krigen i Europa ble gitt noe særlig oppmerksomhet. Krigen nevnes kort i et par brev til og fra direksjonen, men noen eksempler på at krigen virkelig bekymrer eller påvirker direksjonen finnes ikke. Det dukker heller ikke opp noe i rapporter eller protokoller om spesielle hensyn eller endringer som blir gjort på grunn av krigen. Med unntak av 1914. Og de innskrenkingene som ble gjort i 1914, ser heller ikke ut til å ha vært gjeldende for mer enn 1914 sesongen. I 1915 er alle de typene arbeid som ble stoppet året før, i gang igjen. Reparasjoner utføres, søkkesømmer trekkes opp, det fløtes i Flisa, og mer til. Etter det første støkket, hvor direksjonen valgte en forsiktig tilnæringsmåte, later ikke krigen til å lenger være en faktor som fløtingen trengte å forholde seg til.¹¹⁵

Den store veksten og inntjeningen i tømmerindustrien under krigskonjunkturen vises ikke like tydelig i fløtingstallene som man kanskje kunne sett for seg. Det store tømmerushet er ikke nødvendigvis like fremtredende som man kanskje skulle trodd. Naturligvis økte tømmermengden i vassdraget, med årene 1914, 1916 og 1917 som år med over ti millioner innmeldte stokker. Hvor 1917 til og med hadde over 14 millioner innmeldte. Dette er store antall, som overgår årene før første verdenskrig, hvor stokkeantallet som regel ikke gikk over åtte millioner. Og det er å forvente at antallet fløtede stokker ville øke etter hvert som høykonjunkturen tok seg opp. Allikevel er det flere av sesongene hvor det ble fløtet lite tømmer. Ikke bare i forhold til toppårene i konjunkturperioden, men også før høykonjunkturen startet. I 1915 var fløtingstallet nede på sju millioner stokker, fra fjorårets ti. I 1918 var tallet bare seks millioner mot hele fjorten millioner året før. Og i 1920 var tallet helt nede i fem millioner stokker, fra fjorårets mer beskjedne åtte millioner. Så de årene med store mengder tømmer ble fulgt av år med mindre tømmer. Nærmest annethvert år. Den nærmest sykliske variasjonen i tømmermengder ser ut til å være et resultat av hvordan tømmerkjøperne, og kanskje i særlig grad de store, utførte kjøpene sine. Naturligvis vil stokketallen være avhengig av kjøperne, det er jo tross dem tømmeret fløtes for. Men det fremstår som at

¹¹⁵ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1915): Indberetninger og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren

kjøpemønstrene deres dreide seg rundt å kjøpe store mengder for å fylle opp lagre med tømmer, for så å kjøpe mindre frem til lagrene må fylles opp igjen. For eksempel fløtet Kellner-Partington, selskapet bak Borregaard, over 1,3 millioner stokker i 1917, for så å kun fløte 749,000 stokker året etter. Den samme tendensen vises også i fløtingstallene til både Greaker og Union. Greaker fløtet 987,000 stokker i 1917, og bare 351,000 i 1918. Og Union hadde 622,000 stokker i Glommavassdraget i 1917, og gikk ned til 184,000 i 1918. Denne tendensen til å kjøpe opp store mengder tømmer noen år, for så å kjøpe mindre mengder andre år, ser ut til å gå igjen over hele høykonjunktursperioden. Særlig blant de største tømmerkjøperne. Og med disse varierende tømmermengdene, førte ikke høykonjunktoren nødvendigvis til noen store konsekvenser for fløtingen, hverken i den ene eller den andre retningen. Ettersom tømmermengdene var innmeldt før fløtingen startet, og mange av fløtingsarbeiderne var sesongarbeidere, kunne fløtingen tilpasse seg behovene fra år til år.¹¹⁶

En effekt av krigstiden og høykonjunktoren i Norge var dyrtiden og behovet for dyrtidstillegg. Dyrtid er en periode med høye priser eller sterkt økende priser.¹¹⁷ Hvor prisene på varer og tjenester øker eller har økt mye, for eksempel på grunn av inflasjon, redusert tilgang eller lignende. Akkurat slik vi så under krigskonjunktoren. Økte levekostnader kan være et problem når det ikke skjer i takt med lønnsvekst. Hvor folk sitter med de samme lønningene som før økningene og skal forsøke å opprettholde en levestandard som plutselig er mye dyrere enn før. Som et bøtemiddel på dyrtiden ble det både i staten og bedrifter innført dyrtidstillegg. Disse tilleggene kom som navnet tilsier, i tillegg til den lønnen folk allerede hadde, som et forsøk på å motvirke problemer forårsaket av den høye prisveksten. Dyrtiden var et potensielt problem som man så seg nødt til å gjøre noe med. Det kan være naturlig å tenke at staten ville være først ute med dyrtidstillegg til sine ansatte, da de innførte det i 1917. Men interessant nok var CTD enda tidligere ute med å innføre dyrtidstillegg allerede i 1915. Under et direksjonsmøte 14. desember 1915 ble det nevnt diverse lag hadde fått dyrtidstillegg i lønnen sin. Blant andre hadde soppelaget, som stod for soppingen av tømmeret, fått innvilget ti prosent tillegg på akkordprisene sine. Og vinterarbeid ved Fetsund hadde økt fra 30 øre timen til 40 øre timen, med de ti ekstra ørene som dyrtidstillegg. Til å begynne med ble dyrtidstillegget kun gitt til noen få spesifikke grupper arbeidere ved Fetsund lenser. Men allerede året etter, i 1916, ble dyrtidstillegg også gitt til alle akkord- og timesarbeidere ved Fetsund lenser. Det samme året ble så alle direksjonens funksjonærer også tildelt tillegget. Og i 1917 fikk også alle

¹¹⁶ (GFFF/CTD: A1000/X/L0004 - Christiania Tømmerdireksjon, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919): Generalrapport over tømmerfløtingen i Glommen indtil Øieren

¹¹⁷ (Thomassen, Dyrtid, 2022)

formennene innvilget dyrtidstillegg. De økte lønningene førte samtidig til høyere fløtingskostnader. Særlig ettersom lønninger stod for 70-80 prosent av fløtingsutgiftene.¹¹⁸ Men innføringen av dyrtidstillegg ser ikke ut til å ha bekymret direksjonen nevneverdig. Fra en direksjonsprotokoll allerede i 1916 skrives det at prisene per fløtet kubikkmeter har økt, på grunn av en kombinasjon av dyrtidstillegg og mindre kubikkmeter per stokk.¹¹⁹ Men dette legges frem som en forklaring på økte kostnader, og ikke med videre utdypning eller uttrykk for bekymring. Ettersom CTD var tidligere ute med dyrtidstillegg enn staten, tyder det på at de innførte tilleggene ut ifra en nødvendighet de selv så. Og ikke som følge av å ha blitt pålagt å innføre det av myndighetene. Mest sannsynlig skulle de nok ønsket at tilleggene ikke var nødvendige å innføre i det hele tatt, men deres hovedoppgave var å sørge for at fløtingen ble gjennomført, og de så nok at tilleggene var nødvendige for å sikre fløtingen.¹²⁰

Det er tydelig at krigskonjunkturen påvirket fløtingen. Så store påvirkninger som konjunkturen hadde både på tømmerføringen som fløtingen var en del av, samt den norske økonomien generelt, førte naturligvis til at fløtingen også ble påvirket. Som vi har sett ble det fløtet ganske så store mengder tømmer enkelte år i denne perioden. De årlige tømmermengdene som ble fløtet disse årene var ofte betraktelig større enn de hadde vært før den økonomiske oppturen. Selv om årene med store fløtingsmengder gjerne ble etterfulgt av år med lavere og tidvis veldig mye lavere antall stokker, tyder det allikevel på en endring for fløtingen. Og denne endringen ser ut til å være en direkte konsekvens av høykonjunkturen. Innføringen av dyrtidstillegg for fløtingsarbeiderne var også en tydelig konsekvens av høykonjunkturen. At de fleste arbeiderne fikk ti prosent eller mer, som tillegg til lønnen sin, når lønninger allerede var den største utgiften for fløtingen, var naturligvis en betydningsfull endring. Og det var, som vi har sett, en faktor som var med på å øke fløtingskostnadene.

Men selv om krigskonjunkturen førte til endringer i fløtingen, så ikke de endringene ut til å vekke noen nevneverdig uro hos direksjonen. Det kunne vært lett å se for seg at sterkt varierende tømmermengder og økende utgifter, sammen med en verdenskrig skulle føre til stor bekymring. Men den bekymringen finnes det ingen spor av. Disse endringene vi har sett på har fått lite til ingen omtale i generalrapporter, direksjonsprotokoller eller andre dokumenter. De ser rett og slett ut til å ikke ha vært av noen særlig interesse for direksjonen. Det som derimot var av interesse, var de

¹¹⁸ (Vestheim, 1998): 169

¹¹⁹ (GFFF/CTD: A1000/A/L0007 - Christiania Tømmerdireksjon): Direksjonsprotokoller, 64. 3/2-1916

¹²⁰ (GFFF/CTD: A1000/A/L0007 - Christiania Tømmerdireksjon): Direksjonsprotokoller, 60. 14/12-1915, 67. 28/4-1916, 76. 6/12-1916, 86. 4/4-1917, 97-98. 6/12-1917, 118. 19/12-1918

naturlige fløtingsforholdene. Hvert år ble det nemlig gjort vurderinger på om det hadde vært et godt eller dårlig år for fløtingen. Og det eneste som ble tatt som årsak til att det hadde vært enten et godt eller dårlig år, var fløtingsforholdene. Om snø og issmeltingen hadde vært god eller dårlig. Om vårflommen hadde vært for stor eller for liten. Hvordan nedbørsmengdene hadde vært gjennom året, og hvordan det i så fall påvirket forholdene. Det var slike ting som ble trukket frem som viktige for fløtingen under krigskonjunkturen. Så selv om den økonomiske situasjonen utvilsomt hadde innvirkninger på fløtingen, var nok ikke endringene store nok i hverken den ene eller den andre retningen, til å påvirke fløtingen i noen betydelig grad. Høykonjunkturen var åpenbart en påvirkning på fløtingen, men tydeligvis ikke en som var stor nok til å vie noe særlig oppmerksomhet til.

7.2 Krisetiden for fløtingen

Som vi allerede har sett var etterkrigstidens kriser sterkt ødeleggende for store deler av norsk industri og næringsliv. Og både kjøpere og selgere av tømmer ble utsatt for vanskeligheter og motgang i sine virksomheter. Selv om fløtingen i liten grad ble påvirket av høykonjunkturen, betyr ikke det nødvendigvis at de slapp like billig unna igjen når krisene meldte seg. Denne gangen var de økonomiske endringene enda mer dramatiske enn under krigskonjunkturen, i tillegg til at det her var økonomisk nedgang og ikke oppgang. Det er dermed naturlig å tenke seg at når tømmerneringen led så stor økonomisk nedgang som den gjorde, at fløtingen som et ledd i den næringskjeden også ville kjenne mer på de økonomiske endringene denne gangen.

7.2.1 Tømmermengdene

Som vi allerede har vært inne på, kan vi si at etterkrigskrisen startet for tømmerneringen i 1921. Selv om den internasjonale omveltningen i markedet skjedde allerede i siste halvdel av 1920, sørget tømmerneringens forhåndsbestilling og kontraktbaserte struktur for at endringene ikke inntraff ordentlig før 1921.¹²¹ Som vi allerede har sett førte spekulasjon, optimisme og et generelt ønske om størst mulig inntjening fra skogeierne side, sammen med fallende etterspørsel etter cellulosefabrikkens produkter, til store mengder tømmer som kjøperne ikke kunne betale for. Med

¹²¹ (Vestheim, 1998): 230-231

1921 som et katastrofalt år for mange skogeiere og fabrikker, var nok det nok også et temmelig hektisk år for fløtingen. Med 14,2 millioner stokker innmeldt for fløting, var det en usedvanlig stor mengde tømmer som skulle fløtes. Dette var den nest største mengden tømmer som var meldt for fløting, kun overgått i 1917 med 14,4 millioner stokker.¹²² Men selv om tømmermengden var større i 1917 skulle mer av tømmeret fløtes lenger denne gangen, ettersom Fetsund lenser i 1921 fikk en ny rekord for antall stokker ekspedert ved lensene med 9,9 millioner stokker.¹²³ Dette henger nok sammen med Borregaards store tømmerinnkjøp i 1920, som skulle fløtes videre ned til Sarpsborg.¹²⁴ I noe som ser ut til å være et gjentakende mønster av store tømmermengder og dårlige fløtingsforhold, var også 1921 et vanskelig år for fløtingen. Året ble beskrevet som usedvanlig nedbørfattig, og med den laveste vannstanden siden 1880.¹²⁵ Det kom heller ingen nevneverdig flom om våren, og vannstanden holdt seg lav hele sommeren. I tillegg blåste det mye, slik at fløtingen på sjøene ble veldig vanskelig. De dårlige fløtingsforholdene var nok i stor grad også skyldig i at omtrent to millioner stokker ble liggende igjen ufløtet i vassdraget etter at sesongen var over. Det var generelt dårlige fløtingsforhold hele sesongen, og året ble karakterisert som et særdeles ugunstig år for fløtingen.

1921 var altså et generelt dårlig år for tømmerneringen. Ingen parter kan sies å ha vært særlig fornøyd med året de hadde hatt. Men interessant nok, ser vi igjen at det fløtingen velger å legge fokuset og skylden for det dårlige året på værforholdene. Et år med slike økonomiske omveltninger og med en krisetilstand i næringen skulle man kanskje trodd at det ville hatt en effekt på fløtingen. Men tømmerneringens økonomiske problemer kommenteres ikke. Hverken i protokollene eller i rapportene omtales den økonomiske krisen i det hele tatt. Året defineres som et dårlig et, men det begrunnes kun med de naturlige forholdene i vassdraget.¹²⁶

Fløtingen i 1922 bar tydelig preg av det katastrofale året som hadde vært. Antall stokker som ble innmeldt til fløting var helt nede i kun 1,1 millioner stokker. En drastisk endring fra året før, med en nedgang på over 90 prosent. Den enorme nedgangen i tømmermengde understrekes enda mer ved at antallet stokker som ble liggende igjen i vassdraget året før var på over to millioner. Dette gjorde

¹²² (GFFF/CTD: A1000/X/L0004 - Christiania tømmerdireksjon, 1917): Generalrapport over fløtingen i Glommen indtil Øieren

¹²³ (GFFF/CTD: A1000/A/L0015 - Christiania tømmerdireksjon): Gjenpart av forhandlingsprotokoll for generalforsamlinger og direksjonsmøter 27-6-1911 - 23-3-1925, 189, 25.4.1922

¹²⁴ (Bergh & Lange, 1989): 107

¹²⁵ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren 1921

¹²⁶ (GFFF/CTD: A1000/A/L0015 - Christiania tømmerdireksjon): Gjenpart av forhandlingsprotokoll for generalforsamlinger og direksjonsmøter 27-6-1911 - 23-3-1925, 189, 25.4.1922

antakelig 1922 også til et rekordår, som første året hvor gjenliggende tømmer fra året før utgjorde en større andel av det fløtede tømmeret enn årets tømmer. Tømmermengdene i 1922 eksemplifiserer virkelig hvor langt nede tømmerneeringen lå etter katastrofeåret 1921.¹²⁷

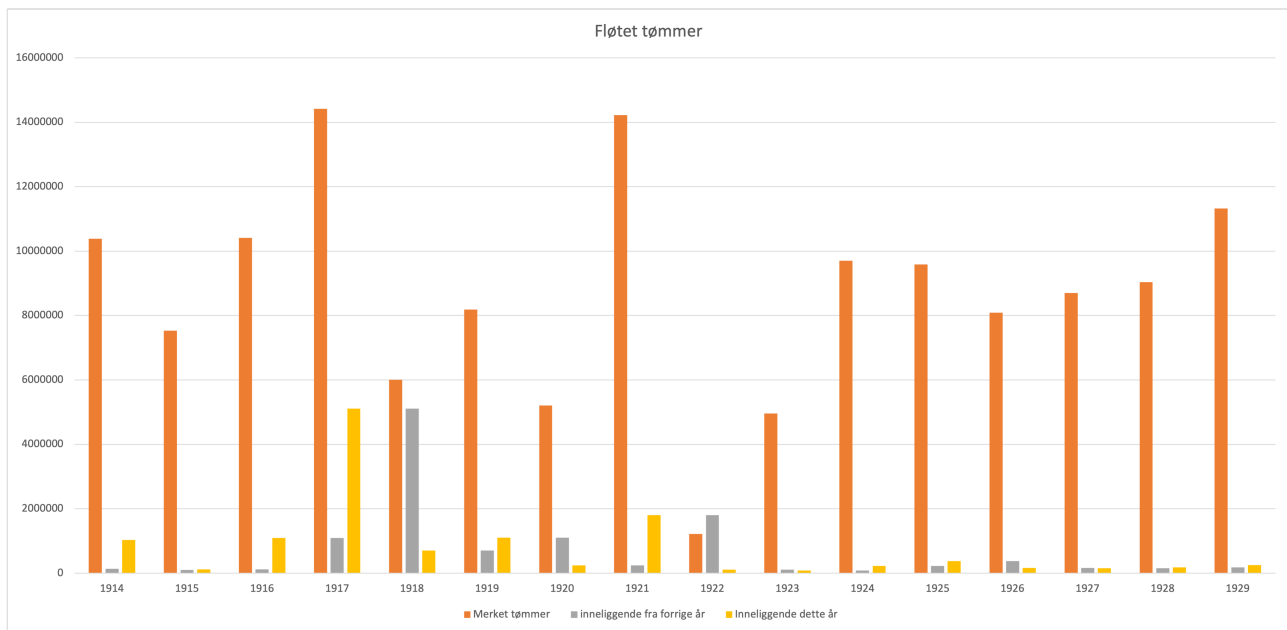
Men selv om 1922 fremstår som et sørgelig år, med lave tall på grunn av økonomisk krise i næringen, var ikke fløtingens syn like dystert. 1922 omtales faktisk som et godt år for fløtingen. I likhet med tidligere år var ikke den positive oppfattelsen av året grunnet i gode økonomiske tider eller tømmermengder, men fløtingsforholdene. En liten vårflom, etterfulgt av jevnt med nedbør gjennom sommeren holdt både vannstanden og bevegelsen i vannet god gjennom sesongen. 1922 var et «særdeles gunstig» år, til tross for det dramatiske fallet i stokketall.¹²⁸

Etter det plutselige fallet i stokkeantall i 1922 tok fløtingstallet seg opp igjen relativt raskt utover 20-tallet. Allerede i 1923 var tallet oppe i 4,9 millioner stokker. Dette skyldes antakelig at det umiddelbare sjokket etter at krisen inntraff var over, og at de kjøperne som overlevde igjen begynte å kjøpe inn tømmer til bedriftene sine. For eksempel har vi sett at 1923 var året hvor Borregaard greide å gjøre opp for tømmer de ikke klarte å betale for i 1921. Det kan tenkes at Borregaard hadde holdt igjen på innkjøp av tømmer, muligens for å holde utgiftene nede frem til de hadde gjort opp for gjelden de allerede hadde til tømmerleverandørene sine. I 1924 var antallet stokker kommet opp i lignende mengder som før krisen, med 9,7 millioner. Videre utover 20-tallet holdt tømmermengdene seg på det samme nivået. Med 9,5 millioner stokker i 1925, 8 millioner i 1926, 8,6 i 1927, 9 millioner i 1928 og 11,3 millioner i 1929. Disse tallene viser overraskende liten svingning i mengden tømmer som ble fløtet, til tross for den økonomiske krisen som foregikk. Det er også relevant å påpeke at parikrisen også inntraff i 1925, uten at det ser ut til å ha påvirket mengden tømmer i særlig grad. Vi ser kanskje et lite tegn til parikrisen ved at fløtingstallene i 26 og 27 går under ni millioner stokker, men det nedgangen er relativt liten sett i forhold til variasjonene i stokketall vi kan se i perioden før krisene inntraff. Og særlig i forhold til etterkrigs-krisen, var nedgangen som kanskje kan skyldes parikrisen veldig liten. Så sett ut ifra fløtingstallene var den økonomiske krisen veldig dramatisk i en relativt kort periode, før markedet, hvert fall for tømmerkjøp, tok seg opp til et nivå på linje med tømmermengdene før krisen inntraff.¹²⁹

¹²⁷ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren 1922

¹²⁸ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren 1922

¹²⁹ (GFFF/CTD: A1000/X/L0005 - Christiania tømmerdireksjon): Generalrapport over tømmerfløtingen i Glommen indtil Øieren. 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929

130

7.2.2 Kostnadskutt

Som vi nå har sett var nok ikke tømmermengder, hverken store eller små, noe som ser ut til å ha bekymret CTD nevneverdig. Dette gir mening ettersom deres hovedoppgave var å muliggjøre fløtingen av tømmeret, mens mengden tømmer ikke var noe de hadde innflytelse over. Men da krisetiden kom, dukket det allikevel opp et problem de både hadde innflytelse over og interesse av å gjøre noe med, nemlig fløtingskostnadene. I et direksjonsmøte 10. februar 1922 ble det tatt opp at fløtingen hadde blitt så dyr i løpet av de siste årene at fløtingskostnadene nå la et stort press på hele industrien. Som følge av dette ble det foreslått at alle utgifter som ikke var absolutt nødvendige skulle kuttes helt ut. 1922 var naturligvis året etter den enorme knekken i både skognæringen og tømmerindustrien. Og forslaget om å kutte kostnader må i stor grad ha vært basert på den økonomiske situasjonen tømmerkjøperne nå befant seg i. Dette nye kuttet i utgifter minner i stor grad om innskrenkingen i arbeidet som ble innført som følge av første verdenskrig. Men det nye kuttet fremstår enda strengere og mer omfattende enn det som kom etter krigsutbruddet. I 1914 var innskrenkingene fokusert rundt arbeid. Arbeid som ikke var ytterst nødvendig for selve fløtingen, og som kan kunne las være å gjøre enn så lenge. Med det ble nevnt en del spesifikke arbeidsoppgaver som det var mulig å kutte ut. I 1922 fremstår det foreslåtte kuttet som mye mer omfattende. Ingenting ble spesifikt nevnt, ikke en gang arbeid. Ordene som ble brukt er også mer

¹³⁰ Bildet er en graf konstruert ut fra tall fra generalrapporter. GFFF/CTD: A1000/X/L004 + 0005 – Generalrapport over fløtingen indtil Øieren 1914-1929

alvorlige enn i 1914, ved at alle utgifter, store og små, som ikke var absolutt nødvendige, altså absolutt avgjørende for fløtingens drift, skulle sløyfes helt, ikke bare litt for å få kostandene ned lite grann.¹³¹

Det at fløtingskostandene ble tatt tak i på dette tidspunktet, gir oss et hint om at direksjonen tok den økonomiske situasjonen på alvor, og så at det var nødvendig å ta grep for å få ned prisene. For fløtingsomkostningene ser ut til å ha steget ganske så fort over relativt mange år, før forslaget om å få ned kostnadene kom. Antakelig hadde både direksjonen og tømmerkjøperne ansett økningen i fløtingsomkostninger som akseptabel, fordi økonomien hadde gått såpass godt at deres egen inntjening antakelig hadde steget i takt med fløtingskostnadene. Men da krisetiden inntraff og kjøpernes lønnsomhet gikk ned, var nok de høye kostnadene altfor høye i forhold til hva det var mulig å tjene på tømmeret. Som et eksempel på økningen i fløtingskostnader, kan vi se på innmeldt tømmer og omkostninger i Mjøsa med bivassdrag, i årene 1913, 1916 og 1919, hvor det alle tre årene ble innmeldt 1,6 millioner stokker, men hvor kostnadene for hvert år var veldig forskjellige. I 1913, før krigen og høykonjunkturen, var omkostningene av 1,6 millioner stokker 132,000 kroner. Tre år senere kostet det mer enn 50 prosent mer for en tilsvarende tømmermengde med 219,000 kroner for 1,6 millioner stokker. Enda tre år senere var omkostningene for 1,6 millioner stokker oppe på 507,000 kroner, mer enn dobbelt så mye som i 1916. Slike økninger i omkostninger for så like antall stokker er temmelig formidabelt. Men til tross for den store økningen ser det ikke ut til at det ble tatt opp som et problem mellom 1913 og 1919, slik som det ble i 1922. Som nevnt ligger nok årsaken til det i at tømmerkjøperne tjente godt nok selv til at økningene ikke var et så stort problem da. Man skulle trodd at ettersom ni av ti direktører i CTD hadde interesser i bedrifter som var avhengige av fløtingen, og direksjonen fløtet på vegne av andre kjøpmenn, at de ville være interessert i å holde omkostningene nede. Til en viss grad var nok direksjonen generelt sett interessert i å holde kostnadene på et nøkternt nivå. Men det fremkommer ikke noen tydelige ambisjoner om dette i møteprotokoller eller lignende før i 1922. Det kan heller virke som at innstillingen var at fløtingen skulle driftes best mulig, og de kostandene som medfulgte måtte bli som de ble, fordi fløtingen var til kjøpernes beste uansett, forutsatt at kostnadene ikke ble urimelig høye. Dette kan forklare hvorfor fløtingskostandene ikke ser ut til å ha blitt tatt opp før 1922, fordi tømmerkjøperne tjente godt på produktene sine, slik at fløtingsomkostningene ikke ble til noen stor byrde for dem. Men da tømmerbransjen så fikk seg en voldsom knekk i 1921, og lønnsomheten til

¹³¹ (GFFF/CTD: A1000/A/L0015 - Christiania tømmerdireksjon): Gjenpart av forhandlingsprotokoll for generalforsamlinger og direktionsmøter 27-6-1911 - 23-3-1925, 182 – 10/2.1922

kjøperne var blitt langt fra like god, ble det antakelig gjort en vurdering om at kostnadene måtte ned for å ikke bli en siste spiker i kista til kjøperne.¹³²

Ettersom ingen spesifikke poster ble foreslått kuttet i, er det vanskelig å redegjøre for alle kuttene som ble gjennomført. De eventuelle kuttene var nok også av veldig varierende størrelse, og med varierende summer innspart, som kan ha ført til at noen kutt ble mer synlige enn andre. Et utgiftskutt vi kan se hos fløtingen var i lønninger til arbeiderne. Som vi tidligere har vært inne på, var lønninger den største andelen av de totale fløtingsomkostningene. Så et kutt i lønninger sørget nok for betydelige besparelser for fløtingen. I årene før etterkrigsperioden hadde det vært gode lønnsøkninger for lensearbeiderne, i hvert fall ved Fetsund lenser. For erfarne lensearbeidere over 21 år, som var den gruppen med lensearbeidere som hadde høyest timelønn, lå lønningene på 1,50 kroner i timen i 1919. Og i 1920 fikk den samme gruppen betalt 1,80 kroner timen i stedet. Med en økning timelønnen på 30 øre i timen, fikk altså de eldste og mest erfarne lensearbeiderne en lønnsøkning på 20 prosent fra et år til et annet. Dessverre ser det ikke ut til å ha blitt bevart tariffene for lensearbeidere i tidsrommet mellom 1908 og 1919, så hvordan lønnsutviklingen var frem til 1919 er vanskelig å si noe om, annet enn at lønningene økte imellom disse to årene. Men vi kan allikevel anta at lønningene mest sannsynlig steg mest under krigskonjunkturen. Pengerikligheten, den høye inflasjonen og den generelt gode økonomien var nok den største årsaken til lønnsøkningene. Og økningen mellom 1919 og 1920 var antakelig også et resultat av høykonjunkturen. Å få en lønnsøkning på 20 prosent på et år er ganske formidabelt, og det at 1919 og 1920 var de siste og kanskje mest intense årene av høykonjunkturen, kan være en god forklaring på hvorfor lønningene steg så mye.¹³³

Dessverre ser det heller ikke ut til å ha blitt bevart tariffene for fløtingen for 1921. Som året hvor tømmerindustrien ble truffet av etterkrigsperioden kunne det vært interessant å se hvordan lønningene hadde utviklet seg dette året også. Men i et brev fra Christiania tømmerdireksjon til Fredrikstad tømmerdireksjon får vi allikevel et hint om hvordan lønnsutviklingen ble det året. I brevet står det at arbeidsgiverforeningen ikke ønsket noen forhandlinger i februar, fordi det var ventet endringer i februar som kunne virke i arbeidsgivers favør. Hva disse endringene var vites ikke, men at det antakelig hadde noe med den økonomiske krisen som var i ferd med å utfolde seg, er ikke utenkelig. Videre står det også at foreningen ikke ønsket å gi noen tillegg til tidligere tariffene. Uten om å bli

¹³² (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren 1919, 10

¹³³ (GFFF/CTD: A1000/P/L0001 - Christiania tømmerdireksjon) : Overenskomst mellom lensearbeiderforeningens forhandlere og tømmerdireksjonens forhandlere, 1908, 1919, 1920

enige om noe konkret står det også at CTD og arbeidsgiverforeningen ble enige om å samarbeide, slik at de ikke forhandlet frem avtaler som ødela for hverandre. Ettersom forhandlingene for 1921 tydeligvis ikke er i gang på tidspunktet hvor brevet er skrevet, står det lite konkret om tall og lignende. Men avsenderen fra CTD avslører at direksjonens generelle innstilling er at de heller ikke ønsker tillegg til tariffene, men de håper heller å kunne holde det på samme nivå som i 1920. Brevet antyder at direksjonen er klar over den økonomiske situasjonen, og at de kanskje antar at 1921 kommer til å bli et vanskelig år. Det virker dermed som at direksjonen ønsker å holde seg rolig i båten, og i hvert fall ikke påføre enda større kostnader til årets fløting. Med det velger vi å anta at tariffene for 1921 var lik tariffene for 1920, men åpner naturligvis for at dette kanskje ikke stemmer.¹³⁴

Etter 1921 har vi derimot tariffene for de fleste årene ut 20-tallet. Og det tariffene viser er at 20-tallets kriser hadde en markant effekt på lensearbeidernes lønninger. Allerede i 1922 ser vi en ganske betydelig nedgang i lønn for en erfaren lensearbeider over 21 år, med en timelønn nede på 1,50 kroner. Med det hadde altså lensearbeideren rykket ned til samme lønnsnivå som han hadde for tre år siden, i 1919. Så etterkrigs krisen ser ut til å dratt lønningene ned, nesten like fort som krigskonjunkturen trakk dem opp. Men interessant nok stopper den negative lønnsutviklingen opp etter 1922. For i 1923 ligger fortsatt timelønnen til de mest erfarne lensearbeiderne på 1,50 kroner. Så kort tid etter at etterkrigs krisen inntraff og direksjonen hadde bestemt seg for å kutte i kostnader, kan det virke litt underlig at lønningene ikke blir nedjustert i 1923. Og 1923 var ikke bare en pause før videre nedjusteringer, for i 1924 gikk satsene opp igjen. I 1924 gikk timelønnen opp til 1,65 kroner.¹³⁵ Og året etter gikk lønnen enda høyere, opp til 1,80 kroner timen. Med andre ord var lønningene tilbake på samme nivå som i 1920, hvor timelønnen også var på en krone og åtti øre. At lønningene steg tilbake til samme nivå som før krisen, går også imot det tydelig uttrykte ønsket om å kutte fløtingskostnader. En ting er å ikke kutte lønningene mer enn én gang, men å så la dem stige igjen med en gang er noe helt annet. Forklaringen på denne helomvendingen innen lønnsutviklingen kan antakelig forklares med de kvantitative lettelsene vi har sett på tidligere. Så vi har sett innførte staten kvantitative lettelser for å motvirke etterkrigs krisen problemer, noe som førte til en pause i den økonomiske krisen og en oppgang for norsk økonomi. Og disse lettelsene ble innført i 1923. Det kan derfor tenkes at lettelsene allerede var innført eller varslet, i forkant av lønnsforhandlingene ved lensene. Og at dette førte til at lønningene fikk være som de var, nå som trykket på hele den norske økonomien skulle lettes litt. Oppsvinget i økonomien kan også forklare hvorfor timesatsene

¹³⁴ (GFFF/CTD: A1000/P/L0001 - Johannesen, Johs., 14. februar 1921): Brev til Fredrikstad tømmerdireksjon

¹³⁵ (GFFF/CTD: A1000/P/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Tarifsatser 1920, 1924 & 1925

fikk lov til å stige i 1924 og 1925. Med økonomien på bedringens vei, var det kanskje ikke like viktig å presse ned lønningen til arbeiderne.¹³⁶

Den positive lønnsutviklingen til lensearbeiderne skulle imidlertid ikke vare lenge. For den lille pausen økonomien fikk av de kvantitative lettelsene skulle avløses av 20-tallets neste krise, parikrisen. Hvis vi ser lønnsveksten i 1924 og 1925 som en manifestasjon av de kvantitative lettelsene fra 1923, vil vi også kunne se at parikrisen manifesterte seg med en negativ lønnsutvikling videre utover 1920-tallet. For fra og med 1926 går timeslønningene for de mest erfarne lensearbeiderne nedover og nedover hvert år. I 1926 går lønningene ned 30 øre timen, ned til 1,50 kroner timen igjen. Det kan neste virke som at 1,50 er en slags standardsum for krisetider, ettersom det falt fra den samme summen (antakelig), til den samme summen, under etterkrigsperioden også. 1926 hadde det største fallet i lønninger av parikriseårene. Med et fall på 30 øre fra 1,80 kroner, utgjorde det en nedgang på en sjettedel. De neste årene falt timelønningene jevnt og trutt med fem øre hvert år. Frem til timelønnen i 1929 lå på 1,30 kroner for de mest erfarne lensearbeiderne. Og lønningene fortsatte å gå nedover utover 1930-tallet også.¹³⁷ Lønnsnedgangen etter parikrisen var antakelig den nedgangen vi forventet å se under etterkrigsperioden. Først et stort kutt for å få kostnadene ned på et håndterbart nivå, og så flere mindre kutt for å få kostnadene ned til det nivået man ønsket. Mest sannsynlig var dette planen allerede i 1922, men det kan tenkes at de kvantitative lettelsene skapte forhåpninger om at økonomien skulle ordne seg, og at lønnskuttene dermed ble satt på vent, og så gått bort ifra. Men da en ny krise meldte seg var man nødt til å gå tilbake til strategien om å kutte i lønningene igjen.¹³⁸

Når det gjelder lønnsforhandlingene etter parikrisen, skulle man kanskje trodd at direksjonens ønske om å kutte i lønninger ble møtt med mye motstand. Og i starten kan det helt sikkert ha vært tilfelle. Da man i 1926 befant seg i enda en økonomisk krise, var det nok ingen arbeidere noe sted som var interessert i å gå ned i lønn. Med usikre tider i møte, skulle de sikkert helst hatt mer penger og ikke mindre. Alle brev frem og tilbake mellom partene er nok ikke alt tatt vare på, og alt som ble krevet og foreslått er muligens ikke av så stor relevans heller. Men resultatet av forhandlingene for året 1926 er i hvert fall interessante, ved de ser ut til å kaste et lys på begge parter hovedfokus under forhandlingene. For direksjonen er hovedfokuset ganske opplagt, å kutte lønninger. Noe som

¹³⁶ (GFFF/CTD: A1000/P/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Overenskomst mellom lensearbeiderforeningens forhandlere og tømmerdireksjonens forhandlere, 1920, 1922, 1923, 1925

¹³⁷ (GFFF/CTD: A1000/P/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Tarifsatser ved Fetsund lænser i fløtingsperioden 1931

¹³⁸ (GFFF/CTD: A1000/P/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Overenskomst mellom lensearbeiderforeningens forhandlere og tømmerdireksjonens forhandlere, 1926, 1927, 1928, 1929

arbeidstakernes forening er villig til å gå med på, med forutsetning om at det som kan ses som deres primærfokus blir opprettholdt. Og det primærfokuset var at et minimumsantall arbeidere ble beskjeftiget til enhver tid. Minst 60 mann i januar, og minst 80 mann fra mars av. Dette tyder på at det viktigste for arbeidstakerne var å sikre jobber til flest mulig. Og på vei inn i tiårets andre økonomiske krise gir dette mening. Det er lite nytte i å krangle om en god lønn, hvis konsekvensen av den gode lønnen er at færre kan ansettes. For den enkelte som ansettes kan det være en god løsning, men for de fløterne som ender opp uten inntekt i det hele tatt, vil det kunne bli katastrofalt. Og når mange av innbyggerne i Fet hadde sesongarbeidet på elva som sin eneste jobb, ville hele årets inntekt forsvinne om de mistet jobben.¹³⁹ Dermed ser det ut til at da foreningen forhandlet for arbeidstakerne, forhandlet de for at flest mulig skulle beholde inntektskilden sin, selv om den ble noe redusert. For de fleste ville nok heller ha mindre penger enn ingen penger. Særlig i en økonomisk krisetid. Resultatene av forhandlingene var nok også gode for fløtingen, ettersom direksjonen gikk med på dem. Ved at arbeiderne gikk ned såpass mye i lønn kunne de kutte ned kostnadene en god del. Samtidig var fløtingen avhengig av folk til å bedrive fløtingen, så å binde seg til å ansette et bestemt antall folk var nok ikke et stort kompromiss å inngå for direksjonen. Og ettersom direksjonen godtok resultatet av tarifforhandlingen, var nok ikke antallet ansatte som ble krevd for stort for hva som var nødvendig.¹⁴⁰

I motsetning til årene med krigskonjunkturen, har vi nå sett at krisetiden på 1920-tallet påvirket fløtingen på noen flere måter. Under høykonjunkturen så vi at den økonomiske situasjonen i liten grad påvirket hverken driften eller det administrative innen fløtingen i noen særlig grad. Men da 20-tallets kriser meldte seg, krevde den en respons fra direksjonen. Ettersom Christiania tømmerdireksjon ikke var en organisasjon som var drevet av et mål om å tjene penger, gir det mening at en periode med økonomisk vekst ikke påvirket dem i noen særlig grad, siden større inntjening ikke var et mål for dem. Men da etterkrigs-krisen og parikrisen førte til en så brå og negativ utvikling i økonomien som en helhet, så direksjonen seg nødt til å ta grep. De grepene som ble tatt var i hovedsak motivert av å kutte kostnader for å hjelpe tømmerkjøperne, som ble hardt rammet av krisene, gjennom de tunge årene. Siden de fleste av direksjonens medlemmer også var representanter for ulike tømmerkjøpere i vassdraget, og fløtingen i seg selv eksisterte som en tjeneste for tømmerkjøperne, var det naturlig at direksjonen så det nødvendig å innføre kutt. Ettersom kostnadene fra fløtingen i hovedsak ble betalt for av tømmerkjøperne, kunne direksjonen

¹³⁹ (Støvind Berg, 2012): 62

¹⁴⁰ (GFFF/CTD: A1000/P/L0001 - Christiania tømmerdireksjon, Brev uten forfatter): Brev til Fetsund Lønsearbeiderforening 5. februar 1926

få ned kjøpernes kostnader ved å kutte sine egne kostander. Det bemerkelsesverdige med kuttene og endringene som ble innført som respons på 20-tallets kriser, var at de ble innført for å hjelpe til med kjøpernes problemer, og ikke fløtingens. For i likhet med perioden under høykonjunkturen, ble ikke selve fløtingen direkte påvirket av den generelle økonomiske situasjonen. Som vi har sett ble 1922 til og med omtalt som et godt år for fløtingen, selv om det var et år hvor resten av tømmerindustrien lå langt nede. Og gjennom hele kriseperioden er det gode og dårlige år for fløtingen, kun vurdert ut ifra de naturlige forholdene i vassdraget.

Igjennom dette kapitlet har vi sett at fløtingen ikke ble særlig berørt av de økonomiske situasjonene i denne perioden. Hverken høykonjunkturen eller krisene, førte til noen særlige endringer for fløtingen. De generelle økonomiske tendensene i Norge, ser ikke ut til å ha hatt noen innvirkning på den faktiske driften, eller hvor vidt de forskjellige årene ble vurdert som gode eller ikke. At den økonomiske situasjonen nevnes mindre enn nedbør og snøsmelting når fløtingsåret skulle oppsummeres, tyder på at fløtingen ikke var like tilknyttet de økonomiske tendensene i markedet som for eksempel skogeierne eller fabrikkene.

8 Fløtingens uavhengighet

Til nå har vi sett at fløtingen liten grad ble påvirket av eller var opptatt av samtidens økonomiske situasjon. Under både gode og dårlige økonomiske tider har det vært få eller ingen tegn til at fløtingen har måttet tilpasse seg den økonomiske situasjonen. Naturligvis har vi sett noe, som for eksempel at direksjonen kuttet lønninger for å få ned kostnadene sine. Men selv den endringen, selv om den var et resultat av den økonomiske situasjonen, påvirket ikke nødvendigvis selve fløtingen i noen særlig grad. Fløtingen pågikk nok ellers veldig likt som før kostnadskuttene. I dette kapittelet skal vi se på hva som gjorde at fløtingen kunne være så uavhengig av de økonomiske situasjonene, som samfunnet for øvrig måtte forholde seg til. Ved å se på hvilke motiver de hadde for driften, og hvordan fløtingen var finansiert, kan vi forstå hvordan fløtingen kunne være så likegyldig til de økonomiske krisene, som vi har sett at den var.

8.1 Ikke for profitt

Som vi allerede har vært inne på var ikke Christiania tømmerdireksjon motivert av profitt. Ingen steder i hverken lover eller vedtekter for organisasjonen står det at profitt skulle være et mål. Målene som ble satt for direksjonen var heller å sørge for at fløtingen gikk som den skulle, og å sørge for at det administrative rundt fløtingsforeningen ble gjort. Slike administrative tiltak var blant annet å kalle inn til generalforsamling, forvalte foreningens fond og eiendeler, lage regler for tømmerlengder og utligne fløtingsomkostningene. Men ingen steder nevnes det at de skal sørge for at foreningen tjener penger. Dette gir selvfølgelig mening ut ifra hvordan fløtingen var organisert. De aller fleste som var en del av fløtingen var med fordi fløtingen var i deres interesse, ikke fordi fløtingen i seg selv skulle tjene dem penger. Som vi har sett hadde ni av ti av direksjonens direktører interesser i fløtingen fordi de selv var tømmerkjøpere og medlemmer av fellesfløtingsforeningen. Deres inntektskilde kom fra tømmeret som ble fløtet, så motivasjonen for å være en del av fløtingen kom nok heller fra et ønske om å gjøre fløtingen best mulig, enn å tjene penger på den. Det samme kan sies om de øvrige medlemmene av foreningen. Både tømmerkjøperne og skogeierne, representert via tverrelvforeningene, tjente pengene sine på grunn av fløtingen. Så ved å ikke gjøre fløtingsforeningen til en profittsøkende organisasjon, kunne de nok lettere sørge for at deres hovedinntektskilde ikke ble forstyrret av at fløtingen også skulle tjene mest

mulig penger. Man så det nok som mest hensiktsmessig å holde profittjakten borte fra fløtingen for å unngå spekulasjon og prisøkning, som kunne kuttet i lønnsomheten til både kjøpere og selgere av tømmeret.¹⁴¹

At fløtingen ikke var orientert rundt profitt vises ikke bare i fraværet av profittsøken i foreningens lover, men også i regnskapet til fløtingen. Hvert år førte og publiserte direksjonen et regnskap over fløtingen i Glommavassdraget. I dette regnskapet førte de blant annet oversikt over inntekter og utgifter i alle fløtingsdistriktene i foreningen. Og det man kan se er at hvert år, i hvert distrikt, var fløtingsinntektene og utgiftene nøyaktig det samme. Ned til øret, tjente hvert eneste distrikt inn det samme som de brukte. Som et eksempel kan vi ta Mjøsfløtingen i 1926. På utgiftssiden av regnskapet var det en lang rekke med forskjellige utgifter: sortering av tømmer, vedlikehold av lenser, materialer og redskaper, motorbåter, reiseutgifter, lønninger, forsikringer, skatter og mange flere ulike utgifter. Den totale summen av alle disse utgiftene ble i 1926, 230,777 kroner og 47 øre. På inntektssiden av regnskapet var det bare tre poster. Disse tre postene var inntekt utlignet på tømmer som skulle videreflettes til Fetsund, tømmer som skulle leveres innad i distriktet og ikke-medlemmers tømmer. Og inntekten av disse tre postene var også på 230,777 kroner og 47 øre. Her er det tydelig at inntektene er basert på utgiftene. Vi vet jo allerede at fløtingsavgiftene som tømmerkjøperne betalte for fløtingen av tømmeret sitt var basert på utgiftene fløtingen hadde pådratt seg. Dette er jo hele konseptet bak fløtingen. Så på den måten er det kanskje ikke så overraskende at inntektene på tømmeret var lik utgiften av å få det fløtet. Men det at avgiftene for fløtingen var den eneste inntekten til fløtingsdistriktene, og at regnskapet gikk perfekt i null hvert eneste år, kan allikevel fremstå som uventet. Hadde man sett et lignende regnskap i en vanlig bedrift, kunne man tenkt seg at det foregikk noe mystisk i den bedriftens regnskap, hvis bedriften hverken gikk med overskudd eller underskudd hvert eneste år. Så det at fløtingen gikk i null hvert eneste år, viser til at det var hensikten. Ingen ekstraintekt, eller utgifter som foreningen betalte for selv. Alle av fløtingens utgifter ble dekket av dem som tømmeret ble fløtet for, og ikke en krone mer enn det fløtingen faktisk kostet ble krevet inn til foreningen.¹⁴²

Det perfekt balanserte regnskapet kan ses som et ganske godt bevis på at fellesfløtingsforeningen ikke var ute etter profitt. Og det at fløtingen ikke var motivert av å tjene penger kan være med på å forklare hvorfor fløtingen ikke ble påvirket av de den generelle økonomiske tilstanden i denne

¹⁴¹ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania Tømmerdireksjon, 1920): Love og direktionsbestemmelser for Øvre Glommens fællesfløtingsforening

¹⁴² (GFFF/CTD: A1000/X/L0001/0003-5 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetning og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren 1913-1930

perioden. Tar man for eksempel krigskonjunkturen, er det vanskelig å se for seg hvordan organisasjonen skulle få dratt nytte av den gode økonomien, når de selv ikke var ute etter å tjene penger. De trengte ikke å utnytte sjansene til å utvide lenseanleggene eller å forsøke å trenge inn i andre markeder, eller andre ting som en typisk bedrift kanskje ville gjort. Så lenge de sørget for fløtingen av tømmer, så var det vel ingen motivasjon for å gjøre noe mer enn det.

Når det gjelder de økonomiske krisene kan også det at fløtingen ikke jaktet profitt være en forklaring på hvorfor krisene ikke rammet fløtingen i noen særlig grad. En vanlig konsekvens for flere norske bedrifter under etterkrigs krisen var at lønnsomheten deres gikk ned mens kostnadene ikke gjorde det, eller i verste fall gikk opp. Et slikt problem ville fløtingen være immun mot ettersom de ikke var lønnsomme til å begynne med. Det var aldri et ønske om at fløtingen skulle være lønnsom, så det var heller ikke en mulighet for å slutte å være det. Og kostnadene var heller ikke noe problem, siden kostnadene var dekket av de tømmeret ble fløtet for. Så hvis kostnadene økte var ikke det nødvendigvis et problem for fløtingen, fordi utgiftene deres ble overført til andre uansett. Nå så vi allikevel at fløtingen valgte å kutte i kostnader, men det var ikke så mye til fløtingens fordel som det var til fordel for de det ble fløtet for. Man kan selvsagt argumentere for at dersom fløtingen ikke hadde kuttet utgiftene sine, og tømmerkjøperne hadde gått under, så hadde også fløtingen fulgt etter, fordi fløtingen eksisterte for fløte for kjøperne. Og det vil naturligvis være et legitimt argument. Men det tar allikevel ikke bort fra at fløtingen i seg selv ikke ble så hardt rammet av krisene på 1920-tallet. Dersom tømmerkjøperne hadde klart seg fint igjennom krisene, så hadde også fløtingen gjort det. Ikke bare på grunn av kjøperne, men også fordi fløtingen ikke opplevde noen egne problemer som følge av krisen. Det symbiotiske forholdet mellom fløtingen og dem fløtingen ble gjort på vegne av, tilsa at de måtte samarbeide for å komme ut av krisen. Hadde den ene siden gått under, hadde den dratt med seg den andre også. Ser man samtidig på den faktoren at nesten alle beslutningstakere innen foreningen var tilknyttet treforedlingsindustrien og var tømmerkjøpere, så gir det fullstendig mening at fløtingen så seg nødt til å kutte kostnader. Men ser man fløtingen for seg selv fremstår den som relativt upåvirket av de dårlige tidene også, mye på grunn av at de ikke var avhengige av å tjene penger.

8.2 Det stigende fond

En annen faktor som bidro til å gjøre fløtingen såpass uavhengig av hvordan den generelle økonomiske tilstanden var, var Det stigende fond. Det stigende fond var et fond som direksjonen forvaltet for fløtingsforeningen. Fondet ble opprettet 23. februar 1863, med den hensikt å kunne hjelpe fløtingen ved å utstede lån for å finansiere fløtingens behov. Med andre ord fungerte fondet som en slags bank for fløtingen, ved at for eksempel tverrelvforeningene og fløtingsdistriktene kunne ta opp lån hos fondet for å finansiere eventuelle utbedringer eller innkjøp, eller andre behov de måtte ha. Lånene måtte så betales tilbake fondet, renter som et vanlig lån til en bank. Rentene på disse lånene ble fra 1920 satt i foreningens lover til fem prosent. Hvordan rentene ble satt før dette er uklart, ettersom det ikke har kommet frem av tidligere foreningslover eller regnskap hva rentene på de forskjellige lånene har vært. Med rentene definert i foreningens lover vil dette ha kunnet gitt en form for forutsigbarhet og trygghet til låntakerne, fordi foreningen ikke ser ut til å ha hatt for vane å endre lovene sine veldig ofte, ettersom lovene i 1920 var en fornyelse av lover fra 1913. Så hvis det intervallet på sju år var et vanlig intervall mellom lovendringer, så kunne man forvente at rentene holdt seg i en relativt lang periode.¹⁴³

8.2.1 Fri fra markedet

En fordel med Det stigende fond var at fløtingen på denne måten slapp unna banksystemet. Ved å ta opp lån i sin egen forening, som ikke var fokusert på å tjene penger, kunne de få et lån til en håndterbar rente, og slippe å forholde seg til svingende renter, avgifter og andre fordyrende aspekter ved en vanlig bankforbindelse som er innført av bankene for å tjene penger. På denne måten ville ikke billige lån plutselig bli dyrere, og eller nye lån være for dyre til å ta dem selv om de skulle være nødvendige. Hadde for eksempel en tverrelvforening tatt opp et lån i en bank før etterkrigs-krisen, mens renta fortsatt var lav, for så å få en voldsom renteøkning da krisen inntraff, er det ikke sikkert at det kan hadde gått så bra med hverken tverrelvforeningen eller fellesfløtingsforeningen generelt.

På samme måte var denne låneløsningen også en trygghet for fløtingen og tømmerkjøperne. For ved at rentene på fløtingens lån holdt seg stabile, så holdt også fløtingskostandene seg stabile. For pengene som ble brukt til å betjene disse lånene kom naturligvis fra fløtingsutgiftene. Siden alle fløtingsutgifter ble overført på dem tømmeret ble fløtet for gjennom fløtingskostnader, ble derfor også lånene betalt for med fløtingskostnadene. Og så lenge rentene holdt seg på et fast nivå, ville

¹⁴³ (GFFF/CTD: A1000/DO/0001 - Christiania tømmerdireksjon): Love og direktionsbestemmelser for Øvre Glommen fællesfløtingsforening 1913 & 1920

også kostnadene, i hvert fall de som kom fra betjening av lån, holde seg på et fast nivå. Uten et slikt system kunne en økonomisk krise bli enda mer katastrofal for dem som skulle betale for fløtingen. Skulle for eksempel et fløtingsdistrikt ha tatt opp et lån i en vanlig bank før etterkrigs krisen, for så å få rentene økt etter krisens utbrudd, ville det blitt veldig vanskelig å sette ned fløtingskostnadene, som tømmerkjøperne var så avhengige av. For nå ville fløtingsdistriktet hatt et lån som var dyrere enn før krisen hos en ytre kreditor som mest sannsynlig ville vært desperat etter å få inn pengene sine. Fløtingen måtte mest sannsynlig enten ha kuttet mye i selve fløtingsarbeidet for å spare inn penger, eller så kunne de ikke kuttet kostnadene så mye som de ellers ville ha ønsket, fordi de måtte betjene lånet sitt. Så det at fløtingen ikke var en del av banksystemet og slapp å forholde seg til renteøkninger og lignende, ville ikke bare kunne være til fløtingens beste, men også en sikkerhet for dem de fløtet for.

Det at de forskjellige tverrelvforeningene og fløtingsdistriktene kunne skaffe finansiering innad i sin egen organisasjon må ha vært en årsak til at fløtingen ikke ble påvirket av samtidens økonomiske situasjoner. Særlig kan dette forklare hvorfor krisene ikke rammet fløtingen i så stor grad. De trengte ikke bevege seg ut i markedet for å skaffe seg finansiering til prosjektene sine. Ved å ikke vikle seg inn i banksystemet, med varierende renter og pantsetting, kunne de i stor grad slippe unna de problemene som 20-tallets kriser førte med seg. De fleste problemene som krisene brakte med seg, hadde å gjøre med stigende renter på lån. Ved å eliminere den faktoren, så er det naturlig at fløtingen slapp unna krisene i så stor grad som den gjorde.

8.2.2 Selvbevarende

Et annet aspekt ved Det stigende fond, som antakelig var med på å skjerme fløtingen fra de økonomiske problemene i samtiden, var fondets selvbevarende evne. Ved å kreve renter på lånene som ble gitt ut, sørget rentene for at mer penger kom inn, enn det gikk ut. Med en rente på fem prosent, ville fondet ha steget med fem prosent av summen som ble utlånt, når lånet var ferdigbetalt. På denne måten kunne foreningen holde liv i sitt eget fond uten å være avhengig av at for eksempel aksjemarkedet gikk bra, for å sikre stigende verdi i fondet. På samme måte ville fondet også være relativt immun mot økonomiske nedganger, ettersom fondets verdiøkning i hovedsak kom fra lånene til de ulike delene av fløtingen. Og det var innbetaling av lånene som var hovedinntekten til

fondet. Lånene stod for de fleste av inntektspostene i fondets regnskap, og innbetalingene stod som regel for de største summene også. Men fondet bestod allikevel ikke bare av disse lånene.¹⁴⁴

Fondet hadde også noen faste inntekter som ikke kom fra fløtingslån, og noen sporadiske innbetalinger fra andre kilder. De faste inntektene kom fra renter i Christiania sparebank, renter fra pantobligasjoner og inntekt av jordeiendommen Vestby. Disse tre postene utgjorde sjeldent store summer, og med unntak av Vestby som hadde en relativt fast inntekt på 850 kroner i året de fleste årene, varierte disse summene veldig fra år til. Til sammen tjente de tre postene som regel inn litt i overkant av 1000 kroner i året. Utenom de faste postene hendte det også at det kom inn noen engangsbetalinger til fondet. For eksempel kan vi se i regnskapet for 1920 at, en post kalt «salgssum for Skaarer Skog» hadde innbrakt en sum på 10,000 kroner til fondet. Og i 1924 en post kalt «erstatning for skade voldt ved Mørkfosdam» på 25,000 kroner. Det ser dermed ut til at alle ekstraintekter som kom inn til fellesfløtingsforeningen, ble plassert rett inn i fondet for å øke det mest mulig. Ved å putte alt av ekstraintekter, store og små, inn i fondet, og ikke ta det ut i utbytte eller øremerke det til spesielle formål, kunne man sørge for at mest mulig penger alltid var tilgjengelig til det fløtingen måtte trenge.¹⁴⁵

Direksjonens forvaltningstaktikk for fondet ser ut til å ha fungert utmerket. Ser man på fondet verdi fra 1913, før første verdenskrig brøt ut, og frem til 1930, hvor perioden for denne oppgaven er over, ser vi at fondet steg godt gjennom hele perioden til tross for mange dårlige år for økonomien generelt. I 1913 lå fondets verdi på 171,896 kroner, og i 1930 hadde fondet steget til en verdi av 485,033 kroner. Gjennom både gode og dårlige år steg verdien av fondet. Og stigningen var ikke bare totalt sett positiv, den økte hvert eneste år. Noen år økte fondet mer enn andre, naturligvis, for eksempel ville de årene med større engangsinnskudd sørge for større inntekter for året, enn de årene uten. Men allikevel vokste fondet jevnt og trutt hvert eneste år gjennom hele perioden. Selv i de verste kriseårene gikk Det stigende fond i pluss, samtidig som andre mer konvensjonelle fond som var tilknyttet markedet antakelig gikk mye dårligere. At Det stigende fond faktisk kunne holde seg tro til navnet sitt, og mer enn doble seg over hele perioden med en økning over 300,000 kroner, gjennom mange år med økonomisk krise, viser til at direksjonens forvaltningsstrategi fungerte meget godt. I hvert fall til fløtingens bruk og behov.¹⁴⁶

¹⁴⁴ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetninger og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren, 1913-1930

¹⁴⁵ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetninger og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren, 1920 & 1924

¹⁴⁶ (GFFF/CTD: A1000/X/L0001 - Christiania tømmerdireksjon): Indberetninger og regnskap over fløtingen i Glommen indtil Øieren, 1913-1930

Det stigende fond fremstår som fløtingens skjold mot økonomiske kriser. Ved å bruke fondet som en personlig bank, som ikke hadde tilknytninger til omverden, og som kun var til for fløtingens beste, kunne fløtingen alltid ha tilgang til finansiering, når det trengtes. Og gjennom rentene på lånene, og at alle ekstraordinære inntekter foreningen tilegnet seg ble lagt til i fondet, kunne fondet fortsette å øke i verdi, uten å involvere det frie markedet og risikoene det ville kunne medføre. Et lukket, selvforsynende finansieringssystem, som kun eksisterte for å komme fløtingen til gode. En slags lukket økonomisk boble som kunne holde fløtingen gående, og omverdens økonomiske kriser ute.

I dette kapitlet har vi sett hvordan fløtingen kunne være så frakoblet den norske økonomien. Ved å ikke være motivert av inntekter og profitt, har hverken oppturene eller nedturene hatt noe å påvirke. Og ved å ikke være motivert av profitt, falt ikke fløtingen inn i spekulasjoner og tvilsomme investeringer, som så skulle føre til problemer da krisene kom. Samtidig som de dårlige tidene generelt sett ikke hadde noen profitt å gå utover heller. At fløtingen så var selvfinansiert til en slik grad at de ikke trengte å gå til bankene for å finansiere en ny båt eller oppussing av lenseanlegg, sikret dem mot den voldsomme renteøkningen som etterkrigs-krisen og parikrisen brakte med seg, som var en viktig del av de økonomiske problemene mange fikk under krisene. Det vi har vært igjennom i dette kapitlet er med på å forklare hvorfor fløtingen fremstår som å ha vært immun mot krisene på 1920-tallet. Særegne motivasjoner og finansieringsmuligheter, ser ut til å sørget for at fløtingen ikke delte samme skjebne som skogeierne og fabrikkene.

9 Konklusjon

Til nå har vi sett hvordan 1920-tallets økonomiske kriser påvirket fellesfløtingsforeningen og Christiania tømmerdireksjons fløting i Glommavassdraget. Og ut ifra det vi har sett, er det vanskelig å si at de økonomiske krisene på 1920-tallet påvirket fløtingen i særlig stor grad. I forhold til hvor hardt andre deler av norsk næringsliv ble rammet av krisene, og ikke minst de andre leddene av fløtingens næringskjede i tømmerindustrien, skogeierne og tømmerkjøperne, så kom fløtingen seg veldig godt gjennom krisene. Vi har sett at de fleste skogeierne satt igjen med store økonomiske problemer, og at mange endte opp med å gå konkurs, etter at etterkrigskrisen traff næringen i 1921. Og at selv de største treforedlingsfabrikkene befant seg i en situasjon hvor de ikke kunne betale for tømmeret de hadde bestilt. Etterspørselen etter varene deres gikk ned, og utbetalinger av utbytte ble suspendert frem til bedriftene kunne komme seg på beina igjen. Og i midten av alt dette befant fløtingen seg, uten egentlig å få kjenne på noen av problemene som krisene brakte med seg, i hvert fall ikke i samme grad som skogeierne og fabrikkene. Selvfølgelig har vi sett at krisene ikke gikk helt ubemerket hen, selv for fløtingen, men fløtingen ble aldri påvirket til en slik grad at den noen gang var truet.

I forhold til de alvorlige konsekvensene vi har sett at rammet både skogeierne og fabrikkene i løpet av 1920-tallets kriser, kan man ikke si at fløtingen ble påvirket i noen betydelig grad. Fløtingen befant seg aldri på randen av konkurser, eller i nærmest umulige situasjoner som truet hele organisasjonens eksistens. Vi har sett at krisene påvirket fløtingen til en viss grad, men om man setter de påvirkningene opp mot påvirkningene krisene hadde på kjøperne og selgerne av tømmeret, blir de påvirkningene nærmest ubetydelige i forhold. Så med det kan vi svare på et av problemstillingens underspørsmål: Hvordan fløtingen ble påvirket av krisene, i forhold til skogeierne og treforedlingsfabrikkene? Og svaret må være, ut ifra hva vi har sett, at fløtingen i svært liten grad ble påvirket av krisene, når man sammenligner fløtingen med skogeierne og treforedlingsfabrikkene.

At fløtingen var en så kritisk tjeneste for tømmerkjøpernes og skogeiernes økonomiske gevinst var nok en veldig viktig del av fløtingens overlevelsessevne gjennom krisetidene. Skogeiere var avhengig av å selge tømmeret sitt for å dekke de økte kostnadene de hadde fått, og fabrikkene var avhengig av å få tømmer for å fortsette å produsere og tjene penger, slik at de ikke gikk under. Og som et uunnværlig mellomledd mellom selger og kjøper, har vi sett at fløtingen fortsatte så og si

uforstyrret gjennom det hele. At hverken selger eller kjøper av tømmeret hadde mulighet eller ønske om å stoppe tømmerhandelen sin, sørget for at tømmerfløtingen fortsatte.

At fløtingen som en organisasjon ikke var profittorientert, var nok også det en viktig faktor til hvorfor fløtingen klarte seg så godt gjennom 1920-tallet. Ved å ikke jakte på profitt falt ikke direksjonen eller fellesfløtingsforeningen inn i spekulasjoner eller overoptimistiske investeringer under krigskonjunkturen, slik vi så både skogeierne og fabrikkene gjøre. På mange måter kan man si at den for optimistiske troen på fremtiden under krigskonjunkturen som la grunnlaget for mye av ulykken som skulle ramme så mange under 20-tallets kriser. Og ved at fløtingen ikke hadde motivasjon om å tjene penger, hadde de heller ikke noen grunn til å spekulere eller investere i ting som kom til å straffe seg noen år etterpå. På samme måte var de fritatt fra mange av problemene med krisene også. Ved at fløtingen ikke var interessert i profitt, så var det heller ikke noe problem da stokketallet gikk ned etter 1921. Hadde fløtingen vært motivert av penger hadde de antakelig hatt en fortjeneste på stokkene de fløtet. Og hvis stokketallet så gikk ned, ville det betydd en mindre inntekt. Men siden det ikke var tilfellet ble det ikke ytret noen bekymring over den fallende stokketallet i noen av direksjonens rapporter, og 1922, et år med et veldig lavt stokketall, ble allikevel omtalt som et godt år for fløtingen, til tross for at det var et elendig år for den norske økonomien generelt.

Men utenom det ekstreme fallet i tømmermengder i 1922, så vi at tømmermengdene tok seg opp igjen relativt fort, og holdt et temmelig normalt nivå gjennom kriseårene. I tillegg til å tale for krisenes begrensede påvirkning på fløtingsvirksomheten, kan dette muligens fortelle oss noe om tilstanden i tømmer næringsen for øvrig også. Den raske gjenopprettelsen av normale tømmermengder kan tyde på at både kjøpere og selgere av tømmeret innså ingen av dem kunne fortsette å operere, uten å senke prisnivået på tømmer til et mer fornuftig nivå. Det kan tenkes at kjøper og selger dermed kom til en slags enighet om å redusere prisene på tømmer, for begge parters overlevelse. Hvor vidt denne eventuelle enigheten var uttalt eller bare implisitt mellom partene er ikke godt å si, men det fremstår å ha vært en gjensidig forståelse for prisene på tømmeret måtte ned. Hvis fabrikkene skulle fortsatt å betale det samme for tømmeret som før krisen, selv om prisene på deres produkter hadde falt betydelig etter krisen, så ville nok ikke det vært mulig i særlig lang tid. Hvis ikke skogeierne gikk med på å senke prisene så ville antakelig fabrikkene enten gått konkurs, eller begynt å importere billigere tømmer fra andre land. En slik strategi ville antakelig ført til at skogeierne kunne presset ut litt ekstra fortjeneste fra tømmeret sitt i en eller to sesonger til, før de enten ville mistet kundene sine til konkurser eller bli utkonkurrert av utenlandsk tømmer. Og

derfor kan det tenkes at selgerne og kjøperne av tømmer, basert på en felles oppfattelse av den økonomiske situasjonen og den nye realiteten som medfulgte, kom frem til en slags enighet eller forståelse om at prisene måtte justeres, for hele næringens beste.

Det at fløtingen var kontrollert av dem tømmeret ble fløtet for, skogeierne i tverrelvene og tømmerkjøperne i hovedvassdraget, var naturligvis en årsak til at fløtingen ikke skulle tjene penger. Alle medlemmene av fellesfløtingsforeningen tjente allerede pengene sine utenom fløtingen, men på grunn av fløtingen. Det samme gjaldt også medlemmene av direksjonen, foruten om den administrerende direktøren, som var lønnet av direksjonen. Alle disse var avhengige av fløtingen for å tjene pengene sine. Og om fløtingen skulle begynne å tjene penger, ville det kunne gå utover hovedinntektskilden deres, ved at fløtingskostnadene kunne gå opp. I tillegg kan det tenkes at en slik ordning kunne ført til urettferdige fordeler og ulemper på de forskjellige medlemmene i foreningen. For eksempel kan det tenkes at mindre skogeiere som kanskje ikke tjente stort på tømmeret de solgte, kunne se en mulighet til å øke fløtingskostnadene til kjøperne, slik at det kunne resultere i et utbytte fra foreningens overskudd. Så ved å holde fortjeneste ute av fløtingen, ble det nok lettere å sørge for et samarbeid i innad i foreningen og på tvers av interessene som var representert.

Fløtingens evne til å finansiere seg selv i så stor grad, må også kunne ses som en forklaring på hvordan fløtingen taklet krisene så godt som den gjorde. Hadde fløtingen måtte søke finansiering ute blant bankene, er det ikke sikkert at det hadde gått like bra for fløtingen som det gjorde. På denne måten slapp de at lånerentene plutselig skøyt i været da de økonomiske krisene meldte seg. Om en tverrelvforening eller et fløtingsdistrikt hadde havnet i en slik knipe hvor de slet med å betale på et lån som plutselig var mye dyrere, kunne vi sett større konsekvenser for fløtingen enn vi faktisk har sett. Det kunne for eksempel resultert i at færre folk ble ansatt, og at det igjen førte til at mindre tømmer kunne ekspederes. Eller så kunne kanskje fløtingssesongen blitt innskrenket, som et forsøk på å kutte kostnader. Eller så kunne vi kanskje sett salg av båter og maskiner som var nødvendige for fløtingen, men som måtte selges for å dekke gjelden. Slike konsekvenser så vi ikke noe til i løpet av 1920-tallets kriseår, og mye av grunnen ligger nok i Det stingende fond og muligheten for fløtingen å fungere som sin egen långiver. Ved at långiveren i fløtingens tilfelle kun var opptatt av fløtingens eget beste, og ikke trengte å forholde seg til aksjeholdere, utbytter, å kunne dekke uttak fra kontoer, eller å gjøre egne investeringer, som vanligere banker og långivere som oftest er nødt til å ta hensyn til, kunne lån gis til fløtingen uten faren for at økonomisk ustabilitet skulle endre lånevilkårene eller prisene på lånet.

Alle disse faktorene som selvfinansiering, tømmerkjøperne og selgernes avhengighet av fløtingen og at organisasjonen ikke var ute etter profitt, står nok for mye av grunnen til at vi ikke har sett noen betydelige påvirkninger på fløtingen. For alle disse faktorene ser ut til å ha fungert som et skjold mot alle de økonomiske problemene som 1920-tallets kriser brakte med seg. For ingen av de typiske problemene ved krisene på 20-tallet, ser ut til å ha rammet fløtingen. Lånerenter var ikke noe problem, og lønnsomhet var ikke noe problem. Den største påvirkningen vi har sett at krisen hadde på fløtingen, var at de så seg nødt til å kutte kostnader. Og ikke engang det var direkte for fløtingens skyld, men heller et tiltak for å hjelpe tømmerkjøperne. Utenom det fremkommer det ikke noen betydelige påvirkninger på fløtingen som følge av krisene. Den økonomiske tilstanden nevnes så og si aldri, og det som trekkes frem som problemer for fløtingen var heller ugunstige forhold i vassdraget. Så når man ser på de økonomiske krisene på 1920-tallet, ble ikke fløtingen i seg selv, særlig påvirket heller. Ser man på fløtingen før og under krisene, var det lite innad i fløtingen som ble påvirket. Så med det har vi også funnet et svar på det andre underspørsmålet til problemstillingen: Hvordan ble fløtingen påvirket i seg selv? Og svaret er at isolert sett, ser det ikke ut til at 1920-tallets kriser påvirket fløtingen i noen betydelig grad.

Som vi nå har kommet frem til så ser det ikke ut til at fløtingen ble særlig påvirket av krisene, isolert sett. Ved å se fløtingen i forhold til seg selv før krisene, så er det lite tegn til at de økonomiske krisene hadde noen betydelig innvirkning på fløtingen. Fløtingen fortsatte så og si upåvirket krisene gjennom hele perioden. Vi har også sett at fløtingen ikke ble særlig påvirket av krisene, i forhold til skogeierne og treforedlingsfabrikkene. Mange aktører i begge ender av næringskjeden opplevde store problemer gjennom kriseårene. Så for de bransjene generelt kan man si at krisenes påvirkning var stor. Krisene på 1920-tallet var hovedårsak til mange konkurser og økonomiske vanskeligheter kjøpere og selgere av tømmeret. I forhold til disse kan man ikke si at fløtingen ble særlig påvirket av krisene. Hvor mange skogeiere gikk under, og selv noen av de største fabrikkene støtte på store økonomiske problemer, fortsatte fløtingen, nærmest som om ingenting hadde skjedd. De strukturene og innebygde mekanismene i fløtingen, ser ut til å ha skjermet fløtingen mot problemene som måtte de andre leddene i kjeden.

Etter å ha fått svar på de to underliggende spørsmålene til problemstillingen, kan vi nå gå inn på problemstillingen selv. Og ut ifra alt vi har gått igjennom i denne oppgaven og nå i konklusjonen, peker mot et ganske tydelig svar på problemstillingen: Hvordan påvirket de økonomiske krisene på 1920-tallet fløtingen til Christiania tømmerdireksjon i Glommavassdraget? Og det vi må konkludere

med i denne oppgaven er at 1920-tallets økonomiske kriser påvirket fløtingen i svært liten grad. Hverken isolert sett eller i forhold til andre, kan krisene sies å ha hatt en betydelig påvirkning på fløtingen. Og hverken direksjonen eller generalforsamlingen viste noen tegn til bekymring for krisene, i hvert fall ikke for fløtingens del. Fløtingen fremstår som en organisasjon som var godt designet for å motstå slike kriser. Om det var intensjonene da organisasjonen ble startet er usikkert, men den endte nå opp slik allikevel. For det fremstår som ganske tydelig at det ikke var kløktig manøvrering av krisene, eller en god dose flaks som var årsaken til at organisasjonen klarte seg så godt. Men heller at hele organisasjonen var strukturert slik at den ikke var utsatt for markedets svingninger, hverken positive eller negative. Fløtingen kan nærmest ses som å ha eksistert i sin egen boble, hvor de kun drev med sitt, i stor grad upåvirket av hva om verden drev med.

Bibliografi

- Amdam, R. P., Gran, H., Hansen, S., & Sogner, K. (2005). *Markedsøkonomiens utvikling (utg. 2)*. Fagbokforlaget.
- Åsnes kommune. (u.å.). *Kommunevåpen*. Hentet fra Åsnes kommune: <https://www.asnes.kommune.no/andre-tjenester/kommunevapen/>
- Bergh & Lange, T. &. (1989). *Foretlet Virke - Historien om Borregaard 1889-1989*. Oslo: Ad Notam forlag.
- Bibelen*. (u.d.).
- Grytten & Hunnes, O. H. (2016). *Krakk og kriser*. Cappelen Damm Akademisk.
- Halberg, P. T. (1999). *Bjelker i Bygde-Norge*. Glommen skogeierforening .
- Hodne, F. (1981). *Norges økonomiske historie 1815-1970*. J.W. Cappelens forlag.
- Hofstad, K. (2019, August 30). *Store norske leksikon* . Hentet fra snl.no: <https://snl.no/tylft>
- Marthinussen, H. F. (2021, November 8). *Store Norske Leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/hypotek>
- Meinich & Munthe, P. &. (2019, August 14). *Forretningsbank*. Hentet fra Store norske leksikon: <https://snl.no/forretningsbank>
- Regnskapsførertilbud. (2023, Mars 19). *Hva er refinansiering? Komplette guide (regnskap, lån m.m.)* . Hentet fra Regnskapsførertilbud: <https://xn--regnskapsforrettilbud-47b.no/hva-betyr-refinansiering-innen-regnskap>
- Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens velstand - Norges økonomiske historie 1800-1940*. Vigmostad & Bjerke .
- Sirnes, E. (2021, Juni 30). *Preferanseaksjer* . Hentet fra Store norske leksikon : <https://snl.no/preferanseaksje>
- Statistisk Sentralbyrå. (u.å.). *Tømmerpriser. 1878-1947*. Hentet fra ssb.no: https://www.ssb.no/a/kortnavn/hist_tab/tab-2000-09-27-04.html
- Støvind Berg, T. (2012). *Stemmer fra elva. Fløtingas historie i Fet*. Fetsund Lenser.
- Store Norske Leksikon. (2021, August 11). *Store Norske Leksikon*. Hentet fra SNL: <https://snl.no/gjeldssanering>
- Store norske leksikon. (2021, Februar 4). *Store norske leksikon* . Hentet fra <https://snl.no/underpant>
- Thomassen, E. (2021, November 7). *Store Norske Leksikon* . Hentet fra Store Norske Leksikon: <https://snl.no/devaluering>
- Thomassen, E. (2022, Januar 26). *Dyrtid*. Hentet fra Store Norske Leksikon: <https://snl.no/dyrtid>
- Thorsnæs, G. (2022, November 17). *Glomma*. Hentet fra Store Norske Leksikon : <https://snl.no/Glomma>
- Vestheim, Ø. (1998). *Fløting gjennom århundrer* . Norsk skogbruksmuseum .